H. Sax. C
1572

Sächsische Landesbibliothek –
Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/1

Sächsische Landesbibliothek –
Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/2

2)

HET HUWELIJK

VAN

WILLEM VAN ORANJE

MET

ANNA VAN SAXEN,

HISTORISCH-KRITISCH ONDERZOCHT

DOOR

R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1853.

118 b.

Sächsische Landesbibliothek –
Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/3

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

Sächsische Landesbibliothek –
Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/4

VOORREDE.

Ik heb allen eerbied voor de eerzame stad Goes, op Zuid-Beveland. Dat echter die stad ten jare 1577 *van Spaansch Geus is geworden, weegt voor mij op de schaal, waarop men de wereldgebeurtenissen pleegt te wegen, even zwaar, als b. v. de overgave der stad Naarden in* 1814, *toen er aan het herstel der Fransche dwingelandij niet meer te denken viel.*

Het belangrijkste aan de Satisfactie der stad Goes is thans de beschrijving dier gebeurtenis zelve. De laatste, maar niet de minste der Raadpensionarissen onzer oude Republiek, waar het geleerdheid, talent en braafheid geldt, L. H. van de Spiegel, toen nog Pensionaris der stad Goes, schreef daarover een boekje, dat wij ten voorbeeld zouden willen stellen aan een' iegelijk, die zich aan monografiën waagt.

Wij ten minste hebben, met al die bescheidenheid, welke mindere behwaamheid van ons vordert, zijne voetstappen meenen te moeten drukken. Aan eene op zich zelve dorre gebeurtenis, heeft hij, door die in verband te beschouwen met hetgeen toen en vroeger in Nederland had plaats gehad, zooveel belang weten bij te zetten, dat zijn boekje steeds ééne der hoofdbijdragen blijven zal tot de geschiedenis van ons Staatsregt, en met de werken van Slingelandt en Kluit in éénen adem verdient te worden genoemd. Ons lag eene nog onbeduidender gebeurtenis ter bearbeiding: het huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saxen. Uit een historisch standpunt beschouwd, verdiende dat onderwerp naauwelijks vijftig bladzijden. Zoo wij er honderd bladzijden meer aan toegewijd hebben, het is omdat wij aan dat feit kleur en leven hebben willen bijzetten, omdat wij, naar ons eerlijkste weten, er den voor- en achtergrond hebben bijgeschilderd,

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/5

tusschen welke het behoort te staan. De ordonnantie is misschien het beste van ons boek, en zoo iemand er dus over oordeelt, wij omhelzen zijne uitspraak.

Wij hebben dus in de eerste plaats den tijd, de omstandigheden en het kostuum van den tijd, waarin de gebeurtenissen plaats hadden, willen teekenen, en vooral het portret trachten te schetsen der personen, welke ter regter- of ter slinkerzijde van ons tafereel behooren te staan. Wie voor de hoofdgroep geen gevoel heeft, kan zich derhalve met het bijwerk verlustigen. Niet uit grootspraak, te onzer verontschuldiging zij dit alles gezegd.

Waarom zouden wij het ontkennen? De aanleiding van ons schrijven lag in een boekje, voor bijna twee jaren onder denzelfden titel uitgegeven door den Heer van der Horst. Dat werkje maakte op ons denzelfden indruk als op de meeste onzer landgenooten, en in de voornaamste tijdschriften en dagbladen heeft die indruk zijnen weerklank gevonden. De beschouwingen des Schrijvers zijn met andere beschouwingen, meer dan eens, heftiglijk bestreden; schooner declamatiën dan de zijne hebben het woord behouden; men heeft ten zijnen koste de toejuiching gewonnen van wie lagchen wilde over enkele historische — domheden; maar — het zijn vrienden zoowel als vijanden, die mij dit hebben herhaald — de grond zijner beschouwingen, het feit is onaangeroerd en ongeloochend gebleven, en de weinige maar welbespraakte partijgangers van den Schrijver, hebben, ondanks al de overdrevene legerbulletins der bestrijders en hunne hoogdravende proclamatiën met eenig regt beweerd, dat zij het slagveld hadden behouden.

Waarlijk, dit volslagen gebrek aan alle pleidooi over den grond der zake is geen bewijs voor onzen vooruitgang in historische studie. Nimmer hebben zoo als nu, de gelegenheden opengestaan, om zich uit de meest oorspronkelijke bescheiden, uit de meest gelijktijdige oorkonden omtrent vroegere feiten te vergewissen. Nooit is ons tijdvak, ten opzigte dier gelegenheden, ondankbaar geweest, en wij zijn zelfs overstelpt geworden met de verrassendste berigten, met de wonderbaarlijkste beschouwingen, met de eenzijdigste briefwisselingen, alle van tijdgenooten. Mij, in mijne ambtelijke betrekking, past het wel het minst kwaad te spreken van het bestuderen van archiven; maar men veroorlove om diezelfde reden de opmerking, dat die studie eene voorstudie vordert, welke te allen tijde ieders regt was, maar die in den onzen te veel is verwaarloosd, de studie van gelijktijdige Geschiedschrijvers. Het is goed in elke regtspraak getuigen te hooren over

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/6

en weder, hoe meer hoe beter; maar de akte van beschuldiging in zijn' logischen zamenhang blijft eene hoofdzaak, ook in ieder wetenschappelijk geschiedkundig proces. De getuigen zijn vaak wonderlijke snaken, die eene taal spreken, door welker schors wij naauwelijks de kern kunnen onderscheiden, die met allerlei wanstaltige vooroordeelen behebt zijn, en volgens de grilligste, dikwijls kwaadwilligste, beweegredenen hunne verklaringen afleggen. Daarvan komt het, dat wie niet een min of meer duidelijk inzigt van de zaak ten gehoore medebrengt, zoo dikwijls van zijn stuk raakt, en den hardsten schreeuwer of den laatsten spreker gelijk geeft, vooral wanneer die een half vergaan bewijsstuk voor den dag brengt — hoe baroquer van uitdrukking, des te beter!

Ik ontken niet, dat ik met den Heer van der Horst, die mij voor 't overige nec beneficiis nec demeritis cognitus *is, eene proeve heb willen nemen, wat iemand te weten noodig is, eer hij de Geschiedenis uit gedrukte of ongedrukte oorkonden, vaak in strijd met de bestaande berigten en overleveringen, wil gaan zamenstellen: ik ben dikwijls uitvoerig geweest in mijne redeneringen, omdat ik mij zelven in die zaak eenige ondervinding toevertrouw, en door voorbeelden heb willen aantoonen, hoeveel om- en uitwegen het veilig is te beproeven eer men zegt: nu ben ik op den weg.*

Het belang, dat ik aan mijn' arbeid toeschrijf, is derhalve hoofdzakelijk gelegen deels in de bijzaken, deels in de methode: het is dat belang, waarom de aandrang van vrienden ter uitgave dezer studiën, de overhand behouden over mijne bedenking: Waartoe eene wederlegging van een geschrift, dat twee jaren geleden uitgegeven en grootendeels veroordeeld en vergeten is?

Aan een' duren pligt moet ik voldoen, eer ik deze Voorrede besluit. Het is eene hulde aan den Heer Groen van Prinsterer. Ik zal hem in mijn boek dikwijls aanhalen, dikwijls mij op hem beroepen, dikwijls hem trachten te wederleggen. Zijne inzigten en beschouwingen omtrent de Geschiedenis zijn de mijne niet, en ik twijfel, of zij het ooit zullen worden; maar dikwijls toch komen wij in het voorstellen der feiten overeen. Dat is een onwillekeurige hulde aan zijne groote historische ervarenheid en diepen blik. Die hoedanigheden evenwel vinden minder bestrijders dan zijne eerlijkheid als geschiedschrijver. Het is juist deze, die ter zake van het onderwerp van ons geschrift door den beroemden en scherpzinnigen Schlosser in twijfel getrokken is, en geen' papegaai kan men het kwalijk nemen, indien hij zulk eene krach-

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/7

tige en hoorbare stem nabaauwt. Ik moet daartegen deze getuigenis afleggen: zoodra ik den Heer Groen van Prinsterer mededeelde, dat ik over deze zaak wenschte te schrijven, heeft hij mij al de schatten van Z. M. Huisarchief onder zijn beheer, zonder eenig voorbehoud, zonder de minste terughouding geopend: hij heeft mij alles doen mededeelen, zoowel wat door hem zelven geheel of gedeeltelijk was gebruikt, als wat door hem was ter zijde gelegd. Mij plaatsend op het standpunt, waarop hij stond, toen hij zijne Correspondance inédite *uitgaf, moet ik zeggen, dat hij niets verzwegen heeft, wat tot opheldering van de vraag omtrent Willem's tweede huwelijk kon dienen, zelfs niet, wat zijnen held zou kunnen verdacht maken. Deze getuigenis geef ik om den wille van anderen; niet uit mij zelven. Want te allen tijde heb ik de talenten en het karakter van den Heer Groen van Prinsterer opregtelijk geëerbiedigd, en niet alleen bij deze, maar bij alle gelegenheden, heb ik, hoe verschillend van hem in meeningen, zijne welwillende ondersteuning op het dankbaarste moeten erkennen.*

Wat den Heer van der Horst betreft, ik hoop dat met mijn betoog de zaak afgedaan zal zijn. Nadat ik mijne tegenpartij meende verslagen te hebben, heb ik hem nog eens overeind gezet, omgekeerd en aan de haren getrokken, om te zien of hij wel goed dood was. Ik geloof ja, en daarom schrijf ik op zijn gesteente, zonder eenige kwaadwilligheid, de oude grafspreuk:

LECTOR SINCERE, DEUS ISTI DIC MISERERE.

's Gravenhage, Februarij, 1853.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/8

Het is een onmiskenbaar voorregt der wetenschap in onze dagen, dat geene meening zoo algemeen verbreid, geen gevoelen zoo heilig zijn kan, of zij mag en moet die aan haren toets onderwerpen. Die toetsing echter moet geschieden zonder vooroordeel en zonder zwakheid. Zijn de beginselen onzer wording als zelfstandige staat noch uit het oogpunt van regt, noch uit dat van zedelijkheid te verdedigen, wij zullen het niemand ten kwade duiden, zoo hij daarvoor uitkomt; maar zwakheid noemen wij het, wanneer men, omdat de geheele natie aan die gebeurtenissen deel had, zoekt te vergoeilijken, wat men stelselmatig zou moeten veroordeelen. Er ontstaat hierdoor eene scheeve wijze van voorstelling, die hare veroordeeling in zich zelve vindt. De helden en slagtoffers van den vrijheidsoorlog tegen Spanje, worden, uit verkeerde teederheid, verontschuldigd of beklaagd als zoovele speelballen van de list en eerzucht van Willem van Oranje; doch terwijl men op dezen de zonden des volks werpt, vergeet men dat aldus op zijn karakter de stempel eener, zij het ook démonische, grootheid wordt gedrukt, die eerbied en bewondering vordert. De stelselloosheid bereikt echter haar toppunt, wanneer men datzelfde genie door de kleingeestigste aanleidingen genoopt, en onder den invloed der nietigste toevalligheden, de groote daden laat uitvoeren, waartoe hem de Voorzienigheid geroepen had.

Het is volstrekt geene nieuwe ontdekking, het huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saxen in een onafscheidelijk verband met den opstand der Nederlanden te brengen. Onze eerlijke Pontus Heuterus was misschien een der eersten, die beweerde, dat de Prins van Oranje het eerst door zijne echtgenoote bewogen was, om tegen zijnen leenheer zaam te zweren, en dat zij hem later van huis en haard verjaagd had, om in het open veld de banier van den opstand te ontrollen. Pontus Payen, een der minst bekende, maar, schoon zijn werk niet is uitgegeven [1], meest belangrijke

[1] Zie over Pontus Payen, Heer van de Essarts, Ferry de Locres (Ferreolus Locrius),

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/9

geschiedschrijvers der Nederlandsche beroerten, betoogt uitvoerig, dat op Anna van Saxen het woord van Cicero omtrent Marcus Antonius toepasselijk was: zoo noodlottig als Helena voor de Trojanen, even zoo noodlottig was zij voor onzen staat. Van der Haer meldt met een enkel woord, dat 's Prinsen huwelijk een' der bijzondere oorzaken was, die de verdeeldheid in de Nederlanden bevorderd en den val van Granvelle, dat voorspel der geheele omwenteling, hebben te weeg gebragt. Van uitheemsche geschiedschrijvers moet inzonderheid Cabrera worden genoemd, die in zijne levensbeschrijving van Filips II, den opstand der Nederlanders aan hunne ketterij en de kracht dezer laatste toeschrijft aan de geloofsverandering van den Prins, die door zijne vrouw was medegesleept. Eindelijk de beste onder onze geschiedschrijvers, Strada, heeft aan het huwelijk des Prinsen van Oranje eene afzonderlijke paragraaf gewijd, en verzekerd, dat huisselijke dwang van zijne echtgenoote, van zijnen broeder, van zijne naaste betrekkingen den Prins in de armen der ketters en der opstandelingen heeft geworpen.

Maar omdat die beschouwing oud is, is zij daarom waar?

Ons verder betoog moet die vraag beantwoorden; eene opmerking echter mag van nu af onze meening wijzigen. Al die getuigenissen, of, om het regte woord te gebruiken, al die opvattingen dagteekenen na een' tijd, toen het wangedrag van Anna ruchtbaar geworden was, en de klad harer buitensporigheid, verdiend of onverdiend, in de oogen des gemeens ten minste, kon afgeven op de handelingen van haren gemaal. Zij onderstellen eene gemeenzaamheid van gezindheden tusschen man en vrouw, waarvan ons de geschiedenis geene bewijzen levert, of eene heerschappij van de laatste over den eersten, die met de hartstogteloosheid van den Prins, met zijn geduld, met de veêrkracht en de onafhankelijkheid zijns karakters in strijd is. Wat meer zegt, zij vergrijpen zich aan de geschiedenis op eene onvergeeflijke wijze; want juist op het oogenblik, waarop Oranje de gehoorzaamheid aan Filips opzeide, leefde hij met zijne vrouw in de volslagenste onmin. Op het oogenblik, dat hij goed en bloed waagde, offerde zij, ten minste in schijn, haren gemaal op aan haren staat, en onderhandelde met den Koning van Spanje. Op het oogenblik, dat de kreet van vrijheid door

---

Catal. Scriptorum Artesiae, en Foppens Bibliotheca Belgica in v. Gachard heeft in zijne Correspondance de Guillaume le Taciturne, T. II, Pref. p. III, IV, XI, XXXV, onderscheidene proeven uit dien schrijver medegedeeld, zonder hem te noemen. Gachet heeft in het Bulletin de la Commission d'Histoire, 2e. Ser., T. I, p. 195—200, te regt aangetoond, dat die uittreksels uit het door Ferry de Locres en Foppens bedoelde werk van Payen waren ontleend. Hetzelfde blijkt uit de vergelijking van de aanhalingen bij Buzelin, Gallo-Flandria, met den tekst van het handschrift. Er zijn van dit werk onderscheidene Handschriften in de boekerijen van het Noorden van Frankrijk en België verspreid, die niet alle gelijkluidend zijn. Ook de Koninklijke Bibliotheek te 's Hage bezit een afschrift uit de verzameling van Gerard.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/10

Nederland weêrgalmde, en de algemeene roepstem den Prins aan het hoofd der beweging geplaatst had, zuchtte de ongelukkige Anna, even als haar verleider, in den kerker. Op den tijd dat haar voogd, haar oom, haar laatste verdediger over Oranje den banvloek uitsprak, en diens vijand en vervolger Filips II bewierrookte, wees de Prins alle voorslagen van bemiddeling van de hand, en stond, op de kracht van loutere vaderlandsliefde vertrouwend, tegen het geweld en de listen zijner vijanden pal.

De latere geschiedenis heeft dan ook welgedaan, met niet langer verband te willen vinden tusschen den opstand der Nederlanden en de chronique scandaleuse van 's Prinsen Hof te Breda. En bestond dat verband ook, wat bewijst het? Is het Protestantisme minder zaak van overtuiging in Engeland, omdat de geile luim eens wellustigen Konings het in zijne staten doordreef? Verliest het Katholicisme iets van zijne achtbaarheid, omdat het zijn behoud in Frankrijk voor een gedeelte aan het verraad van den Bartholomeus-nacht te danken had? —

Goethe heeft zijnen Antonio, tot lof van een' Paus, een woord doen uitspreken, dat, hoe eenvoudig ook, het geheim van alle staatswijsheid in zich sluit:

Das Kleine schätzt er klein, das Grosze, grosz.

Dat is tevens het ideaal voor den wijsgeerigen beoefenaar der geschiedenis. Juist omdat tijdgenooten, voor zooverre zij deel aan de gebeurtenissen hebben, hetgeen hun meê- of tegengevallen is, te hoog schatten, juist omdat zij de som van eigene liefde of haat mederekenen in het waarderen van de daden hunner vrienden of vijanden, juist daarom zijn hunne berigten partijdig en hunne oordeelvellingen scheef. Wat men ook in het dagelijksch leven zeggen moge; wat ook de slotregel van de oude Grieksche tragedie ons op de scholen inscherpe; wat ook van de predikstoelen omtrent den vinger der Voorzienigheid en hare onnaspeurlijke wegen weêrgalme; op het gebied der geschiedenis, even als op dat der natuur, staat de waarde der gevolgen met de kracht der oorzaken in verband. De kleinheid der aanleiding voor een' grooten ommekeer van zaken, is een bewijs voor de krachtige ontwikkeling der kiem, waarvan de tijd zwanger ging, en geenszins voor het toevallige en onregtmatige der gebeurtenissen, die uit den schoot des tijds werden geboren. Wie aanleiding en oorzaak verwart, bewijst daarmede zijne ongeschiktheid, om ooit als geschiedschrijver op te treden: hij is niet meer dan een politicus van de societeit, die zijn oordeel en verwachtingen op kranten-correspondenties bouwt, of onderscheidt zich van dezen alleen daardoor, dat hij op oude anecdoten jagt maakt, terwijl de andere de nieuwste voortbrengselen van politieke indiscretie uit zijne dagbladen opduikt.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/11

Een huwelijk van een talentvol man met eene minder dan alledaagsche vrouw, een huwelijk zonder liefde door eene in het oog vallende verstooting verbroken, tot drijfveêr te willen maken van de handelingen dienszelfden mans, die een tijdperk in de geschiedenis opende en een Staat grondvestte, is, reeds van voren beschouwd, een vergrijp tegen de geschiedenis van dien aard, als wij aanduidden, en hadde die beschouwing slechts een' schijn van voorwendsel voor zich, het ware eene onvoorzigtige verwisseling van aanleiding en oorzaak. Maar hier ontbreekt zelfs die schijn: de ongelukkige echt met Anna van Saxen is eene voorbijgaande episode in het leven des Zwijgers, zonder invloed op zijn openbaar optreden in de geschiedenis, en die zeker zijn karakter niet met den stralenkrans der heiligheid omgeeft, maar daarop evenmin een' vlek werpt, waarvan de smet zigtbaar is in zijne handelingen: het is eene bijzonderheid, die zelfs de Theopompus onzer dagen, d. i. de kwaadsprekendste der nieuwere geschiedschrijvers, de oude Schlosser, had hij de zaak aangeroerd, in eene noot onder zijn' pessimistischen tekst zou hebben verstoken. Ziehier de waarheid, omtrent het huwelijk van Oranje, die te naakt en te onbeduidend is, dan dat wij haar onverzeld zouden laten gaan van andere beschouwingen, meer belangrijk, zoo wij gelooven, voor de geschiedenis.

Anna van Buren, Willems gade, was hem in het jaar 1558 ontvallen. Het was, meent de Heer Groen van Prinsterer, een gelukkig huwelijk geweest: man en vrouw hadden elkander zoo liefgehad, dat de eerste — waarlijk eene uitzondering op het gedrag van een groot Heer dier dagen — zich geene ontrouw veroorloofd heeft, dan nadat het gebeente zijner ega reeds vergaan was in haar graf [1]. Waartoe die insinuaties, die vernuftig zijn en zoo niet eeniglijk in eene officiële lofrede, op zijn hoogst in eene pleitrede passen? — Filips van Hessen wendde op dit punt eene andere overtuiging voor. "Mijne kleindochter," schreef hij, "zal wel ongelukkig zijn, wanneer de Prins van "Oranje haar niet getrouwer is, dan zijne eerste echtgenoote." De Heer van der Horst neemt op zijne beurt met gretigheid die toespeling over. Hij had nog een' stap verder mogen gaan. Toen het huwelijk van den Prins met Anna van Saxen ter sprake kwam, werd ook het gerucht verspreid, dat de Prins zijne eerste echtgenoote zou hebben overhoop gestoken. Maar dit liep te erg! Voor ons behoeft zulk een gerucht geene wederlegging. Strookt zulk eene uitbarsting van dierlijke woede, met de kalme effenheid van 's Prinsen karakter? Zou

---

[1] Met des Heeren G. vermoeden stemt de getuigenis eener Hofdame van Anna, Sophie von Miltitz, overeen: "das wuszte ich gewysz und vor war, das ein gar "freundliche holdszelige Ehe were yn fester Libe und trawbt." — Böttiger, in von Raumers Historisches Taschenbuch, VIIer Jahrg., S. 98.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/12

niet een der vijanden, die hij in menigte had, en die hem met bitterheid zijne scheiding van Anna van Saxen, zijn huwelijk met Charlotte de Bourbon hebben verweten, daarop teruggekomen zijn? Zou, zoo de laster slechts eenig voorwendsel had gehad, om gangbaar te worden, de Prins met zoovele stoutheid aan Koning Filips den moord zijns zoons, en zelfs zijner echtgenoote, Elisabeth van Frankrijk, hebben durven verwijten?

Wâartoe meer? Eene goede geschiedkundige kritiek erkent ook, wat zij niet weet, en niet verwachten kan te weten. Het eerste huwelijk van Oranje is ons in zijne nadere omstandigheden onbekend: wij kunnen er goed noch kwaad van zeggen, ten zij het reeds goed heete, dat niemand iets kwaads kan bewijzen.

Bij deze gelegenheid echter nog eene bijzonderheid. Door zijn huwelijk was de Prins met het geslacht van Egmond naauw vermaagschapt. Zoo het leven of de dood van Anna van Buren groote stof tot klagen voor hare aanverwanten had opgeleverd, hoe zouden deze jegens den Prins zijn gezind geweest? Slecht, hoor ik antwoorden — en dat waren zij ook; of heeft niet de gemeenschappelijke haat tegen Granvelle, de ongeroepen tusschenkomst van Lazarus van Schwendi de verzoening bemiddeld tusschen Willem van Oranje en Lamoraal van Egmond bemiddeld, die vroeger gezworene vijanden waren? Zie van der Haer, zie Strada, zie zoo vele andere schrijvers, die hen hebben nageschreven. — Evenwel aan iemand, dien men haat, of van groote misdaden verdenkt, pleegt men niet de uitvoering van zijn' laatsten wil toe te vertrouwen. Toch benoemde Egmond in 1558 Willem van Oranje in de eerste plaats tot zijnen executeur: die wilsbeschikking berust nog in de Archiven van Egmonds woonplaats, Armentières. Hunne vijandschap derhalve — want sedert 1561 vinden wij beide vereenigd — moet zeer kortstondig zijn geweest — of zij is ten eenemale een uitvindsel der Granvellisten of der schrijvers, die dezer ingevingen volgden, om te verklaren hoe mannen, zoo uiteenloopend van karakter, als Oranje en Egmond, tot den dood toe gemeene zaak hadden kunnen maken.

In 1558 dan was de Prins weduwenaar, vijf en twintig jaar oud, in de aanzienlijkste betrekkingen geplaatst, tot nog aanzienlijker voorbestemd: hij had van zijn eerste huwelijk slechts een' zoon en eene dochter over; hij dacht aan hertrouwen en anderen dachten het met hem: Koning Filips zoowel als 's Prinsen bloedverwanten. Te oordeelen naar 's Prinsen latere huwelijken met Charlotte van Bourbon, met Louise de Coligny, huwelijken, in bezadigder leeftijd gesloten — want alles, voor en tegen, moeten wij zeggen, — zouden wij geneigd zijn te besluiten, dat gevoel, hetzij sympathie van denkwijze, hetzij hartstogt, tot zijne keuze hebbe medegewerkt. Geene dier beide partijen toch was aanbeveling waardig, wanneer de Prins, hetzij geldzucht, hetzij staatzucht tot drijfveêr had gehad. Maar misschien had de

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/13

ondervinding van een' ongelukkigen echt den verarmden Vorst, die zelf zooveel geleden had, en ieder dag, ieder uur aan nog zwaarder beproevingen bloot stond, wijzer gemaakt. Hoe het zij, wij geven toe, dat de Prins met zijn tweede huwelijk een mariage de raison voorhad, mits men ook toegeve, dat noch Granvelle, noch Filips iets anders van hem verwachtten of begeerden.

Misschien had dan ook de Prins drie huwelijken tegelijk of kort na elkander op touw. Het eerste plan kennen wij slechts bij geruchte. Na den vrede van Cateau-Cambresis, in Junij, 1559, kwam de Prins als gijzelaar in Frankrijk. Hij leerde daar Mad. de Touteville, dochter des Graven van St. Pol, en weduwe des Hertogs van Enghien, kennen. De Prins schijnt van haar, of zigtbaar ten Hove werk gemaakt, of, zoo niet openlijk dan toch bedektelijk, om hare hand aanzoek te hebben gedaan. Zij was eene der rijkste erfgenamen uit Frankrijk; — haar inkomen werd op honderd duizend francs geschat — daarbij schoon, en niet ouder dan zeventien jaar. — Ten gevolge echter der langdurige veeten, zagen onze Nederlandsche Vorsten, en Filips II wel voornamelijk, ongaarne de vermaagschapping van Nederlandsche Heeren met Fransche geslachten. Ook Koning Hendrik II werkte tegen, en drong Hertog Hans Willem van Saxen, een der befaamdste partijgangers uit Frankrijks burgeroorlogen op den voorgrond. Geen der beide aanzoeken vond ingang. De oude Hertog van Nevers kaapte de begeerde prijs weg, nadat de geheele wereld haar reeds als bruid van diens zoon had beschouwd [1].

Het tweede huwelijk op touw, was met Renée van Lotharingen, oudste dochter van den Hertog Frans van Lotharingen en Christierna van Denemarken [2]. Om van de schoonheid der Prinses niet te gewagen, de gewenschte schoonmoeder en Prins Willem leken elkander. Ik ding niets af van de heerschzucht, die men den laatsten toeschrijft, noch van zijnen vorstelijken trots: ik zal daarop zelfs later terugkomen; maar zeker had Christierna evenzeer van haren vader Christiern diens hooghartigheid geërfd [3]; nimmer verzaakte zij openlijk hare aanspraken op de Deensche Kroon: en bedektelijk deelde zij in elke poging, om het Huis van Holstein uit den zetel harer

---

[1] Al onze berigten, omtrent dit huwelijksplan, zijn geput uit Languet, Ep., L. II, 13, p. 37. 49, p. 128. 69, p. 206. 75, p. 225.

[2] *Renée van Lotharingen.* Onze oudste geschiedschrijvers, onder die Pontus Heuterus, noemen Dorothea van Lotharingen, later gehuwd met Hertog Erik van Brunswijk. Maar Dorothea was ten jare 1558 of 1559 dertien of veertien jaren oud, en hare oudere zuster, die nog onbesteed was, had, volgens Languet, L. II, Ep. VII, p. 25, den naam van zeer schoon te zijn. Het was dan ook aan deze, dat Willem gezegd werd zijn hof te maken, zoo als uitdrukkelijk blijkt uit den brief van Margaretha van Parma aan Koning Filips. Correspondance ed. Reiffenberg, p. 272. Zij huwde eerst in 1567 met Hertog Willem van Beijeren.

[3] "Voilà la plus glorieuse femme que je visse jamais," zeide Catharina de Medicis van Christierna, volgens Brantôme, p. 496.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/14

voorouders te werpen. Niet een, maar alle schrijvers maken melding, dat zij van Koning Filips het Regentschap der Nederlanden verwachtte, en zij had er regt op, omdat zij onder de hooge onderhandelaars van den vrede van Cateau-Cambresis tusschen Frankrijk en Spanje niet de minst werkzame was geweest. In de Nederlanden geboren, opgeleid door de bekwame Landvoogdes Maria, had zij zoo geene aanspraak op, dan toch hechting aan den grond, waar zij als jeugdige ballinge eene schuilplaats had gevonden. Brantôme, een fijn kenner op het stuk van vrouwen aankomt, wist niet te getuigen dan van hetgeen hij haar' "herfst" noemt; maar die herfst, verzekerde hij, overtrof den zomer van de schitterendste Vorstinnen aan het schitterend Hof van Hendrik II.

Wat stond dan zulk eene schoone vereeniging in den weg? Eer wij die vraag beantwoorden, vergunne men ons eene tijdrekenkundige bepaling te maken. De vrijaadje met hare ongelukkige ontknooping, moet vóór de helft van het jaar 1559 worden gesteld. Waarschijnlijk ontstond het huwelijksplan tijdens de onderhandelingen van Cercamps en Cateau Cambresis, waarbij over de harten van alle gekroonde en te kroonen hoofden werd beschikt. Christierna was daar met Willem van Oranje, met den Hertog van Alva, met Ruy Gomez, met den Kardinaal van Granvelle, toen nog Bisschop van Atrecht, Ieder dreef daar zijne eigene belangen nevens die zijns Sonvereins; Christierna's uitzigt op de landvoogdij der Nederlanden was van algemeene bekendheid. Staatkundige redenen, die geene ontwikkeling behoeven, maakten het noodig haar in die verwachting te sterken. Bovendien kon een huwelijk harer dochter met Willem van Oranje een' mededinger naar de landvoogdij op zijde schuiven, zelfs al hadde Willem onder den naam van Christierna geregeerd. Waar het echter eene huwelijksaangelegenheid gold, kon zeker noch Filips, noch Granvelle, een', ten minste zedelijken invloed oefenen, zoodra de hooghartige Christierna in hare verwachtingen door beiden gedwarsboomd, teleurgesteld en nog ten slotte verongelijkt was. Alleen van beproefde vrienden neemt men in dergelijke teedere zaken raad aan: deze alleen hebben regt te verwachten, dat men aan hunne aanbevelingen of bedenkingen gehoor zal geven.

De verongelijking van Christierna, om daarmede te beginnen, was deze: Filips had, 3 Augustus, 1559, nieuwe Vliesridders benoemd, en onder die Vliesridders was haar zoon, Karel van Lotharingen, niet. Zij had er op gerekend, en in een' brief aan Granvelle, die zeker over hare spijt in zijne vuist lagchen moest, beklaagde zij zich over die terugzetting [1]. Die terugzetting was echter niet meer dan een

---

[1] Calmet, Histoire de Lorraine, II, p. 1352: "Par une lettre qu'elle écrit le 7 Avril "1560 à l'évêque d'Arras elle se plaint que le Roy d'Espagne n'ait pas encore donné "au Duc Charles son ordre de la toison d'or, *quoiqu'il eut déjà reçu celui de France.*"

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/15

laatste slag der ongenade, die over haar was losgebroken. Zij was namelijk evenmin tot Landvoogdesse der Nederlanden benoemd geworden. Er was algemeen, en waarschijnlijk door haar zelve het meest, daarop gerekend. De benoeming van Margaretha van Parma was, even als hare aankomst in de Nederlanden, een werk der duisternis geweest. Het uitvoerigst berigt geeft ons een Katholijk en wel onderrigt schrijver, van der Haer. Die onverwachte beroeping, welke de uitzigten van zoo velen te leur stelde, schreef men, zoo als hij zegt, aan Alva en Granvelle toe. Te Brussel, in den tuin van Marc Antoine [1], waren deze het onderling eens geworden, de Hertogin van Parma aan den Koning tot Landvoogdes op te dringen. Strada, die doorgaans zeker van zijne zaak is, vermeldt insgelijks als algemeen gerucht, dat Granvelle den Koning de benoeming van Christierna had ontraden. Iets dergelijks verzekert een tijdgenoot van Granvelle, zijn vijand ongetwijfeld, maar een man, om zijne betrekking als Kanselier van Braband in de taatsgeheimen ingewijd, Mr. Jan Scheyfve [2]. Pontus Heuterus maakt het nog erger, en verkoopt hooge wijsheid: "Er "viel op Christierna," schrijft hij, "niets te zeggen; maar er waren "zekere redenen, waarom eenige voorname Heeren tegen haar wa- "ren, en die redenen waren van dien aard, dat zij aan Christierna "onbekend zijn gebleven, en zelfs haar niet konden gezegd wor- "den." — Wat de eerlijke Proost wel afgeneusd mag hebben!

Er is een handtastelijk verband tusschen de verloving of liever niet verloving van Willem van Oranje met Renée van Lotharingen, en de benoeming, of liever niet-benoeming van de moeder der laatste tot Landvoogdes. In de hoop dat zij slagen zou, spande de Prins al zijne krachten voor hare verheffing in, en trok zijne eigene kandidatuur in. Er is geen der aangehaalde schrijvers, die het niet bevestigt; maar ten overvloede zullen wij daarbij nog Dom Prosper Levesque voegen, die in zijne Mémoires du Cardinal de Granvelle, bij wier zamen-

---

Uit de laatste woorden zou men opmaken, dat ook dit eene belofte aan Christierna bij de vredesonderhandelingen was geweest, belofte, die door Filips niet werd vervuld, maar wel door den Franschen Koning. Misschien was de klagt daarom juist aan Granvelle gerigt, omdat Christierna hem als haren geheimen vijand beschouwde.

[1] Zou de *Navorscher*, die zoovele bekende dingen vraagt, en voor nietigheden niet terugdeinst, te mijnen gevalle, ook iets omtrent dien Marc Antoine en zijn etablissement, dat ook elders in de geschiedenis onzer onlusten voorkomt, kunnen opsporen?

[2] Het is een pamflet, maar om vele bijzonderheden der opmerking waardig: Responces de Messire Johan Sceyfve, Chevalier, etc. sur certaines lettres du Cardinal de Granvelle. Anvers, MDLXXX. De plaats, die het onderwerp, in den tekst vermeld, betreft, is deze: "Bientost après ladicte dernière paix fistes aultant que la Dame "de Parme vint pardeça pour Regente et Gouvernante et ce pour faire despit a Ma- "dame la Duchesse de Loraine à cause qu'elle estoit, comme l'on disoit, si fort af- "fectionnée au pays et Seigneurs, mesmes au feu conseillier Renard, lequel votre Sei- "gneurie irreverendissime a bien trainé, rené ou desreiné, non obstant qu'il estoit vostre "patriot et vous avoit esté si intime et cordial amy."

stelling hij de papieren van zijn' held zelven onder de oogen had, verzekert, dat de Prins even dringend voor de Prinses van Lotharingen aanzoek deed, als voor zich zelven, en dat met oogmerk, om hare dochter te huwen. Intusschen gebeurde er iets verrassends. Willem, schijnt het, begeerde openlijk de hand van Renée, en werd — afgewezen. Van alle geschiedschrijvers, welke wij kennen, geeft alleen Hooft ons omtrent dit afwijzen opheldering. Van waar hij ook zijn berigt hebbe ontleend, het past zoo wèl in den zamenhang der gebeurtenissen, dat wij bijna bereid zouden zijn voor de waarheid er van een' eed te doen. Koning Filips zelf zou, volgens hem, in het geheim aan Christierna hebben geschreven, dat zij 's Prinsen aanzoek moest afslaan. Zoo hij dat gedaan heeft, heeft hij het zeker zeer in 't geheim moeten doen. Want Granvelle geliet zich als ware hij voor het huwelijk geweest [1], en even zoo deed Koning Filips zelf. Of wat beduiden anders de woorden van Margaretha van Parma in haren brief aan dien Vorst: dat zij had voorgewend hoe de Koning, om den Prins nader aan zijn bloed te verbinden, allen aandrang had gebruikt, om zijn huwelijk met de Prinses van Lotharingen tot stand te brengen; maar hoe die zaak tegengeloopen was [2]? Wat beduidt, dat de Prins zelf den Koning sedert herinnerde, hoe hij hem een jaar vroeger lastig gevallen was, om zijne voorspraak bij de Hertoginne-moeder van Lotharingen, indien Filips niet voor het oog der wereld ten minste den schijn hadde aangenomen, 's Prinsen verlangen welmeenend te behartigen?

Nu willen wij niet, tegen de letter der officiële briefwisseling aan, schoon anders de getuigenissen van Katholijke schrijvers zelve er toe leiden, de sporen aanwijzen van een machiavellisme, waardoor Filips en Granvelle niet slechts de huwelijksplannen van Willem verstoord, maar tevens verdeeldheid zouden gezaaid hebben tusschen partijen, welke beider belang toenmaals vereenigde, maar wier bedoeling niet met hunne inzigten strookte. Niemand achte daarenboven Filips of Granvelle zoo kinderachtig, dat zij uit loutere plagerij, of door eene gril van vijandschap Willems huwelijk hebben

---

[1] Pontus Payen, die door zijne en zijns vaders betrekkingen met den Kardinaal naauw bekend was, schrijft het volgende: "Vous devez entendre qu'estant la noble "et vertueuse Comtesse de Bure decédée le Cardinal lui mist en avant la Damoiselle "de Loraine — et en fist grande instance vers le Roy Catholique, Madame Margue-"rite (sic) de Danemarcq mere de la Damoiselle, le joene Ducq de Loraine, son frere, "et aultres Princes auxquels il se falloit adresser. Neantmoins pour aultant traisnoit "en longueur ou bien comme aucuns disent, que led. Prince n'estoit aggréable a la "Damoiselle, meu d'ung desdaing feist un voyage en Allemagne," etc.

[2] Reiffenberg, Correspondance de Marguerite d'Autriche, p. 272: "qui désirait l'allier "plus près de son sang, icelle (sa Majesté) avoit faict instance, telle qu'il scavoit, "pour procurre son mariaige avecq la fille ainée de Madame de Lorraine, comme il "(le Prince) se povoit souvenir."

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/17

gedwarsboomd. Waar het hun op aankwam was, de heerschzuchtige Christierna buiten de Nederlanden te houden, en buiten staat, om onder de Nederlandsche Edelen eene partij te vormen. Hare rusteloosheid kon het land in gevaar gebragt hebben: hare betrekkingen schreven ten opzigte van het Fransche Hof eene andere staatkunde voor, dan Filips voornemens was te volgen: hare fierheid zou zich nimmer onderworpen hebben aan de vernederende voorwaarde, waarop Margaretha de landvoogdij aannam, niets te doen buiten den achterraad, waarvan Granvelle hoofd en ziel was. Alles daarlatende, wat alleen bij gissing kan worden opgemaakt, maken wij, uit hetgeen wij weten, de noodzakelijke gevolgtrekking: Toen de Prins den Koning zijne medewerking tot zijn huwelijk verzocht, toen de Koning de uiterlijke bewijzen gaf, dat hij dit verlangen inwilligde, moet het in den tijd geweest zijn, waarin Christierna zich nog met de hoop op de landvoogdij kon vleijen, en waarin zij niet op het gevoeligst door den Vorst in die verwachting was te leur gesteld. Van de andere zijde is eene weigering van een aanzoek des Prinsen, een aanzoek door den Koning zelven aangedrongen, te meer bevreemdend op het oogenblik, dat Christierna, door staatzuchtige begeerlijkheden geslingerd, van den Koning alles verwachten moest, en in den Prins op een werkzamen en invloedrijken schoonzoon nu en voor het vervolg rekenen kon. Zonder de verklaring van Hooft is het raadsel onoplosbaar. Een geheime invloed moet met beslissenden dwang het omgekeerde hebben te weeg gebragt, van 't gene men voor het oog der wereld toonde te willen en te wenschen [1].

Deze gevolgtrekking gelde wat zij is: tot historische zekerheid kunnen wij haar niet brengen. Onbetwistbaar blijft het, dat de Prins en zijne Duitsche vrienden, die evenzeer konden en moesten maken. Van zijne ondervinding trok de Prins partij: hij liet al de openlijke betuigingen, dat de Koning voor hem eene hoog aanzienlijke verbindtenis verlangde, als eene bewezene waarheid gelden; maar bij zich zelven nam hij zich voor, noch den Souverein, noch zijnen magtigen minister voortaan meer in zijne huwelijksplannen te mengen, dan wanneer de zaak beklonken was, en de beleefdheid vorderde hen daarvan niet onkundig te laten. Was er iets natuurlijker of verstandiger?

---

[1] Het was niet de eenige maal, dat Koning Filips een dergelijk spel speelde. Dom Prosper Levesque verhaalt, uit de papieren van Granvelle, het volgende: "On avoit "flatté Marie Stuard de lui donner en secondes nôces Dom Carlos Infant d'Espagne. "Ce mariage étoit de son goût. — Maria Stuard fit tout ce qu'elle pouvoit faire avec "bienséance pour assurer la réussite de ce mariage; mais Philippe II ne le lui avoit "proposé que pour l'empêcher d'épouser Charles IX, Roi de France et dès qu'il fut "décidé que cette dernière alliance ne se concluroit pas, Philippe écrivit à Marie "qu'il avoit d'autres vues pour son fils et lui voulut faire agréer l'archiduc Charles "troisième fils de l'Empereur Ferdinand ce qui ne réussit point; Marie ayant voulu "se choisir elle même un époux." Mémoires du Cardinal de Granvelle, T. I, p. 50, 51.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/18

Al spoedig na het afspringen van de verbindtenis met de Prinses van Lotharingen, kwam die met Anna van Saxen op het tapijt. Naar verliefdheid of neiging werd hier zoomin als bij andere vorstenhuwelijken gevraagd, en dit was zoo in den regel, dat wij onder al de bedenkingen, later door Margaretha, door Granvelle en door anderen ingebragt, in het geheel deze niet opgenomen vinden, dat de Prins zijne aanstaande nimmer gezien noch toegesproken had [1]. De vraag was welk vermogen, welken rang, welke betrekkingen brengt de bruid ten huwlijk mede? Wij willen schiften wat wij kunnen, ten einde het antwoord op die vraag met betrekking tot Willems huwelijk in het licht te stellen.

De Duitsche Vorsten dier dagen hadden ijzerhutten, wildbanen en wildbaden. Daarvan leefden zij kommerlijk, zoo zelfs dat zij tot de dienst van magtiger Vorsten, en dat waren vooral de Koningen van Frankrijk en Spanje, voor geld hun eigen leven, of ten minste dat van hunne onderdanen veil hadden; dat zij pensioenen trokken om stil te zitten bij uitgebroken' oorlog, of om hunne oversten ten dienste te stellen van eene der beide partijen, behoudens hun aandeel in den buit, of, erger nog, om aan eene, zoo niet aan elke der partijen te verraden, wat er in kreits- of rijksdagen omging, geïntrigeerd en besloten werd. Ik overdrijf niets: ik verwijs mijne lezers naar Hortleder en Häberlin, waar zij de onderscheidene besluiten tegen die veilheid der Duitsche Vorsten, besluiten, telkens opgewarmd, en telkens bij de uitkomst vruchteloos gebleken, kunnen lezen. Alleenlijk voeg ik eene afdoende verklaring van Keizer Maximiliaan op dit punt in eene aanteekening hieronder [2]. Armoede is geen ver-

---

[1] Uitmuntend zijn daaromtrent de aanmerkingen van den Recensent van van der Horst in den Letterbode van 1851, No. 40: "Had hij zich toch Filips' Gesneriaansch "huwelijk met Maria Tudor maar herinnerd, en zijn niet minder idyllisch aanzoek om "hare halfzuster Elisabeth, die hij naderhand, om — uit enkel teêrheid — haar hu"welijk met Alençon te beletten, beraamde van kant te helpen." De geachte Recensent had er Keizer Karel's koppelarijen met zijne bastaarddochter, Margaretha van Parma, kunnen bijvoegen. En de huwelijken uit pure verliefdheid, waren juist in die dagen aan de hoven de gelukkigste niet: men denke aan Hendrik VIII met zijne talrijke echtgenooten, aan de bigamie van Filips van Hessen, aan de jaloersche krankzinnigheid van Koning Erik Gustafson.

[2] Toen in 1566 de Landvoogdes Margaretha bij Keizer Maximiliaan aanzoek had gedaan, om door algemeene rijksbevelen te beletten, dat de Duitsche Vorsten en Heeren, ten behoeve der opgestane Nederlanders, dienst namen, antwoordde de Keizer aan haren gezant Chantonnay, volgens brief van dezen aan de Landvoogdes, van 21 December, 1566: "Que les Alemans en avoient faict grandes querelles contre le feu Em"pereur (Charles) estimans cela à grande servitude que lon empesche le gaignage et "exercice de la guerre aux Allemans et de recepvoir gaiges et pensions — si c'estoient "Princes dependans immediatement de l'empire, Contes ou Seigneurs ou gens, qui "n'auroient rien à perdre que leurs personnes ou s'il se faisoit par generalles deffences "chascun scait que l'execution seroit de telle difficulté que les mandats n'auroient "leur respect, force ni vigueur, et que souvent l'empereur Charles souloit dire que "qui avoit argent avoit des Alemans, comme il s'est veu au Ringraff, Reyfenberg, "Thomassin, Crombach et plusieurs aultres: quant à s'entemectre aulcungs Princes

wijt, en dat de Vorsten werk zochten om in hunne behoeften te voorzien was geene schande: werkeloosheid was schande, zoo als Hesiodus gezegd had. Maar arm en Duitsch was in die dagen éénsluidend. Eén Vorst echter was er onder die alle, welke den naam van "den Rijke" bij zijne tijdgenooten droeg. Het was de vader van Willem van Oranje: en toen het op dien rijkdom aankwam, en hem of zijnen voogden de keus gelaten was tusschen de nalatenschap zijns vaders of die van zijnen neef, meest van zijnen oom Hendrik van Nassau herkomstig, koos hij de laatste [1]. Cijfers spreken in dergelijke gevallen het duidelijkste. Bij een familie-contract tusschen Prins Willem en zijn' vader, te Meurs in 1556 gesloten, was bepaald, dat de goederen der Dillenburgsche linie van het huis van Nassau, d. i. die, waarvan Willem de Rijke thans meester was, niet dan bij uitsterving van alle mannelijk oir, aan de Bredasche linie, waarvan Willem van Oranje thans het hoofd was, zouden vervallen, en dan tegen eene uitkeering van 20,000 goudgulden. Stierven daarentegen in de Bredasche linie de mannelijke erfgenamen uit, dan zouden de dochters opvolgen, tegen eene uitkeering aan de Dillenburgsche linie van 50,000 Filippusgulden. — De laatste som werd bij een nieuw verdrag van 3 Julij, 1557, tot 80,000 Filippusgulden verhoogd [2]. De rijke man was dus de zoon, niet de vader, en echter de laatste had daarvan onder zijne landslieden den naam.

De Prins van Oranje had zeker, ten gevolge der gemaakte overeenkomsten, geen' heller van zijnen vader geërfd. In tegendeel had hij zich reeds vroeger tot afdoening van een gedeelte van diens schulden en tot eene huwelijksgift aan zijne zusters verbonden. Dit kon hij doen, omdat hij eene der rijkste, misschien de rijkste erfdochter uit de Nederlanden, Anna van Buren, tot vrouw had. Sedert was deze overleden: een gedeelte harer goederen was aan hem vervallen, een gedeelte hield hij voor zijne kinderen te beheeren. Bij dat voordeel kwamen andere. Hij was zeker geenszins voor niet in de laatste tijden Opperveldheer der Keizerlijke legers geweest: en toen het vrede was en op verrekening van de rantsoenen der hooge krijgsgevangenen aankwam, had hij regt het aandeel des leeuws te vorderen. Hoorne, die onder

---

"pour assister *à leurs fraiz* il n'en estoit nouvelle, ny estoit à croyre que sans estre "paiez il y eust homme d'eux qui fit ung pas."

[1] Al is de rijkdom van Willem den Rijke Duitsche rijkdom geweest — Arnoldi in zijne Geschichte des Oranien Nassauischen Lander, B. III, Abth. 1, S. 78, heeft er zelf voor gezorgd, dat men dien niet te hoog schatten zou; — de man is zeker een goed huishouder geweest, en bij zijn overlijden kwam zijn boedel uit. Ik merk dit op uit een schrijven van den Prins van 1564, aan zijnen broeder Lodewijk, bij Arnoldi, Histor. Denkwürdigk., p. 273: "Je suis tousiours empesché pour faire mon "estat et pour bien dire: sicut erat in principio et nunc et semper et in secula se"culorum et me semble que venons de race de ester ung peu moins menaigiers en "nostre jeun temps, mais quant nous serons vieu, serommes meillieur *comme feu* "*Monsieur nostre père.*"

[2] Zie Arnoldi, l.l., p. 250, 251, 252.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/20

de groote Heeren een der minst begunstigde was, had voor zijn aandeel in het rantsoen der gevangenen, 80,000 goudgulden bekomen. De schrijver, waaraan wij dit berigt ontleenen, voegt er bij: "men "oordeele daarnaar, of de Graaf van Egmond ook bij den oorlog zijne "rekening hebbe gemaakt." Wij zeggen hetzelfde met betrekking tot den Prins van Oranje.

Het kapitaal van Anna van Saxen was strikt bepaald. 35,000 rijksdaalders bragt zij ten huwelijk mede, 30,000 waren in het vooruitzigt, wanneer de tweede echtgenoot harer moeder stierf: — die echtgenoot was de ongelukkige Johan Frederik van Saxen, en dat kapitaal zal wel in den bekenden oorlog van Gotha versmolten zijn — 30,000 zou Keurvorst August van Saxen als huwelijksgeschenk geven. Wij zeggen het onzen berigtgever na, het was voor dien tijd eene hoogstaanzienlijke som: het gaf Willem alle regt, om Koning Filips te verzekeren, dat de huwelijksgift naar zijne gading was; maar het was echter geen vermogen, waaraan zich de erfgenaam van René van Chalons en Hendrik van Nassau, de weduwenaar van Anna van Egmond, Gravinne van Buren, in de toenmalige omstandigheden kon vergapen. — De Prins van Oranje — schreef Filips van Hessen, die beter gedaan had te zwijgen — zat vol schulden. Maar van welken aard waren die schulden? Verzegelingen en verpandingen, waartoe zich de groote Heeren, ten gevalle des Keizers of Konings, hadden verbonden op hunne eigene goederen, ten einde de kosten des oorlogs te bestrijden: verbindtenissen, die zij niet aangegaan hadden, zonder van hunne Souvereinen andere voordeelen in ambten en privilegiën te bedingen; vorderingen, 100 pCt. waard, omdat men de Spaansche schatkist en hare hulpbronnen onuitputtelijk achtte; leeningen, waarvan de hongerige Duitsche Vorstjes en hunne landsknechten waren gereed en gekleed. Willem van Oranje vond in dien tijd zelfs gelegenheid onderscheidene pandlossingen te bewerkstelligen. Ten voorbeelde strekke de inlossing der heerlijkheid van Hoboken, slechts weinige dagen na den dood zijner vrouw gedaan; strekke de aankoop van de heerlijkheid Grave met het land van Kuik, waarvoor hij in den jare 1559 aan Koning Filips ongeveer zestig duizend gulden in gereede penningen voldeed [1].

Doch waartoe meer? Wij hopen eens vooral eene beschuldiging tot zwijgen te hebben gebragt, die den Prins van Oranje aanklaagt, zijn hart voor een somme gelds te hebben verkocht. Wij moeten een' stap verder gaan en aantoonen, hoe men den Prins als eene winstgevende partij van de andere zijde te beschouwen had.

Wat ieder het eerste in het oog moet vallen, is de drift van den hartstogteloozen August van Saxen om het huwelijk, spijt bijna de

---

[1] Zie de akte daarvan bij van Alen en Paringet, Beschrijving van Grave, bl. 229, vervolgens.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/21

geheele wereld, door te zetten: en een kleine teekening van dien Keurvorst is hier ter plaatse niet overbodig.

Knip uit de lijst der Byzantijnsche Keizers er een' uit, die in al zijne onwaarde het weefsel der Byzantijnsche geschiedenis vertegenwoordigt, en hang om zijn lijf den mantel, zet op zijn hoofd den hoed van een' Keurvorst, en gij hebt August van Saxen voor u. De man was niet ontbloot noch van bekwaamheid, noch van wetenschap; maar zijne bekwaamheid was, even min als zijne wetenschap, van dien aard, dat zij een' Vorst paste. Hij teerde op de overwinningen, door zijn' broeder Maurits gemaakt, en schoon hij wel lust had zijne bezittingen uit te breiden, ontbrak het hem aan de energie zijns voorgangers. Zijne hulpmiddelen waren niet eene forsche hand, gepaard aan een ras besloten hoofd; maar steun van magtige bondgenooten en processen voor de rijkskamer van Spiers. De geschiedenis weet van zijne lange regering geene enkele daad van grootmoedigheid, maar vele bewijzen van flaauwhartigheid, schraapzucht en kleingeestigheid te vermelden. Peuzelaar in het zamenstellen van kabinetten, astroloog en alchimist uit hebzucht of uit dilettantisme: opruijer uit eigenbelang van den oorlog tegen Gotha, waar hij gedurende het gevecht achter de schermen bleef, maar met onbarmhartigheid, zonder hartstogt en met des te standvastiger berekening, zijnen moed aan de overwonnenen koelde, verdient hij den blaam der nakomelingschap, of liever gehuldigd te worden als de type dier potentaten van den tweeden rang, die eeuwen lang, ja tot op onzen tijd, Duitschlands vloek en geesel zijn geweest. —

Met den Vorst, dien wij beschreven, werden de huwelijksonderhandelingen aangeknoopt. Als oom was hij voogd der minderjarige: na het tweede huwelijk harer moeder, was zij aan zijn Hof grootgebragt. Het aanzoek van Willem van Oranje vond bij hem eene gretige ontvangst. Spijt alle tegenbedenkingen, ook der andere bloedverwanten van de verloofde, was hij het, die de verbindtenis doordreef. Bij zulk een' mensch moeten wij naar beweegredenen van eigenbelang vragen, en onder deze behoorde zeker niet, dat hij eenen uit Duitschland afkomstigen, maar van Duitschland vervreemden Prins, van de Spaansche partij af trekken en voor de zaak van het Rijk en de hervorming zou hebben willen winnen. Daartoe was August van Saxen te flaauw en te traag. Zijne latere houding ten opzigte der Nederlanden was onverantwoordelijk, en in zijn hart was hij den Koning misschien niet ongenegen, die het voorbeeld gaf der strengheid en hardnekkigheid, waarmede men rebellen moest te keer gaan [1].

---

[1] Böttiger heeft eenige chiromantische vragen opgeteekend, welke Keurvorst August later voor zich zelven ontwierp en opschreef: daaronder vinden wij deze: — "Ob der König von Spanien, wie die Rede geht, todt sei? — Nein, Gott erhalte ihn "seinen Landen und frommen Unterthanen zum Troste und seinen Feinden zu einer "Ruthe viele Jahre?" — Zie Böttiger, l.l., S. 171.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/22

Als zijne eerste beweegreden rekenen wij dus het geld, dat de Prins ten huwelijk aanbragt: 70,000 guldens jaarlijksch inkomen, zoo als de Prins aan de kinderen uit dezen echt verzekerde — deze verzekering schijnt het, dat de getrouwe en dappere Jörg von Holle uit 's Prinsen naam gedaan hebbe [1], — klonken anders dan de bruidschat der jeugdige Hertoginne. Met een' zoo rijken Prins viel op de 35,000 daalders, die de Keurvorst moest bijleggen, welligt wat af te dingen, of de betaling misschien tot de termijnen van het vergeetboek uit te stellen [2]. Als ware dit niet genoeg, de Hertog bedong zelfs eene teruggave van den bruidschat, ingevalle het huwelijk ongelukkig uitviel, en liet daarvoor de Graven van Nassau borg teekenen. Althans later rekende hij op zijne knoopen, of om letterlijk te spreken, op de lijnen van zijne hand uit, of, hij van den bruidschat der Prinses, — hij spreekt niet van zijne eigene huwelijksgift — iets zou terugzien [3]. Maagschap met den Prins van Oranje vertoonde den begeerlijken Keurvorst nog andere lokspijs. Om maar iets te noemen, een' bron van bestaan voor Duitsche Vorsten was, zoo als wij zeiden in die dagen, dat zij van Frankrijk en Spanje wachtgeld trokken: het gaf hun een jaarlijksch inkomen voor hen zelve, een middel van onderhoud voor hunnen hoogen adel; eene gelegenheid om zich op andermans kosten op een' voet van oorlog in te rigten, die voor hunne schatkist en voor hun land te bezwarend zou geweest zijn. Maar om die voordeelen te genieten, was een voorspraak aan het Spaansche Hof, zoo als Willem van Oranje, de magtigste Heer uit de Nederlanden, niet te verwerpen. Of zou August van Saxen het eerste en eenig voorbeeld geweest zijn, dat hooge Rijksvorsten, om des voordeels wille, de nederige cliënten der schitterende onderdanen van het Huis van Bourgondië werden?

En ziehier juist eene bedenking, die zich tegen het huwelijk van Anna van Saxen met den Prins van Oranje liet opwerpen, en die Filips van Hessen bij geene gelegenheid verzuimde. De vraag naar

---

[1] Böttiger, S. 93.

[2] Böttiger, S. 95: — "Dem jungen Landgrafen Wilhelm von Hessen auszerte Au-
"gust, das ihm selbst wegen der Prinzessin groszer ausstattung am meisten an die
"Sache gelegen sein müsse, und das er als ihr Pathe die guthe Gelegenheit nicht
"aus der Hand lassen werde."

[3] Zie weder de aangehaalde aanteekeningen van August van Saxen, bij Böttiger, S. 171: "Bekomme ich von denn Grafen von Nassau wieder, was die Prinzessin
"ihrem Herrn an Ehegelde czubracht? (nun folgt die Angabe des Punktirexempels:
"Summa 635 R (radix) 41 Teiller 84, und darunter die Antwort.) Daraus musz ich
"schlusenn das dye czall, ob sye woll czweyffelhaftich jhedoch starck czum guthen
"geneygett, czeygett und andeuttet, ob es woll eyne weylle sych ansehenn lassenn
"mochte es stunden diese Dinge in czweyffel und lossenn grunde, so halte ich doch
"bey myr davor, das dye Graffenn von Nassau ober Ihre brieffe und Sygel nychte
"leychtt werden czu Recht erkennen lassen und ob es sich gleych eyne weyll vor-
"czyhen mochte, so wyrtt es doch czulleiztt czu eynem gewunsten und gelückseligen
"Ausgange gereychen."

geld, moest ongetwijfeld ter gunste van den Prins worden beantwoord: de vraag naar rang loste zich ten voordeele zijner bruid op. Hij is niets meer dan vassaal; Duitschland heeft zoons van Vorsten en Keurvorsten genoeg, die aannemelijker partij voor eene dochter van Saxen zijn: dus lieten zich de bestrijders van het huwelijksplan hooren. — Inderdaad, Duitschland bezat Vorsten, zoo als Erik van Brunswijk, Albert van Brandenburg, Wolfgang van Tweebruggen, Adolf van Holstein, of, om van het opkomend geslacht te spreken, als de zonen van den edelen Keurvorst van de Paltz, als Hans Wilhelm van Saxen en andere: eerzuchtig genoeg, om naar de dochter van Maurits van Saxen te dingen, roerig genoeg om als waardige schoonzonen van dien ondernemenden schoonvader zich te laten gelden. Maar kon de achterdochtige, de schraapzieke August zulke neven wenschen? Daargelaten, dat zij verre waren van de geldelijke voordeelen van Willem van Oranje aan te bieden, en veeleer met den staat hunner echtgenoote en der hooge bloedverwanten van deze hunnen rang hadden moeten ophouden, August zat nog zoo vast niet op den Saxischen Hertogszetel. Hij was de regtmatige opvolger zijns broeders geweest; maar die broeder was aan het Keurvorstendom gekomen, ten koste van dien Jan Frederik van Gotha, die nog leefde, die, na den dood diens broeders, zijne weduwe had gehuwd, en tegen wiens mogelijke pogingen om zijn' ouden rang te hernemen, August zelf zich eerst door den onbarmhartigen oorlog van Gotha veilig achtte. Zoo het waar is, hetgeen alle schrijvers verzekeren, dat Anna van Saxen met de rusteloosheid haars vaders zijne onbegrensde heerschzucht had geërfd, dat zij, trotsch op hare afkomst, daardoor later zelfs de onophoudelijke huisplaag van Willem van Oranje werd, zou niet, wanneer zij met een' Duitschen Vorst van gelijke geaardheid gepaard ware, een nieuw gevaar de regering van August hebben kunnen bedreigen: van hem, die daarvan in zijne naaste omgeving in den strijd van zijn' broeder Maurits met zijn' schoonbroeder Erik van Brunswijk eene proeve had gezien? Voor zijne rust ongetwijfeld, was Anna van Saxen beter buiten 's lands verplaatst, en aan het echtelijk toezigt van den vassaal eens vreemden Konings vertrouwd [1].

Nog een trek ontbreekt aan onze karakterteekening van August, dien zijne tijdgenooten den vromen noemden, wien wij ook om dien laatsten trek, den Byzantijn zouden heeten. De man was theologant; maar theologant zoo als iemand het was, nadat het zwaard van den Godsdienstoorlog in de scheede gestoken, en het vuur der

---

[1] Ook Hertog Christoffel van Wurtemberg schreef het doordrijven van het huwelijk van Anna aan het eigenbelang van Keurvorst August toe: — "Er aüszerte "die Vermuthung," zegt v. Rommel, a. a. O., S. 460, "der Kurfürst als Dänemarks "Schwager dringe deshalb so auf diese Heyrath, damit Oranien nicht die Herzogin "von Lothringen prätendentin von Dänemark nehme."

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/24

brandstapels gebluscht was. Het tijdvak, waarin zwaard en musaart gloeiden, had Ulrich van Würtemberg, George met den rossen baard, gekend. Als overblijfsels van dat tijdvak waren, Hendrik van Wolfenbüttel, de Keurvorst van den Paltz, en Filips van Hessen overig. Maar waren deze ook na den vrede van Augsburg, wat zij vroeger waren? Men vergunne ons een portret te schetsen naast dat van August van Saxen, een portret wat wij in den loop van ons betoog zullen noodig hebben, dat van Filips van Hessen. —

Ook hier eerbied voor de overtuiging onzer Katholijke landgenooten! Wie hunner uit den beschaafden stand heeft niet Montalembert's leven der Heilige Elisabeth gelezen? De naam van haren nakomeling Filips moet hen doen huiveren. Was hij het niet, die de beparelde gebeenten der heilige uit hare gewijde rustplaats te Marburg met soldatenruwheid en met de woorden: *Heraus Muhme*, rukte: heiligschennis, waaraan Montalembert het destijds toeschreef, dat een Keurvorst van Hessen zijne onderdanen aan de Engelschen voor den Amerikaanschen oorlog had verkocht, en waarvoor hij zeker, bij een' nieuwen druk, de woordbreuk van den Keurprins en de Executions-Armee der nieuwe Bondsvergadering in onze dagen eene billijke straf zal achten. Ook wij willen ten voordeele van Filips onze pen niet stomp schrijven. Hervorming, of handhaving der oude Godsdienst, was de banier waaronder gestreden werd. Gestreden in den meest letterlijken zin: want al die mannen waren krijgslieden, en Protestantisme of Katholicisme waren de vaandels, welke zij ten bloede toe verdedigden, en die zij in de hand klemden als zij sneuvelden. Wat hunne keuze voor deze of gene geloofsbelijdenis had bepaald, viel vaak moeijelijk met redelijke gronden te verantwoorden; maar aan de eens gedane keuze hielden zij met dezelfde onbezweken trouw vast, waarmede hunne huurlingen den artikel-brief nakwamen.

Twee mannen leefden gelijktijdig in Duitschland, die van hunne wieg — neen van hunne jongelingschap, want een' tijd lang schijnen die sympathische naturen elkander te hebben verstaan — tot aan hun graf, voorbestemd schenen om elkanders vijanden te zijn en die doorgaans zoo niet met uitgetogen zwaard, dan toch in het harnas tegen elkander overstonden. De een was voor het Katholicisme wat de ander was voor het Protestantisme; maar de een kon, in weêrwil van alle inspanning, den val van het Katholicisme in zijne Staten niet verhoeden, de ander bragt in den zijnen de hervorming tot stand. Het verschil van den uitslag was oorzaak van de verschillende wijze, waarop de geschiedenis elk hunner voorstelt: want die voorstelling vloeide voort uit de wijze, waarop beider nagedachtenis bij hunne landgenooten levendig bleef, en zoo kwam het, dat men, ondanks zijne gebreken als mensch, in Filips van Hessen den held van het Protestantisme bleef vereeren, terwijl men met de ondeugden van Hendrik

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/25

den Jongen van Brunswijk-Wolfenbüttel de lijst der grieven vergrootte, die daar tegen de gevallene geloofsleer werd opgemaakt. Beide Vorsten intusschen waren elkander in tijd, ouderdom en afkomst naauwelijks meer verwant, dan zij het waren door karakter, door zeden, door gebreken en zelfs door fortuin. In het veld als geboren, en zelden buiten hunne wapenrusting, paarden zij met de gewelddadigheid van den krijgsman zijne groothartigheid: zij waren even stijfhoofdig als dapper, even eerzuchtig als sluw, even hardvochtig als getrouw aan hunne zaak. Eerwaardig beiden als overblijfsels van den Duitschen heldentijd, eerwaardig beiden als voorstanders eener zoo 't schijnt gemoedelijke overtuiging, had evenwel die overtuiging hunne zeden niet gelouterd. Ten onregte nemen Protestanten tot tekst hunner declamatie het guichelspel van Hendrik van Wolfenbüttel, die voor zijne minnares Eva van der Trott zielmissen houden liet als voor eene afgestorvene, terwijl zij levend en bloeijend was en hij haar in volle weelde op een harer sloten troetelde: ten onregte herhaalt men, zeggen wij, die grieven, wanneer men eenen blaam niet uitwisschen kan, die op Filips van Hessen en meer nog op de Luthersche Godgeleerden kleeft, die hun *gutachten* naar zijne luim plooiden: het tweede huwelijk van dien Vorst, bij het leven zijner gade, en staande zijn eerste huwelijk openlijk voltrokken, waardoor hij de tweedragt in zijn huis en later de verdeeldheid in zijn gebied bragt. Zullen wij bij de opgegevene overeenkomsten nog voegen: hoe beiden, door een bijna gelijksoortig verraad, om hunne vrijheid en het bezit hunner Landen kwamen? hoe fier en kloekmoedig beiden de heerschappij hernamen en het verlorene herstelden? hoe beiden op hunnen ouden dag de benijders en vervolgers werden hunner zonen, die beiden op hunne beurt even bekwaam waren en elkander onderling geleken, zoo als het hunne vaders hadden gedaan: Julius van Brunswijk en Wilhelm van Hessen? hoe diezelfde overtuiging aan beider leerstellige meeningen, toen zij grijsaards waren, eene rekkelijkheid gaf, die aan den tijd hunner kracht vreemd bleef, zoodat Hendrik van Wolfenbüttel, schoon ten onregte, beschouwd werd als Protestant te zijn gestorven, en men het er voor hield, dat Filips van Hessen de Luthersche regtzinnigheid voor de nieuwe leer der Calvinisten innerlijk had vaarwel gezegd?

Wij hebben de vergelijking van beide Vorsten zoo uitvoerig voorgedragen, omdat ons bij het bestuderen der geschiedenis hunne overeenkomst als in de oogen sprong, en wij langs dien weg tot eene meer juiste beoordeeling worden geleid van den ouden Landgraaf, die doorgaans niets dan lofredenaars heeft gehad. Hem van naderbij te kennen schijnt ons noodig ter waardering van de redenen, die hem tot een' hevigen tegenstander maakten van datzelfde huwelijk, waarvan August van Saxen de onbepaalde voorspraak was geworden.

De redenen, welke August van Saxen op het punt van rang jegens den aanstaanden echtgenoot zijner nicht toegeeflijk maakten,

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/26

bestonden voor den Landgraaf van Hessen niet. Zijn huis was een gedeelte zijner grootheid aan het huwelijk zijner dochter, met den Keurvorst van Saxen, verschuldigd: hij zelf had aan zijn' schoonzoon zijne bevrijding en het herstel van zijne magt te danken. Een huwelijk met een' krachtvollen, vermogenden, jongen Duitschen Prins, mogt voor den Keurvorst een voorwerp van onrust en wantrouwen zijn, voor hem was het eene vervulling der hooggespannen verwachtingen, welke hij op het hoofd zijner kleindochter gevestigd had. Want haar liet hij hoog gelden, en stelde zijne eigene dochters, waar het voorkwam ver bij haar achter [1]. Een huwelijk met een' Prins, die eens anders onderdaan was en van diens genade afhing, achtte men voor eene Keurvorstendochter eene te geringe en te onzekere toekomst. Bij Filips hooghartigheid was zulk eene bedenking even natuurlijk als welgemeend. Voor eene andere drijfveer viel het echter moeijelijker uit te komen. Filips had alle reden om den Prins van Oranje hoogst-ongenegen te zijn. Niet alleen had hij in den Prins den beschermeling van zijn' bittersten vijand, Karel V, te zien, en een groot Heer van datzelfde Hof, dat hem in persoon zoo nameloos veel had doen lijden; niet alleen viel het hem moeijelijk de lijn des onderscheids te trekken tusschen Karels voormaligen gunsteling en de Ministers van Filips II, welke den Prins omgaven en met welke deze gezamenlijk de zaken zijns meesters had behartigd; niet alleen was het bij hem geene aanbeveling, dat de Prins een Nederlandsch Heer was; want de Nederlandsche Heeren, de Hoogstratens, de Burens, de Bergens, de Croys, waren den Duitschers niet minder, ja erger nog gehaat dan de Spaansche, om den meerderen invloed, welken zij op den Keizer oefenden; er bestonden bijzondere redenen van vijandschap tusschen den Prins en den Landgraaf. Het was de Nassausch-Bredasche linie, welker hoofd thans Willem van Oranje was, die den ouden Graaf van Nassau in den strijd had gesterkt, welken hij jaren lang met den magtigen Landgraaf om het bezit van Katzenelnbogen en Dietz had gevoerd. Wie regt had? — wij gelooven dat de redenen van Arnoldi [2] deugdelijker zijn dan de tegenovergestelde van von Rommel; onze uitspraak zou ten voordeele des Graven van Nassau zijn. Vraagt men ons althans wie den strijd het eerlijkst en billijkst gevoerd had: wij aarzelen niet ons tegen Filips "den Grootmoedigen" te verklaren. Met verguizing had deze zijne brave Protestantsche tegenpartij uit het Schmalkaldisch verbond geweerd: en toen de Landgraaf als door een wonderwerk uit zijne "eeuwige" gevangenis terugkeerde en bij Willems vader een eervol en gul onthaal had genoten, beantwoordde hij diens gastvrijheid met ondank. Niet de

[1] Zie Böttiger, S. 103. Ders. S. 94: "der Prinz sei eigentlich blos Graf und für "eine solche Kurfurstentochter zu gering."

[2] Zie Arnoldi, Nassau-Oranische Geschichte, B. III, S. 52 flg., 81—163. Von Rommel, Geschichte Hessens, Th. III, S. 63—69, 264. Th. IV, S. 171 flg., 277 flg., 333 flg., 413 flg.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/27

beleedigde, de beleediger is gewoon het vinnigst te haten: en van zijn herkregen bewind maakte Filips gebruik, om door nieuwe twistpunten, den strijd over Katzenelnbogen tegen den Graaf van Nassau te hernieuwen en te rekken [1]. Intusschen was Oranje ook door de overeenkomsten, met zijnen vader en broeders aangegaan, dieper in die twist betrokken geraakt. Er was sprake, dat twee, in lateren tijd bittere vijanden, hij en Erik van Brunswijk, zich onderling tegen den Landgraaf vereenigd en, met oogluiking van Koning Filips II, troepen hadden aangeworven, om diens Staten aan te vallen [2]. Wat er ook van zij, en welken invloed de Prins op de onderhandelingen moge geoefend hebben, de langdurige twist was in het midden van den jare 1557 over het geheel ten voordeele van het Huis van Nassau beslecht geworden. Nog lang daarna kon Filips van Hessen over dien uitslag zijn' wrok niet smoren. Of spreekt die wrok niet in den schimpscheut, waarmede Filips de verzekering van den Keurvorst omtrent den rijkdom des Prinsen beantwoordde: dat deze de onkosten van zijne bruiloft (Heimführung) uit de Katzenelnbogensche uitkeering zou betalen? en toen Willem beloofd had zijner bruid een veilig verblijf op het Slot Hadamar te verzekeren, spotte de Landgraaf met zijn aanbod, en voegde er bits bij: "dann wirs Gott lob woll wis-"sen, habens gehabt in unsern Henden." —

Na al het aangevoerde zal ons niemand verwijten, dat wij onbepaalde bewonderaars zijn van Filips van Hessen: wij durven des te vrijer onze overtuiging uiten, dat de beweegredenen, waarop hij zijne weigering grondde, om in het huwelijk zijner kleindochter toe te stemmen, gemoedelijk en eerlijk gemeend waren. Hij vertrouwde haar niet in een Katholijk Land, onder de vleugels van een' echtgenoot, wien hij om vroegere herinneringen niet kon genegen zijn. Wat men ook den ouden Landgraaf moge nageven, men kan hem niet beschuldigen van wankelmoedigheid in het geloof, dat hij eenmaal als het ware erkend had, noch van gebrek aan ijver om het voort te planten en te verdedigen. De brief van 2 Maart, 1561, waarbij Filips de gronden zijner weigering aan Willem van Oranje mededeelde, verdient de beschuldiging niet, door den Heer van der Horst, p. 46, ingebragt, als ware die in een "godzaligen stroopstijl" geschreven. Wij verdedigen den brief niet: als alle Duitsche kanselarij-stukken is die langwijlig, gerekt, ingewikkeld, rijk aan pligtplegingen, en zamengesteld uit beschouwingen eener zeer "spitzbürgerliche" levenswijsheid. Wij vergeven het den Heer van der Horst, dat hij volslagen onbedreven is in de officiële taal dier dagen; maar die onbedrevenheid had hem in het oordeelen behoedzamer behooren te maken. Achter de schors eener ons onaangenaam luidende wijze van

---

[1] Zie Arnoldi, S. 242.
[2] Zie Arnoldi, S. 251. Von Rommel, a. a. O., S. 413, 350.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/28

voorstelling, verbergt zich in den gemelden brief eene krachtige en bittere kern. Het is de meest stellige en onbewimpelde weigering, die men denken kan: het gaat de tegenwerpingen te gemoet, welke Willem zou kunnen aanvoeren, en snijdt al zijne mogelijke uitvlugten den weg af. Er is aan het huwelijk niet te denken, op geene voorwaarde, volgens geene schikking; Willem legde den brief ter zijde, niet — "omdat hij hem geen antwoord waardig keurde"; maar omdat er niet op te antwoorden viel: het was het meest kategorische: "neen," dat zelfs geene aanleiding overliet om op de zaak terug te komen.

Er is echter van oudsher tegen de beweegredenen des Landgraafs eene beschuldiging ingebragt, zoo dikwijls herhaald en zoo sierlijk opgekleed, dat het thans moeijelijk valt haar te bestrijden. Uit volle overtuiging wagen wij echter de poging. Wij zullen uitvoerig zijn om den Heer van der Horst eene les te geven hoe hij critiseren moet, als hij zich weder eens op historisch terrein durft wagen. De beschuldiging geven wij op met de woorden van Strada: "Filips "had een huwelijk van eene zijner eigene dochters met Willem op het "oog. Hij had hem daarover in het geheim *geschreven* en namens "zijne dochter verzekerd, dat zij geene zwarigheid zou maken om "het Luthersche geloof te verzaken. Volgens verzekering van Oranje "zelven, had August van Saxen dit ten hoogste kwalijk genomen: Fi"lips had daarop geantwoord: dat hij niet rijk aan geld maar wel "aan dochters was: dat hij in zijne omstandigheden, iets aan de ei"schen des aanstaanden echtgenoots kon opofferen: maar dat 't geen "hem niet kwalijk te nemen was, slecht zou staan aan een' Keur"vorst van Saxen, zoo deze zich van Willem van Nassau wetten liet "voorschrijven." —

Ten eerste kan men gerust doorstrepen, al wat er in die plaats van Strada, omtrent eene heimelijke briefwisseling van Filips van Hessen, met den Prins van Oranje, te lezen staat. Ik leg den straks aangehaalden brief van Filips van Hessen aan dezen, dien de Heer van der Horst wel deed in zijn geheel mede te deelen, nogmaals voor mij en vraag mij, of Filips aan den Prins zulk een' brief zou hebben kunnen of durven schrijven, hadde hij dezen vroeger voorslagen gedaan in den vorm, welken Strada opgeeft? Ons antwoord is neen. Bovendien noch de Kasseler noch de Haagsche archiven hebben het bestaan van zulke brieven van Filips aan het licht gebragt, en deze zou, ik zeg niet het toppunt van onbeschaamdheid, maar het toppunt van roekeloosheid hebben bereikt, indien hij, waren de brieven in Oranjes handen geweest, aan den Keurvorst Augustus zou hebben durven schrijven: "die Mittell haben wir nit of"fentlich vorgeschlagenn, sondern *ad partem* mit etlichenn geredt" [1].

---

[1] Von Rommel, III, p. 320.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/29

Die verzekering komt volkomen overeen met die van den Graaf van Schwartzburg, welke de zaak op deze wijze aan den Keurvorst overbriefde en er belang bij had, haar in het ongunstigste licht voor den Landgraaf te plaatsen: "Ich bin in *newligkeit* von einem beglaubten "man (welchs E. Churf. G. ich hiemit *auff vertrauwen* underthenig- "lich vormelde) berichtet das der alte Landgrave in *einem gesprech* "*und colloquio* under anderen sich mit volgenden wortten hat vornemen "laszen: ""Der Printz zu Uranien wolte seiner tochter tochter haben, ""ehr woltte ime aber seine eigene tochter geben, wolte ehr die nicht, ""sollte ehr die andere auch nicht bekommen"" [1]. De plaats is merkwaardig, omdat zij met éénen slag het gebouw der onderstellingen van Strada en van van der Horst omverwerpt. Immers zijn de woorden zoo gesproken, als zij hier worden medegedeeld, dan ware de aanbieding zijner eigene dochter aan den Prins, na diens aanzoek om de hand zijner kleindochter, geschied. Dat aanzoek dagteekende van het laatst des jaars 1559 [2]. De weigering van Filips daartoe zijne toestemming te geven, behoort tot de eerste helft van het volgende jaar: de aanbieding zijner eigene dochter, berigtte Schwartzburg in Augustus van dat jaar als iets nieuws aan den Keurvorst, en de scherpe briefwisseling tusschen Keurvorst en Landgraaf over dit punt, ons door von Rommel medegedeeld, volgde later. Het is dus de orde der zaken omkeeren, en het achterste vooraan plaatsen, wanneer iemand in Filips halsstarrig verzet tegen het huwelijk van Saxen, eene wraakneming over het versmaden zijner eigene dochter zien wil.

Zoo iemand deze redenering bij het onbeholpene van den Duitschen schrijfstijl te spitsvondig acht, wij zijn gereed haar op te geven, mits men van de andere zijde toestemme, dat al wat men van de wraakneming van Filips van Hessen hebbe beweerd, een produkt van eigene beschouwing zij, waarvoor gelijktijdige bronnen geen enkel bewijs opleveren. Doch wij hebben met den brief van den Schwartzburger niet afgehandeld. Op de aangehaalde plaats volgt: "Und dieweil "sich der Printz zu Uranien durch mich und den Obersten George vonn "Holle, vormals von wegen diezes puncts notturftiglich unnd gnug- "sam ercleret so konnen zich S. L. auch noch zur zeit mit keiner "andern resolution vornemen laszen."..... Het "punct" is het verschil van Godsdienst, en op welke wijze werd de Prins geacht zich daarover door den graaf van Schwartzburg en Georg von Holle te hebben verklaard? Over het geheel op veel rekkelijker wijze dan later. Het was genoegzaam de eerste onderhandeling over het huwelijk, en

---

[1] Het kan niemand invallen, den Prins van Oranje, of diens broeder, Graaf Lodewijk, voor "den beglaubten man", door den Graaf van Schwartzburg bedoeld te houden. Mondelinge onderhandelingen van den eersten met den Landgraaf hadden er niet plaats gehad. De Graaf van Schwartzburg had den Keurvorst allerminst een geheim van zijne zegslieden behooren te maken, ware de voorslag regelregt aan een' der broeders gerigt geworden.

[2] Groen van Prinsterer, Archives, T. I, p. 29.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/30

de zwarigheden werden daarbij op den achtergrond gesteld. Wij zullen dat later bewijzen, en voor het oogenblik slechts dit besluit trekken: zoo op het laatst van 1559 of in het begin van 1560, de Prins zich op het punt van de Godsdienst zijner aanstaande gemalin zoo rekkelijk betoonde, dan was er te minder reden, dat de ijverige Filips van Hessen de geloofsverandering zijner eigene dochter behoefde aan te bieden en eene zaak te verraden, waarvoor hij geleefd, gestreden en geleden had.

Wij zouden dus geneigd zijn, ook de tweede bijzonderheid: de aangebodene geloofsverandering van de dochter des Landgraven, als critisch onbewezen te schrappen. Wij hebben bovendien de stellige verzekering van den Landgraaf zelven. Augustus viel hem, ten gevolge der berigten van Schwartzburg en anderen over zijne oogmerken met zijne eigene dochter, aan. Voor zoover wij weten, heeft hij echter nooit den Landgraaf verweten, dat hij eene geloofsverzaking namens zijne dochter had toegezegd [1]. Deze erkende, dat hij inderdaad over de mogelijkheid van het huwelijk zijner dochter met een' der Graven van Nassau, des noods met den Prins zelven, zich eenige woorden had laten ontvallen. Hij ontkende slechts, dat hij dat aanbod regtstreeks gedaan of de voorwaarden bepaald had. Wat echter zijne voorwaarden zouden geweest zijn, gaf hij onbewimpeld te kennen en tevens daarmede eene andere zwakke zijde bloot. Hij wilde namelijk den bruidschat uitwinnen, door diens bedrag te korten op de uitkeering, welke hij volgens het verdrag van Frankfort, den Graven van Nassau voor het Graafschap Katzenelnbogen schuldig was. Zoo hij hier zich niet schaamde te bekennen hoe zeer hij aan de belangen zijner beurs dacht: wij hebben des te meer regt geloof te hechten aan zijne daarbij gevoegde verzekering: "Wir wur-"den auch ohne Zweivel der Religion halbenn ein *ander* versehung "gehabt haben." — Hetzij men het cursijf gedrukte woord versta: anders dan de voorwaarden, welke Augustus voor zijne nicht bedongen had: of anders dan Augustus onderstelde dat de Landgraaf had toegestaan, de zin komt op hetzelfde neder. In beide gevallen is het eene weigering over geloofszaken in schikking te treden [2]. En wat alles afdoet is dit: Schwartzburg verklaart in zijn schrijven

---

[1] Van der Horst, p. 37, verzekert het tegendeel, en voegt er bij: "De brief van "Keurvorst en 't antwoord van den Landgraaf, worden ons medegedeeld door v. Rom-"mel, T. III. *Wij hebben ze als van minder belang achtergelaten.*" Verregaande onbeschaamdheid! v. Rommel deelt alleen het antwoord van den Landgraaf en niet den brief van Keurvorst mede. Wij maken ons sterk te bewijzen, dat v. d. Horst het werk van v. Rommel niet kende, dan uit de aanhalingen van den Heer Groen.

[2] Wij laten slechts gedeeltelijk de verontschuldiging gelden van den Landgraaf, als hadde hij eigenlijk een' der broeders des Prinsen als aanstaande zijner dochter op het oog gehad. In dat geval toch ware de godsdienst geene zaak van verschil geweest: want die waren Luthersch. De financiële berekening was bij dit huwelijksplan de hoofdzaak, en in zooverre was het ook op den Prins van Oranje van toepassing.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/31

op het stelligste, dat hij en Georg von Holle (men verlieze niet uit het oog, dat beide Lutherschen waren of er voor wilden doorgaan) van den Prins den stelligsten last hadden, zich nimmer met den Landgraaf in eenige onderhandeling over het punt van de Godsdienst in te laten. Duidelijker kan het, dunkt mij, niet gezegd worden, dat er op geene inschikkelijkheid te dien opzigte van den ouden held te rekenen viel.

Ziehier nu wat er van het verhaal van Strada en de daarop gebouwde gevolgtrekkingen des Heeren van der Horst overblijft, dit: Filips van Hessen liet zich in een onbewaakt oogenblik onder vertrouwde vrienden dus uit: dat hij liever zijne eigene dochter dan zijne kleindochter den Prins zou ten huwelijk hebben gegeven, en dat er redenen van Staat of wil men, geldelijke belangen op het spel stonden, die de eerste verbindtenis konden aannemelijk maken. Ziehier wat er van hetzelfde verhaal en de daarop gebouwde besluiten valt af te trekken: 1°. de geheime briefwisseling van den Landgraaf met den Prins van Oranje, 2°. het aanbod van zijne dochter Katholijk te doen worden, 3°. de wraakneming van den Landgraaf voor het versmaden zijner eigene dochter, door het weigeren zijner kleindochter. —

De briefwisseling is een misverstand, een verzinsel of eene rhetorische opsiering van Strada: de wraakneming van Filips van Hessen eene subjective bespiegeling van den Heer van der Horst over het verhaalde: het aanbod om Barbara van Hessen haar geloof te doen verloochenen, heeft eene andere bron, dien wij, ter bevestiging van het hier gestelde, zullen openleggen.

Die bron is Granvelle. In een' brief van 6 October, 1560, schreef hij den Koning: "el principe dixe a Madama y a mi tambien a parte "como todavia estava en pie la platica y que ya el duque Augusto "y la dama vernian en que ella tomasse la religion Catholica; mas "que el landgrave que es aguelo della lo contradixe hastaquí: y ha- "viendole el duque Augusto hecho dezir que porqué haze en esto dif- "ficultad, pues el mismo havra ofrecido, dias ha, al principe una "hija suya con esta condicion de que fuesse Catholica, le ha respon- "dido que para el que tiene muchas hijas no havia tal respecto, pues "era menester casarlas como pudiesse mas que a una hija unica de "un elector no era bien que ningun otro principe le diesse ley." Men ziet de bijna letterlijke overeenkomst dezer woorden met die van Strada, en zoo wij al, bij het gemis van alle bewijs, dat die schrijver inzage van Granvelles papieren gehad hebbe, liever moeten onderstellen, dat dezelfde zaak in denzelfden vorm ook in een' brief van Margaretha aan den Koning zij overgegaan, de oorsprong van het verhaal blijft dezelfde, namelijk: eene vertrouwelijke mededeeling door den Prins van Oranje aan Granvelle gedaan, en door dezen overgebriefd. Het is niet daarvan dat wij den Kardinaal aanklagen: vertrouwelijkheid be-

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/32

stond er tusschen hem en den Prins sinds lang niet meer, en de een zeide niets aan den ander, dan wat des noods mogt voortverteld worden; maar dat die voortvertelling juist geweest zij en met het medegedeelde overeenkomstig, dit trekken wij in twijfel.

In tijd, stemt Granvelles berigt tamelijk wel met dat van den Graaf van Schwartzburg overeen, 24 Augustus en 6 October zijn slechts door zes weken gescheiden. Het schijnt, dat omstreeks dien tijd de beschuldiging van dergelijke beginselloosheid tegen Filips van Hessen in het leven kwam en met vlijt opgekweekt werd. Maar zoo Schwartzburg op dat oogenblik, zoo als zijn brief schijnt aan te duiden, voor het eerst in vertrouwen de aandacht des Keurvorsten op de geheime bedoelingen van den Landgraaf gevestigd had, dan schijnt de tijdruimte naauwelijks te vergunnen, dat op het oogenblik, waarop Granvelle schreef, de Prins naauwkeurig berigt erlangd hebbe van hetgeen er over die zaak tusschen Keurvorst en Landgraaf onderhandeld zij. De briefwisseling tusschen Filips en Augustus over *dit punt*, voor zoover wij daarvan kennis hebben, is van latere dagteekening. De grondslag van het verhaalde zou dus tot officieuse en mondelinge onderhandelingen van den een met des anders gezanten zich moeten bepalen. Maar ook van dergelijke onderhandelingen weten wij niets vóór December, 1560. Alles komt dus op de moeijelijke vraag neder: wien wij meer te gelooven hebben, Filips van Hessen met zijne verzekeringen, die niet in lijnregte tegenspraak zijn met de berigten van Schwartzburg en vau den Keurvorst, of Granvelle met zijn hooren zeggen van den Prins van Oranje, dat ten eenemale het tegenovergestelde is van de verzekeringen des Landgraafs?

Er is meer in het berigt van Granvelle. "Dias ha," zegt hij, dat de Landgraaf den Prins het aanbod zou gedaan hebben, waarvan hij gewaagt. Granvelles Fransche vertaler brengt dit over "précédem-"ment;" maar het wil eigenlijk zeggen: "lang geleden," zoo als het Woordenboek der Spaansche Academie die uitdrukking uitlegt. — Nieuwe strijd met de berigten van Schwartzburg en met hetgeen wij vroeger betoogden. Vervolgens, de zamenhang van Granvelles schrijven geeft te kennen, dat er aan het huwelijk des Prinsen niets te veranderen viel: dat de laatste kans van hoop, dat het daartoe nimmer zou komen, Filips van Hessens verzet namelijk, verdwenen was, hetzij omdat zijne tegenpartij hem met herinneringen van vroeger beschaamd en in het naauw gebragt had; hetzij omdat men den Protestantschen ijver van Filips, ten behoeve zijner kleindochter, geenszins als welgemeend beschouwde. Het zal ons echter later blijken, dat de huwelijks-onderhandeling juist toen was afgebroken, en Granvelle, die zijn berigt in een geheel tegenovergestelden zamenhang te pas brengt, moet dus òf door den Prins misleid geweest zijn, òf de zaak verkeerd hebben voorgesteld. — Eindelijk het geheele berigt gaat van de onderstelling uit, dat Augustus den overgang van zijne nicht

tot de Katholijke kerk zou hebben beloofd; maar alle bewijsstukken — het zal ons later nog duidelijker blijken — bevestigen dat die moeijelijkheid voorshands op den achtergrond was gesteld: dat, ware de geloofsverzaking ook toegestaan, August van Saxen, die voorwaarde nooit voor Filips van Hessen erkend heeft, en altoos volgehouden, dat diens kleindochter bij haar vroeger geloof zou worden behouden, en dat dus diens antwoord, dat zij, eens Keurvorsten eenige dochter, geen wet van haren echtgenoot kon ontvangen, in dien vorm ten minste, ten eenemale buiten alle aanleiding zou geweest zijn.

Wie heeft er nu, ik zeg niet gelogen, maar de zaak verkeerdelijk voorgesteld: de Prins van Oranje of Granvelle? Het antwoord hangt van ieders voorliefde of weêrzin af. Zoo wij, waarover later, zeer ongunstig over Granvelle, bepaaldelijk over zijne waarheidsliefde, denken, wij behooren niet tot dezulken, welke aan Oranje de opregtheid der duiven toekennen. Dit alleen hebben wij betoogd, dat, wanneer men, op critisch-historische gronden, van Strada's verhaal moet aftrekken: 1°. de briefwisseling, 2°. het aanbod van geloofsverandering, 3°. de wraakneming van beleedigden hoogmoed, er in Filips gedrag weinig berispelijks overblijft, dan eene zekere onkieschheid, en dat hetgeen wij omtrent dat gedrag weten, allezins bestaanbaar is met zijne standvastigheid als Protestant en den hoogen prijs, waarop hij zijne kleindochter stelde [1].

Ter regte waardering der onderhandelingen over 's Prinsen huwelijk in Duitschland, dient men eene grondiger kennis en studie van den toestand en de strekking der Godsdienstpartijen in dat Rijk mede te brengen, dan de Heer van der Horst getoond heeft te bezitten. Noch het Protestantisme, noch het Katholicisme, had er getriomfeerd: ten zij men het eene overwinning mogt rekenen, dat het eerste van niets opgekomen, eenige staatkundige regten had bevochten. De drijvers van beide partijen, die elk voor de hunne de alleenheerschappij verlangden, konden zich in gemoede met den uitslag geenszins bevredigd achten. De vrede van Augsburg had de vraag noch van regt, noch van beginselen opgelost. Het was eene transactie geweest op den toevalligen en veranderlijken grondslag van een: *uti possidetis.* Eerst door het Concilie van Trente verkregen Katholicisme en Protestantisme, als leerstellige en liturgische vormen, die scherpe omtrekken, welke toenadering noch aansluiting gedoogden: eerst door latere gebeurtenissen, zoo als door den Keulschen krijg, den Boheemschen opstand en, in zijn gevolg, den heilloozen dertigjarigen

---

[1] Het is zonderling, dat, terwijl men uit des Landgraven sanguinische uitlatingen allerlei gevolgen heeft getrokken, men de wedergade dier uitdrukking, schoon in tegenovergestelden zin, in den mond der Keurvorsten ongerept hebbe gelaten: zij is deze bij Böttiger, S. 96: "(der Kurfurst möge) nicht lügen gestraft werden, denn "er wollte keinem Menschen zu gefallen lügen, sondern seine Zusage halten, und "sollte er dem Prinzen seine eigene Tochter geben."

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/34

oorlog, verdeelde zich Duitschland in een Roomsch en Protestantsch, door dezelfde kloof, welke de leerstellingen der beide kerken van-een scheidde: eene kloof, waarin onze eeuw te vergeefs al hare wijsbegeerte, al hare verdraagzaamheid, al haar ongeloof heeft geworpen, zonder dat het haar gelukt is die te dempen. De vrede van Augsburg had de vragen van den tijd gesmoord, maar niet opgelost: wie eene ontwikkeling dier stelling verlangt, beter dan wij die geven kunnen, of ons bestek dit veroorlooft, leze daarover een uitstekend opstel van den grooten Ranke, in zijn Historisch-Politisches Zeitschrift, B. I, S. 223 flg.

Alzoo bleef hetgeen vroeger door de omstandigheden in het leven geroepen was krachtens dien vrede zelven bestaan: Roomsche Landen door Roomsche Vorsten geregeerd, maar die Protestantsch zouden worden, omdat de opvolgers dier Vorsten het waren of werden: huwelijken van Katholijken en Protestanten, die in de Hoven gedoogd werden, terwijl in burgerhuizen en hutten de vervolging woedde: pogingen van vereenigingen tusschen beide belijdenissen, telkens vernieuwd en telkens gefaald, waaraan altoos gearbeid en nimmer gewanhoopt werd: eindelijk Vorstenhuizen, waarvan het door hunne betrekkingen, of door de verdeeldheid hunner leden moeijelijk te bepalen bleef, welke vlag zij voerden. Zoo werd Brunswijk van Katholijk Luthersch, toen Julius zijn' vader, Hendrik van Wolfenbüttel, was opgevolgd. Zoo erfde de Protestantsche Maurits van Saksen de Landen van den ijverigen Katholijk Hertog Georg. Zoo leefde Erik I van Brunswijk in de beste verstandhouding met zijne echtgenoote, schoon de een de hervorming vervolgde, de andere die beleed en beschermde; zoo liet zich de schrandere Christoffel van Würtemberg zijn leven lang door Catharina de Medicis om den tuin leiden, alsof Rome iets van haar stelsel, ten gevalle van het Protestantisme, zou opgeven. Wat waren eindelijk onderscheidene Vorsten op dat oogenblik? Waren zij Katholijk of Protestantsch? Wat was b. v. Hertog Willem van Cleve, die later 's Keizers dochter huwde? Wat waren de Graven van Nieuwenaar? Wat de Schwartzburgers, die zoo zeer in het huwelijk van Willem hunne rol speelden, wanneer zij niet in hun Land, maar, zoo als doorgaans, aan het Hof des Keizers optraden? Wat was, om geen' ander' te noemen, de voorbeschikte Roomsch Koning, Maximiliaan, zelf? De weg van een' arend in de lucht viel niet moeijelijker te ontdekken, dan de overtuiging dier Vorsten. — Rakel het gedoofde vuur niet uit de asch: drijf niemand tot het uiterste, door in het geheim zijns gewetens te dringen: jaag geen' twijfelachtigen bondgenoot uit uwe gelederen, opdat hij niet in die des vijands overga: Duitschland heeft rust noodig: van zijne verdeeldheid heeft alleen het buitenland voordeel getrokken: dat waren de Staatsmaximen van die dagen; dat was de vrucht des vredes, te voozer, omdat zij niet uit Godsdienstige of wijsgeerige verdraagzaam-

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/35

heid, maar uit afmatting voortsproot. Godsdienstijver moge nog bij die Vorsten wakker geworden zijn, wanneer zij zich met de Godgeleerde vragen in hunne studeerkamers onledig hielden: zij moge warm gehouden zijn door de onverzoenlijke haarkloverijen hunner Theologanten: in hunne wereldlijke betrekkingen ondervonden zij, hoe telkens de strengheid der theorie schipbreuk leed op de eischen van het dagelijksch leven. Men leze b. v. in Häberlin's Deutsche Reichsgeschichte, het walgelijke gehaspel, toen Maximiliaan in 1563 als Roomsch Koning volgens den Katholijken ritus moest worden gehuldigd, en zoo al niet hij zelf, dan toch de voornaamste Keurvorsten allerlei casuïstische oplossingen voor hunne gemoedsbezwaren zochten en uitvonden. Eindelijk, en met deze opmerking zij een uitval van van der Horst, tegen de Protestantsche Vorsten te Naumburg beantwoord: zoo lang althans het Trentsche Concilie zijne banvloeken niet had uitgesproken, trokken zelfs de Protestantsche Vorsten eene scherpe lijn van onderscheid tusschen de voorstelling van een Katholijk Duitschland, en van een Duitschland dat Roomsch-Papistisch was [1].

Wij verdedigen die halfslachtigheid, welke wij beschreven, geenszins. — De geschiedenis heeft daarover later een streng en bloedig gerigt geoefend: wij wijzen slechts het bestaan en de betrekkelijke geldigheid van zulk een toestand aan. Wij willen door die beschouwing ons zelve behoeden en anderen waarschuwen, om niet hetgeen de schuld der tijden was, als een zedelijk misdrijf der personen te veroordeelen.

Smoren, dooven, het onderscheid niet in vijandschap te laten ontaarden, waar het op de zaak van Godsdienst aankwam: die achter het staatsbelang te *escamoteren*, was derhalve aan de orde van den dag. Die gewoonte maakte de onderhandelingen tusschen den Keurvorst van Saxen en de gezanten van Prins Willem gemakkelijk. Georg von Holle en Gunther von Schwartzburg waren de lieden, die deze onderhandelingen aanbonden. Zoo het geloofsverschil ter sprake kwam, wat konden zij zeggen? Ik vraag niet, wat zij, uit zucht om het oogmerk huns lastgevers te bereiken, konden liegen, opsieren of overdrijven, maar wat zij naar waarheid konden getuigen. Schwartzburg was — wij duidden het vroeger met een enkel woord aan — waarschijnlijk te huis en onder zijn gezin Luthersch; wat hij aan het Hof van Keizer Ferdinand was, wil ik niet gissen. Georg von Holle was Protestant, zoo goed als iemand; maar hij leefde in een Land, dat door den Vorst, Hendrik van Wolfenbüttel, van wien hij des on-

---

[1] Men leze, b. v., de geschiedenis van den strijd tusschen Paus Paulus IV en den Roomsch Keizer Ferdinand, wegens het onderhouden van den vrede van Augsburg, en de verbittering, waartoe 's Pausen eischen, niet alleen bij Protestanten, maar zelfs bij welmeenende Katholijken, zoo als den Vice-Kanselier Seld, aanleiding gaven, bij Häberlin, N. Deutsche Reichsgeschichte, B. III, S. 528.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/36

danks een der vertrouwelingen was, Katholijk werd gehouden. Beiden hadden in de Nederlanden gediend, en men kent de uitzondering, die Karel V en Filips II zelfs voor hunne Duitsche huurlingen maakten; terwijl zij de Inquisiteurs tegen hunne onderdanen lieten woeden, vergunden zij hunnen krijgslieden hunne Luthersche veld- en garnizoenpredikers [1]. Wat konden zij dus getuigen, dan dat het in de Nederlanden voor de hervorming zoo gevaarlijk niet was, als de brandstapels mogten doen vreezen? dat eene hooge bescherming, of een aanzienlijke rang voor vervolging beveiligde? dat men, sedert het vertrek van Filips niet wist, wat er van het nieuwe Bestuur zou worden; maar dat de aanzienlijken des Lands, Megen, Bergen, Montigny, Egmont, Hoorne, eenstemmig waren in het tegenwerken van de Inquisitie? Zij voegden er bij— volgens Böttiger, S. 93, — dat Willem het Protestantisme niet ongenegen was, en dat hij, al durfde hij het niet openlijk doen prediken, wel eene Luthersche Godsdienst aan zijne aanstaande zou vergunnen. Dit was misschien wat veel verzekerd. Maar zoo het waar is, wat de Prins zelf later schreef, dat hij velen door tijdige waarschuwing het leven had behouden, nadat Koning Filips reeds last had gegeven hen te vervolgen, dan kon zeker door den mond van een' welwillenden voorspraak, die bescherming worden omgestempeld in toegenegenheid. Evenzoo kon men getuigen, wat Willem zelf later betuigde, dat het hangen, branden, wurgen en bannen om het geloof, hem altoos tegen de borst had gestuit. Men kon zich op eene sprekende getuigenis beroepen, op Lodewijk van Nassau, die, als een vurig en bekwaam aanhanger der hervorming, algemeen bekend stond, en echter aan het Hof zijns broeders liefde en veiligheid vond, terwijl geen onderscheid van geloof, den naauwen band van eendragt en liefde tusschen de beide broeders kon slaken.

Willem had van zijne zijde ook voorwaarden te bedingen. Wij leeren dat uit zijnen brief aan Filips II. Ziehier zijne woorden: "Quant à la religion vostre Majesté peult estre asseurée que ce a "esté le poinct que je pensé le plus et que fut devant toutes choses "mis en avant et sans la widange duquel n'eusse voulu nullement "emprendre; mais, comme les parents à l'instance qui leur fust faict ne "feirent nulle difficulté et remirent le tout à ma volonté et discrétion: "je asseure vostre Majesté que en cela je me gouverneray à son con-"tentement, ne aiant chose que j'ay tant pour recommandé que nostre "vraie religion Catholique, de quoy vostre Majesté se peult entiere-"ment confyer."

---

[1] Men leze over den invloed, dien de garnizoenspreek bij het regement van Lazarus v. Schwendi op de hervorming te Antwerpen had, Wesembeecke, van den Staet ende voortganck der religie, bl. 14. Hetzelfde was nog ten tijde van Alba het geval met Maastricht. Terwijl de Calvinistische predikers daar verjaagd of opgehangen werden, trokken de Luthersche achter de vliegende vaandels van den Protestantschen Graaf Filips van Everstein daarbinnen.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/37

Leggen wij naast deze plaats dadelijk hare uitlegging; maar vergeten wij niet er bij te voegen, dat die uitlegging wel afkomstig heet van den Prins, maar dat Granvelle er de tolk van geweest is: — "sur "ce que ledict Seigneur Prince des le commenchement avoit tousiours "faict difficulté sur le point de la religion, aieant enchargé à ceulx qu'a- "voient traicté ceste negociation de copper tout chemin pour parvenir "à ceste alliance, sy préalablement ce point ne s'establissoit; de sorte "que ledict Prince fut asseuré d'eulx qu'elle vivroit Catholicquement "se mariant avecq luy; et que d'arrivée ledict Duc Auguste et ceulx "de son conseil y eussent treuvé quelque difficulté, que finablement "ce poinct s'estoit vuydé consentant ledict Ducq Auguste à ce que, "moiennant ce mariaige, elle fust Catholicque comme ledict Prince l'a "escript à V. M."

Tekst en commentaar onderscheiden zich door kleine wijzigingen: Granvelle verzekert, op gezag van den Prins, dat in den beginne Augustus en zijn Raad, op het punt van de Godsdienst bedenking hadden gemaakt. In zijnen brief aan Filips verzwijgt de Prins van Oranje die bijzonderheid. Ander verschil: in zijnen brief aan den Koning verzekert de Prins, "dat Augustus alles in deze zaak "aan 's Prinsen wil en bescheidenheid had overgelaten, en dat de Prins "zich gedragen zou tot 's Konings genoegen." Die verklaringen worden door Granvelle dus gewijzigd, dat de Prins van August van Saxen verzekering had bekomen, dat zijne nicht nà het huwelijk Katholijk zou leven: naderhand dat hij toegestemd had, dat zij middels het huwelijk Katholijk zou zijn.

Wat beteekenen die verzekeringen? — Laat de briefwisseling zich zelve ophelderen. "De Zwijger," schrijft de Heer van der Horst, "bezat immer eene keur van nietsbeteekenende uitdrukkingen." 't Is mogelijk: de Zwijger was een geoefend hoveling, en aan de Hoven is zulke waar gangbare munt. Dezelfde opmerking had hem omzigtig moeten maken, en doen vragen, behoort de uitdrukking: je me gouverneray au contentement de vostre Majesté, misschien ook tot hetzelfde ras van "algemeenheden." Ik geloof ja; ziehier mijn bewijs: den 23sten Maart, 1561, schreef de Prins aan zijnen broeder Lodewijk, om hem te verzoeken zijner aanstaande, zoo men haar iets over het verschil van Godsdienst mogt in het hoofd praten, te zeggen: "que elle se peult asseurer que de ma part chercheray tous "moiens de tellement vivre avecq elle, que j'espère *serat toujours à* "*son contentement.*" En zoo wij de uitdrukking: iemand tevredenheid geven, ontleden, wat is zij anders, dan iemand reden geven, om altoos tevreden te zijn: juister nog — want het ander kan, strikt genomen, niemand beloven — nimmer zoo te handelen, dat iemand *het regt* hebbe op ons ontevreden te zijn.

Dit *regt* zeker had Filips niet, zoo lang Willems aanstaande vrouw *Katholijk leefde.* Maar wat kon Katholijk leven heeten? Wij

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/38

willen het beweerde van een' vroegeren beoordeelaar, welk beweerde hem kwalijk schijnt genomen te zijn, omtrent de "uiterlijkheden" van de Katholijke Godsdienst, niet herhalen. Wij zijn ten volle overtuigd, dat het ideaal van Katholijk leven, in de vereeniging van Katholijk gelooven met Katholijk handelen bestaat. Doch over het laatste heeft slechts de mensch regt van oordeelen; het eerste behoort voor eene andere vierschaar. Immers dit was, waarom de stem van Protestanten en Katholijken toen en later zich tegen de Inquisitie vereenigd heeft, omdat deze niet slechts verantwoording vorderde van hetgeen gedaan en geleerd was, maar van hetgeen gelezen en geloofd en gedacht werd, omdat zij niet slechts de openbare ergernissen te keer ging, maar omdat zij in de binnenkamers indrong, om wraak te oefenen over hetgeen nooit het licht had aanschouwd. Slechts het Katholijke leven, voor zoover het zich in uiterlijke werken zigtbaar betoonde, viel onder het bereik der goed- en afkeuring des Konings, en wil men ook hier eene proeve, hoe de correspondentie zelve het uitlegt, wij zijn bereid die te geven. Granvelle immers begreep de gemaakte onderscheiding zeer wel, en hield daarom den Prins voor, dat de verzekering van den Keurvorst voor zijne nicht niet voldoende was, dat deze zelve de verklaring moest afleggen, dat zij Katholijk zou leven, dat zij hare Luthersche dwalingen openlijk moest afzweren. Granvelle wierp niet zonder schrandere bedoeling den Prins twee voorbeelden naar het hoofd, dat van zijn' broeder Graaf Lodewijk en van zijne zuster de Gravinne van den Bergh. Wat antwoordde de Prins? dat zijn broeder de mis bijwoonde, en zich daar als Katholijk geliet, en dat, zoo hij op verboden dagen vleeschspijzen at, hij zulks bij uitdrukkelijke toelating van den Pastoor deed. Hij ontveinsde daarbij niet, dat Lodewijk in vele opzigten kettersche gevoelens koesterde; maar hij beweerde, dat hij onstrafbaar was, omdat hij *Katholijk leefde.* — Omtrent zijne zuster verklaarde hij, dat een verdacht Predikant haar in opspraak van ketterij had gebragt, dat hij haar geraden had dien van de hand te schuiven; want dat zij anders haar' man in gevaar brengen, en zelve ballinge buiten 's lands haar brood zou moeten bedelen. Voorzeker niet, omdat hij den Koning het regt toekende, eene andere meening in het Godsdienstige ten bloede te vervolgen; maar omdat hij dat regt liet gelden, wanneer die meening zich in predikingen en openbare handelingen lucht gaf; wanneer men, in één woord, *niet Katholijk leefde.* Ten slotte stelde hij tegen de voorbeelden van den Kardinaal een ander voorbeeld over: dat der Gravinne Walburg van Nieuwenaar, echtgenoote des Graven van Hoorne, wier vader en broeder hij als verklaarde Lutheranen beschreef. De Kardinaal antwoordde, dat, zoo zij zulke gevoelens koesterden, het in *het geheim* zijn moest. Waar zij hier te Lande zich lieten zien, *leefden zij*, volgens hem, *Katholijk*, gelijk de Gravinne

van Hoorne *Katholijk leefde*, welke zelfs uitgenoodigd was haren man naar het Hof in Spanje te volgen.

Nu kan men zich ligtelijk voorstellen, en al hetgeen wij daaromtrent lezen, wettigt die wijze van voorstelling, dat de Prins van zijne aanstaande echtgenoote vorderde, dat zij op deze wijze Katholijk leven zou: dat hunne huishouding te Breda op Katholijken voet zou zijn ingerigt, en dat zij zich daarnaar voegen en daarmede overeenkomstig zich gedragen zou.

Men kan zich verders voorstellen, dat Keurvorst Augustus, met de voorbeelden, die wij aanhaalden, voor oogen, en met gretige ooren alle mogelijke kansen opvangende, hem door de ijverige huwelijks-onderhandelaars toegefluisterd, de strenge stem des gewetens gesmoord en toegegeven hebbe, dat, door middel van haar huwelijk, zijne nicht in den zin, dien wij opgaven, Katholijk zou worden. Ook hier wege men de uitdrukkingen *moiennant son mariaige* en *en se mariant*. Immers door dat huwelijk ging Anna van Saxen uit de voogdij haars ooms in die van haren man over: zoo lang zij onder den eersten stond, meende hij genoeg gedaan te hebben, wanneer hij haar van eene voorafgaande geloofsverandering terughield: na dien tijd hielden zijne regten over haar op en zou zij leven, gelijk de Prins het uitdrukte, *à la volonté et discrétion* van dezen. Hetgeen men van wederzijde naliet was, van de zijde des Keurvorsten, stellige voorwaarden te bedingen voor hetgeen Anna na haar huwelijk zou zijn of doen: van de zijde des Prinsen, eene geloofsverzaking voor het huwelijk, als conditio sine qua non, van dat huwelijk te vorderen.

Er kan voorts veel gezegd en onderhandeld zijn, dat deels voor rekening van de onderhandelaars, deels op onderstellingen en mogelijkheden gebouwd was. Men kan gekald hebben van 's Prinsen verdraagzamen zin, aan wiens "volonté et discrétion" men gerustelijk het lot zijner bruid kon toevertrouwen; van de mogelijkheid, dat met den val van Granvelle, een gematigder regeringsstelsel het bestaande zou vervangen: van het niet bestaan der Inquisitie in het Hertogdom Braband en dus van de onbereikbaarheid der stad Breda voor die Regtbank: men kon vertoonen, hoe alleen de Raad van Braband daar de vervolging kon gelasten en hoe onwaarschijnlijk het was, dat deze den Prins zou bemoeijelijken, of in zijne hooge regten als Heer van Breda, ten minste in vredestijd, zou ingrijpen. Beiden, Augustus van Saxen en de Prins wenschten de verbindtenis, en die eenstemmigheid had ten gevolge, dat de bedenkingen gemakkelijk ter zijde geschoven werden door wederzijdsche toegeeflijkheid. Of zou dit het eerste voorbeeld zijn, dat men, ter bereiking van het doel des oogenbliks, zwarigheden op zijde gezet en hare oplossing aan de toekomst toebetrouwd heeft? —

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/40

Dit, geloof ik, is overeenkomstig de oorkonden [1], die wij bezitten, de ware wijze om het eerste tijdvak der huwelijksonderhandelingen voor te stellen: die voorstelling kan ons tevens doen oordeelen, met hoe veel of met hoe weinig regt de Prins den Koning en Margaretha de zoo bitter gegispte verzekeringen gaf. Van nu af zij echter opgemerkt dat de Prins de minst, Keurvorst August de meest toegeeflijke partij was. De beschouwing van het tweede tijdvak der huwelijksonderhandelingen zal ons in die overtuiging bevestigen.

Eer wij tot die beschouwing overgaan, moeten wij eene algemeene aanmerking op den voorgrond plaatsen.

Moge men de verklaring van den Prins van Oranje in zijne Apologie huichelachtig noemen of niet; er is geen mensch, dien het kan invallen den Prins beter te doen voorkomen, dan hij zelf wenschte beoordeeld te zijn. Hij hield van jagen, van rijden, van goede sier en van wapenspel. Zoo dat eene ondeugd of zwakheid was, het was geen erfsmet, door zijne Protestantsche ouders in zijn bloed geplant; alle jonge heeren aan het Hof hielden er evenveel van, en hunne ligtzinnigheid had niets gemeens met ketterij. — Willem verafschuwde de strengheid, welke Karel V en Filips, wiens duim in dit opzigt dikker was dan zijns vaders lendenen, tegen de ketters oefenden. Ons, Protestanten, staat niet te onderzoeken, of die strengheid Katholisch regtzinniger was dan gematigdheid; maar dit kunnen wij verzekeren, met de woorden van een ijverig Katholijk, dat de meerderheid der Nederlandsche Edelen en de bloem des volks zulk eene gematigdheid voorstonden, en dat zij daarom niet minder Katholijk waren [2]. — Om op de straks aangehaalde uitdrukking terug te komen: wat was er "huichelachtig" in 's Prinsen verklaring van 1581? Zoo hij de harten zijner Hollanders en Zeeuwen toen had willen stelen, zoo hij een' sierlijken trek aan de ijverige pen zijns hofpredikers had willen onderschuiven; had dan niet veeleer eene verklaring gevoegd,

---

[1] De brief van Schwartzburg aan Keurvorst August van 24 Augustus, 1560, die ons eerst na het afwerken van dit gedeelte in zijn geheel ter hand kwam, hebben wij als Bijlage A medegedeeld.

[2] Pontus Payen, MS., L. I: "Quant à ce que le Prince confesse en son apologie "qu'il avoit en horreur l'execution qui se debvoist faire d'iceulx qui faisoient profes- "sion de la nouvelle religion ne s'en fault esmerveiller; car beaucoup de *bons Ca- "tholiques* de ce temps là, faisant profession de la jurisprudence ne voullèrent assis- "ter aux proces criminelz, qui se faisoient contre les hérétiques, estimant chose cru- "elle de faire morir un homme pour une opinion, jasoit qu'elle fut reprouvée. Mais "depuis qu'ilz ont cognu la malice et cruaulté de ces beaulx reformez et resentu les "troubles — ont despouillé ceste folle pitié qui leur aveuglissoit l'entendement et ne "scauroient aujourd'huy assez hault louer la diligente recerche et sevère pugnition des "héréticques que feist le Roy incontinent après son retour en Espagne." (NB. de autodafé's van Sevilla en Valladolid!)

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/41

dat hij reeds lang in het geheim Protestant was geweest, dat zijn huwelijk daarvan eene proeve had opgeleverd, dat hij daarmede het zijne had bijgedragen, om de hervorming in het Land te lokken? niets van dat alles: hij erkent, dat het zaad der Evangelische leer, vroeg in zijn hart gestrooid, daar sluimeren bleef en als verstorven lag, totdat het Gode behaagde, dat te doen ontkiemen: hij beroemt zich op niets, dan op het uitvorschen van het geheim der ligue, en op het redden van enkele slagtoffers der vervolgzucht van Filips, niet als vrucht van een vroom beginsel, maar als vrucht van een' instinctmatigen afkeer tegen Inquisitie en geloofsvervolging. Hij belijdt zijn' afkeer van alle Godgeleerd onderzoek en zijne wereldsgezindheid: wat wilde hij daarmede anders zeggen, dan dat hij Roomsch was, zoo als de overigen? Granvelle zelf wist in dit opzigt den Prins niets te verwijten. Roomsch had men hem te Frankfort in 1556 gezien, toen hij namens Karel V de rijkskroon kwam nederleggen, en dat tot verdriet zijns Protestantschen vaders. Roomsch werd hij geacht in 1560, toen Filips van Hessen van hem schreef: "er ist ein "Pappist, horet mesz, esset uff die verbottenne tage kein Fleisch."

Wij hebben — en wij vorderen, dat men ons op ons woord geloove — niet van te voren besloten eene verdediging van Prins Willem te leveren; langs den analytischen weg zijn wij er toe gekomen zijne zaak te bepleiten. Wij dagen partij uit, een enkel proefhoudend bewijs te leveren, dat de Prins van Oranje vóór zijn huwelijk met Anna van Saxen niet Roomsch was: dat wil zeggen, dat hij niet zoo dacht en handelde als de meeste zijner tijdgenooten, die in hun leven en sterven voor Roomsch hebben gegolden; met andere woorden, wij vragen het bewijs, dat in die tijden de Prins Protestantsch hebbe gedacht, en moedwillig zich Roomsch hebbe voorgedaan. Blijft het bewijs daarvan achterwege, dan gevoelt ieder hoeveel er vervallen moet van de beschuldiging, dat hij zijnen Souverein — men passe toch op den ellendigen Filips de namen van "weldoener" en "armen bedrogen' Koning" niet toe! — moedwillig hebbe bedrogen en belogen.

De schrijvers, die het heftigst Willem aanvallen en in zijne zwarte ziel een broeinest van allerlei doodzonden ontdekken, beschuldigen hem van *hoogmoed*. Wij onderschrijven die beschuldiging: wij hebben haar vroeger elders zelve ingebragt: wij zullen straks, wanneer wij over zijne vijandschap met Granvelle handelen, daarvan eene nieuwe proeve vermelden. Willem was trotsch op zijne afkomst, op zijn' rang, op zijne talenten. Trotschheid — wij zoeken naar geen ander woord — zij een trek van, wil men, eene vlek op zijn karakter. Maar wij wraken het, zoo men Willem in denzelfden oogenblik, in dezelfde omstandigheden, de tegenstrijdige ondeugd van *laagheid* verwijt. Deze is een uitvindsel zijner jongste veroordeelaars: zijne oude vijanden, zijne tijdgenooten, of die hunne berigten van zijne tijdgenooten overnamen, hadden dit gebrek in hem nooit opgemerkt. Hoor Strada:

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/42

"Niemand verstond beter dan hij de kunst, om alle menschen bij "eene eerste ontmoeting voor zich in te nemen: zoo behendig wist "hij zich naar hunne gezindheden te voegen, en regelde hij zijn ei- "gen gedrag naar dat van anderen. Bij dit alles vernederde hij zich "niet tot ijdel gunstbejag, of tot die pligtplegingen van voorgewende "onderdanigheid, waarmede gewone menschen elkander op eene fatsoen- "lijke wijze plegen te bedriegen; maar hij wist tusschen gedienstigheid "en deftigheid het juiste midden te houden, en wat hij zeide zoo in te "rigten, dat men nog meer op zijne daden dan op zijne woorden meende "te kunnen rekenen. Ieder scheidde van hem met achting voor zijn "karakter en met vertrouwen op zijne beloften. Daarbij, hoe trotsch "en heerschzuchtig hij ook ware, hij wist zich steeds zoo voor te doen, "dat hij te allen tijde zich zelven meester en als boven het bereik "van beleedigingen toonde te zijn." De Heer van der Horst en anderen mogen toezien, hoe zij het voor den schranderen Jezuït verantwoorden, wanneer zij 's Prinsen brieven vol van laagheden, vleijerijen en kuiperijen vinden. Ik voor mij geloof, dat Strada meer brieven van dien tijd uit de Archiven van Parma onder de oogen heeft gehad, dan aan den ander' ooit zal te beurt vallen: dat de gewoonte hem oefening in het lezen had gegeven, en dat hij, geholpen door zijne onbetwistbare scherpzinnigheid, heeft onderscheiden, wat tot de overdrijving van den diplomatischen stijl behoorde, en door de gewoonte des Hofs voorgeschreven werd, van hetgeen, hetzij welgemeend uit de pen vloeide, of moedwillig was ingerigt om een' ander' te misleiden. Maar gaan wij verder: wij zijn op weg, om, hoe vreemd het den bewonderaars des Heeren van der Horst ook klinken moge, Oranje voor te stellen, als getrouw de wenschen zijns Konings en de beloften, aan dezen gedaan, nakomende, en daarentegen, trotsch en fier alle aanzoeken verwerpende, die, òf voor zijn' rang beleedigend, òf voor zijn karakter vernederend zouden geweest zijn.

Tusschen de afgevaardigden van den Prins en den Keurvorst van Saxen, was de zaak des huwelijks niet zonder ligtvaardigheid beklonken. Men had buiten twee personen gerekend, Filips van Hessen en den Kardinaal van Granvelle. Aan zijnen Koning had Willem de zaak geschreven, en die in het gunstigste licht voorgedragen. Waarom zou hij niet, na de toegeeflijkheid, die de Keurvorst betoond had? Van moedwillige misleiding is in zijn' brief geen spoor. Hoe hij zijn' brief wenschte opgevat, verklaarde hij zelf later aan de Landvoogdes. Het was geenszins eene aanvrage om 's Konings toestemming, als onmisbare voorwaarde voor zijn huwelijk. De Nederlandsche Heeren toch waren in dergelijke verbindtenissen onafhankelijk van den wil des Vorsten. Het was eene kennisgeving van eene beslotene zaak, vóórdat zij voltrokken werd, eene kennisgeving, die de Prins wenschte aangemerkt te hebben als een be-

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/43

wijs van hulde aan zijn' Souverein, van zijn' eerbied voor hem. Hij verzekerde er bij, dat hetgeen in dat huwelijk den Koning aanstootelijk kon zijn, het verschil van geloof namelijk, eene voldoende oplossing had ontvangen: voorts wenschte hij niet 's Konings toestemming; maar de verzekering, dat deze de zaak goedkeurde, en hij verlangde dit met te meer grond, om — de belangstelling, die de Koning zich verwaardigd had altoos in de aangelegenheden zijns huwelijks te betoonen [1].

Koning Filips — het is van belang dit punt boven alle bedenking te stellen — heeft nooit het huwelijk met Anna van Saxen regtstreeks tegengewerkt. Later zelfs, toen het Hof van Brussel allerlei bezwaren had ingebragt, billijkte de Koning wel beleefdelijk die bezwaren; maar gaf toch aan de Landvoogdes alle volmagt, om het voorgeslagen huwelijk goed te keuren [2]. Van den beginne af had hij zich niet anders uitgelaten. Op het eerste berigt van 's Prinsen voornemen, had hij der Landvoogdes geschreven: "Si vous trouvez "qu'il n'y ait chose important pour quoy l'on le deust dissuader, et "mesmes que vous voyez que, quant au point de la religion, la "chose ira selon la raison et à mon intention et contentement, vous "luy pourrez déclarer que je ne le trouve mauvais puisque lui, à "qui il touche principalement, le trouve bon." Op het punt nu van de Godsdienst, dat de Koning als het voornaamste opgaf, voldeed de Prins ten volle. Men kon dus dit schrijven des Konings als eene volledige magtiging voor de Landvoogdes aanmerken, om de zaken haren gang te laten gaan. Ware die zinsnede uit 's Konings brief den Prins onbewimpeld medegedeeld, hij had haar niet anders kunnen opvatten.

Het is waar: anders luidde de brief, welken de Koning aan den Prins zelven ten antwoord zond. Hij besloot niets; maar hij verwees den Prins naar de Landvoogdes; aan deze, schreef hij, moest de Prins nadere inlichtingen geven, en van haar zijne meening verstaan. "De toon van den brief," schrijft de Heer van der Horst, "heeft zelfs ietwat gemelyks," en uit dien toon leidt hij 's Konings ontevredenheid met Oranje's huwelijksplannen af. Het is een nieuw bewijs van de onervarenheid des schrijvers in de diplomatieke oorkonden van de XVI^de^ eeuw. De toon van den brief is koel, maar zonder iets "gemelyks." Dat de Koning geen bepaald uitsluitsel gaf, was een gewoon gebrek van zijn karakter, onder welks ondeugden de

---

[1] Zoo de Prins 's Konings toestemming niet noodig had, waarom drong hij dan zoo aan op zijne goedkeuring? Antwoord: Omdat dan de Prins regt had op eene eervolle ontvangst zijner bruid, op eene bezending van 's Koningswege bij zijne bruiloft, op een huwelijksgeschenk, en eindelijk, en niet het minst, omdat hij dan op ambten en titels voor zijne kinderen, uit die vereeniging gesproten, mogt rekenen.

[2] Filips aan Granvelle, 5 October, 1560. Papiers d'état du Card. de Granvelle, 17, p. 175. — "Si todavia passa adelante no se que me dezir en ello sino remitirlo a mi "hermana — y quando no huviere otro remedio, dar la licencia."

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/44

besluiteloosheid bijna het meest in het oog liep. Een brief van den *vier en twintigsten* Februarij op een' brief, den *zevenden* geschreven — de Prins had bijna niet noodig dien te openen, om te weten, dat de Koning niets zou beslist hebben! Maar de toon des briefs moge zoo gemelijk zijn, als van der Horst onderstelt: de reden daarvan lag niet in 's Konings afkeer van 's Prinsen huwelijk; maar daarin, dat de Prins aan de vormen niet had voldaan, welke hij waargenomen wenschte. Hij had er al zijne beschikkingen naar gemaakt, dat Margaretha met haren achterraad als zijne gevolmagtigde vertegenwoordigster in de Nederlanden werd beschouwd. De wettige, de gewone weg, om verzoeken of voorstellen tot hem te brengen, was door hare tusschenkomst: daarnevens en buiten haar om eene briefwisseling, eene mededeeling hunner gedachten, den Nederlandschen Heeren toe te laten, en zoo iets aan te moedigen, ware het gezag der Landvoogdes verzwakken Nu hielden de officiële brieven van Margaretha niets in omtrent een dergelijk aanzoek van den Prins: in zijn eigen schrijven had deze geen woord van de Landvoogdes gerept. Wat meer is, door een' eigen' koerier des Prinsen was de brief naar Madrid gebragt. Daarin lag misschien eene oorzaak voor den achterdochtigen Koning, om eene zaak, buiten zijne vertegenwoordigster om behandeld, te wantrouwen. In allen gevalle, zoo men 's Konings brief als eene teregtwijzing voor den Prins hebbe aan te merken, dan bestond die teregtwijzing daarin, dat hij den Prins den geldigen, noodzakelijken en voegelijken weg wees, om zijne belangen voor zijnen troon te brengen. Dat onze opvatting de ware is, bewijzen de woorden van Filips zelven in zijnen brief aan zijne zuster.

Waarom volgde de Prins dien weg niet? De reden is niet ver te zoeken. Margaretha's verheffing had ten koste van de aanspraken der Nederlandsche Heeren plaats gehad, en, ten koste van hunnen invloed, stond Granvelle haar ter zijde. Zij gevoelden zich, al ware Granvelle de welwillendste mensch te hunnen opzigte geweest, een' trap verder van den troon verwijderd, dan toen de Koning in hun Land en in hun leger was. Het bleek echter dat hij die welwillende man niet was; zijne heerschzucht en hoogmoed waren onmiskenbaar, en reeds aan enkele kleine proeven zag men, dat hij beter zich zelven en zijne vrienden, dan de Grooten des Lands en hunne cliënten bedacht. Was het wonder of onvergeeflijk, zoo zij hem buiten zaken hielden, waar zijne tusschenkomst niet onmiddellijk en regtens werd gevorderd? zoo zij hun regt van onmiddellijken toegang tot den Koning handhaafden, waar zij konden of hun belang het vorderde? Naast de algemeene reden, bestond in het geval van den Prins eene bijzondere.

Hij kon namelijk vooruit berekenen, dat Granvelle zijn voorgenomen huwelijk niet goed zou vinden, en waar hij kon tegenwerken.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/45

Ongaarne zag Granvelle de verbinding van Nederlandsche Heeren met Duitsche Vorsten; hij wist, dat daardoor zich eene partij zou vormen en versterken, die aan zijn stelsel en aan zijn' persoon even-zeer vijandig was. — Aan zijn stelsel; want Granvelle's stelsel was in één woord: isoleren van den Nederlandschen Staat, en de naauwe vereeniging der Nederlandsche Heeren met Duitsche Vorsten, liep, gelijk in het jaar 1563 en later bleek, op eene poging uit, om den Bourgondischen Kreits op nieuws in het Rijk in te lijven en de banden te herstellen, welke Karel V, Granvelle's eigen vader, en Viglius in 1548, kunstiglijk hadden losgeknoopt [1]. — Aan zijn' persoon; nergens was de Bisschop van Atrecht meer gehaat, dan in Duitschland, waar men al het leed, van Keizer Karel ondervonden, aan zijne ingevingen toeschreef. De zaak behoeft geen betoog; men leze de Duitsche brieven uit de Verzameling des Heeren Groen van Prinsterer, om zich te overtuigen, hoe zeer Granvelle gehaat was. Hij vergold haat met haat. Onder al zijne vijanden waren er geen erger, dan Filips van Hessen en Maurits van Saxen, de grootvader en de vader van Willems bruid. De een had aan Granvelle's beruchte valschheid: "eenige" of "eeuwige" gevangenis, zijn' treurigen kerker te danken; de ander had dien gevangene niet alleen verlost, maar tevens het plan des Keizers, door Granvelle uitgebroeid, diens volstrekte alleenheerschappij over Duitschland, verstoord, was oorzaak van die overhaaste vlugt geweest, waarbij 's Bisschops papieren en de bewijzen zijner zedeloosheid zijnen vijanden in handen vielen, en had de eerste aanleiding gegeven tot dien noodlottigen vrede van Passau, welke als 's Keizers grootste nederlaag op het gebied der staatkunde beschouwd werd. Maurits was overleden; maar een huwelijk met zijne dochter, de naauwe verbindtenis met zijn' schoonvader, met zijne broeders, met zoovele Vorsten, die hem als den redder van Duitschland huldigden; wat beloofde het anders, dan, bij de reeds bestaande spanning, Willem van Oranje tot Granvelle's hardnekkigsten, ijverigsten en gevaarlijksten tegenstander te maken?

Dat de Prins bij zijn aanzoek, Margaretha, en bij gevolg Granvelle, was voorbijgegaan, kon natuurlijk, na het ontvangen van 's Konings schrijven, dezen niet gunstig stemmen voor de zaak, die hun was voorgedragen. En zoo bleek het bij de uitkomst. Granvelle werd al aanstonds belast de zaak met den Prins te bespreken, en daardoor kreeg hij van zelven de gansche onderhandeling in handen. De

---

[1] Ik wil hier in geene breede beschouwingen treden over Granvelle, zijn politiek stelsel, zijne oekwaamheden en zijn karakter. Uit enkele aanwijzingen zal mijne meening omtrent hem zigtbaar zijn. Ik hoop eerlang gelegenheid te vinden, die meening tegen Granvelles hedendaagsche lofredenaars, onder welke de Heeren Groen van Prinsterer, Gachard en Borgnet met onderscheiding verdienen genoemd te worden, te ontwikkelen en met bewijzen te staven.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/46

Koning had, zoowel volgens zijn' brief aan de Landvoogdes als volgens den brief aan den Prins, de zaak geheel en al aan de beschikking der eerste overgelaten. De Prins, wiens aangelegenheid spoed vorderde, en die ook daarom ten deele zijn' eigen' koerier naar Madrid gezonden had, met last om op het antwoord te wachten, mogt, gelijk hij deed, op grond 'van 's Konings uitdrukkelijk schrijven, aandringen op eene afdoende beslissing. Aan het Hof van Brussel vond hij zich teleurgesteld; men schoof hem op de lange baan.

Wij weten waarlijk niet, hoe men na de lezing van Margaretha's brief aan den Koning, de zaak zoo kan of durft voorstellen, als ware alleen aan Willems zijde de kwade trouw geweest. Het hoofdpunt, waar het om te doen was, dat de Koning in den vorm, waarin Willem de zaak had voorgesteld, bewilligde, verzweeg men listiglijk. Twee punten, door Filips ter loops aangeroerd, het eerste: om te weten met welke nicht van Keurvorst August van Saxen de Prins ging trouwen; het andere: zekerheid, dat het Katholijke geloof bij die vereeniging zou gewaarborgd blijven, breidde men uit tot een geheel stelsel van hinderpalen. Nadat de Prins, die wel wist, wie ten Hove de raddraaijer was, met den Bisschop van Atrecht over zijne zaak had gesproken, en door hem tot nadere mededeeling was uitgelokt, zeide de Bisschop niets, maar maakte zijn plan van veldtogt in den Raad gereed, en knoopte aan 's Konings los daarheen geworpene opmerkingen twee bezwaren. Eerste bezwaar: "Hoe "is het mogelijk? de Prins, de gunsteling van den Keizer, loffelijker "gedachtenis, zal de dochter huwen van den verrader des Keizers, "die den Keizer zelven bijna in het verderf gestort heeft!" Aanmerking, die niets ter zake deed, welke men zelfs voor het oor der wereld niet kon staande houden, omdat alle ongelijk van weêrszijden door het traktaat van Passau was verzoend geworden, die dus "en pure perte" gemaakt werd, ten zij 't het doel ware de zaak bij den Koning hatelijk te maken, en een' nooit vergeven' wrok te prikkelen. Tweede bedenking: Men verneemt wel, dat Keurvorst August zijne nicht na het huwelijk Roomsch zal laten leven; maar men verneemt niets van de gezindheid der aanstaande bruid. Er moet dus van haar eene dergelijke verklaring verkregen worden. Meer nog: men vorderde van haar zelfs eene afzwering van haar vroeger geloof. Eigenlijk kwam beiden op hetzelfde neder. Wat was toch eene verklaring, dat zij Roomsch zou worden nà het huwelijk, bijaldien die verklaring gemoedelijk was, anders dan eene verzekering, dat zij het van nu af aan was, maar eerst onder de vleugelen haars mans het zou kunnen belijden: en welk onderscheid was er tusschen die verklaring en eene afzwering, dan de plegtigheid der laatste? Immers, wij willen liefderijk zijn, en de door Margaretha aangevoerde "re- "striction en ung cas, qu'est quant il se faict pour retirer les here- "ticques des erreurs et quant ils promectent de, moïennant le ma-

"riaige, retourner a l'obéissance de l'Eglise," dus opvatten, dat de belijdenis van den mond op de overtuiging des harten moet gegrond zijn; dat alles van de onderstelling uitgaat, dat bij wederkeerige liefde, het goede voorbeeld en de goede leer des geloovigen echtgenoots op zijne wederhelft niet zonder vrucht zijn kan; dat er bij de afgewekene partij eene neiging tot terugkeeren in den schoot der kerk, ook zonder het huwelijk aanwezig zij. Anders toch zou de geloofsverandering "moïennant le mariaige" geene andere drijfveêr hebben, dan eene begeerlijkheid des vleesches of vuig eigenbelang. Maar foei van die onderstelling!

Wij zijn noch vrienden, noch bewonderaars van Granvelle. Wij hebben hierboven de staatkundige en persoonlijke bedenkingen opgegeven, welke hem ten nadeele van het huwelijk des Prinsen met Anna van Saxen konden stemmen. Wij gelooven, dat hij beter Staatsman dan Priester, meer man van smaak dan Godgeleerde geweest zij; wij weten hem niet tegen de beschuldiging van ergerlijke zedeloosheid te verdedigen; maar dit moeten wij erkennen, dat hij met hart en ziel, met ijver Katholijk was. Wij weten ons niet te herinneren, dat in een' tijd, waarin zelfs de regtzinnigheid van Viglius niet onbesproken bleef, ooit tegen Granvelle gelijke beschuldiging zij ingebragt; hij was in de Nederlanden de getrouwe beschermer der hoofden van het Katholijk geloof, Sonnius en Lindanus, en buiten 's lands de vijand van alle Hugenoten en wat daarnaar zweemde, tot zelfs de aanhitser en toejuicher van den geregtelijken moord aan den edelen Anne du Bourg gepleegd. Katholiciteit zat hem als in het bloed. Zijn broeder Chantonnay maakte zich aan het Fransche Hof als afgezant ondragelijk, door alle bemiddeling met de Hervormden, ook waar de staatkunde dat voorschreef, tegen te werken. Champaigny, zijn jongste broeder, verklaarde, dat hij den Koning van Spanje de gehoorzaamheid zou opzeggen, zoodra deze den Hollanders en Zeeuwen vrije Godsdienstoefening toestond; en de Bisschop van Atrecht deed voor zijne broeders in ketterhaat niet onder. Wij maken er hem geen verwijt van. Neen, wij leiden er dit uit af, dat, welke ook zijne verdere drijfveren geweest mogen zijn, zijn weêrzin tegen het huwelijk van den Prins van Oranje, als niet zonder gevaar voor het Katholijk geloof, even opregt zij geweest, als de ijver van Filips van Hessen in diezelfde aangelegenheid voor de Evangelische belijdenis.

Eene andere vraag is het, op welke wijze Granvelle zijne bezwaren tegen het huwelijk liet gelden. De brief van Margaretha aan den Koning zegt ons daaromtrent alles. Katholijke schrijvers van onmiskenbaar gezag — om den besten van alle te noemen — Florentius van der Haer, hebben verzekerd, dat de Prins Granvelle huichelenderwijze om raad in zijn huwelijk hebbe gevraagd; dat, toen Granvelle den Prins de zaak ontraden had, deze als met dien raad

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/48

gespot en geantwoord zou hebben: dat de zaak beklonken en er niets meer aan te veranderen was; dat het daarop tot hooge woorden tusschen beiden zou zijn gekomen, en de openlijke vijandschap losgebarsten. De brief van Margaretha wederlegt dit verhaal ten volle. Nadat Granvelle van den Prins vernomen had, wat hij wenschte te weten, werd er achterraad bij de Landvoogdes belegd. Andermaal werd Granvelle tot den Prins afgevaardigd; hij hield zich, alsof hij slechts ter loops over den brief des Konings van zijne meesteres een woord had vernomen, en hij den regten inhoud niet kende. Wij vinden er niets berispelijks in, dat de eerste Staatsdienaar aan de Landvoogdes het initiatief overliet, om in de zaak te beslissen; slechts moet men die handelwijze niet om hare openhartigheid verheffen, en al de schuld van bedriegelijkheid op den Prins werpen. Zijdelings maakte Granvelle den Prins opmerkzaam op de redenen, waarom de Landvoogdes misschien moeijelijk tot een besluit in de zaak zou te brengen zijn, verlangde nog nadere opheldering, hoorde den Prins uit omtrent den voet, waarop hij met zijn' broeder Lodewijk en zijne zuster, de Gravinne van den Berg, stond, en besliste niets.

Toen was het oogenblik daar, dat de Landvoogdes hem zelven voor zich riep. Granvelle en Viglius bekleedden hare zijde. Hoe buitensporiger men 's Prinsen hoogmoed schat, des te kwetsender moet men voor zijn gevoel een tooneel achten, zoo als ons de Landvoogdes van de zitting ophangt. Meenden de Grooten des Lands, dat het huwen hun vrijstond, en dat hier de Koning zelfs niets te bevelen of te verbieden had, dubbel onvoegzaam moest het hun voorkomen, ook in deze aangelegenheden de bemoeijingen van dienzelfden achterraad aan te treffen, dien zij in Staats- en Landsaangelegenheid noode konden verdragen. Ware Willem, wat hij niet was, ligt verlegen of weekhartig geweest, wij zouden deernis met hem hebben, om den toon, waarop hij door de Landvoogdes, ten overstaan van Hare Wijsheden, Viglius en Granvelle, in het verhoor genomen werd. Slechts eene reden kon dien toon regtvaardigen: welgemeende vriendschap. Maar deze mogt geene buitensporige eischen doen: zoo als de afzwering was, die Willems bruid van haar vaderlijk geloof nog vóór het huwelijk zou te doen hebben. Aan wien der Edelen toch, was ooit zulk eene voorwaarde gesteld, zelfs dan, wanneer zij zich echtgenooten gekozen hadden van meer dan verdachte gevoelens in het Godsdienstige? Slechts ingeval men den Prins van Oranje had willen helpen uit een strik, waarin hij zich zijns ondanks bekneld gevoelde, ware de voorslag te pas gekomen, als een onfeilbaar middel, om de geknoopte banden te verscheuren. Voorts: van welgemeende vriendschap ware openhartigheid een hoofdkenmerk geweest. Ondersteld voor een oogenblik, dat Willem, die zich later beroemde alles te weten, wat in het kabinet van Madrid besproken of geschreven werd, ook toen reeds die wetenschap bezat, wat moest hij er

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/49

van denken, indien men den brief, waarin de Koning zijne zuster eenvoudig weg tot het verleenen zijner toestemming gemagtigd had, omkleedde tot een verhaal, hoe de Koning biechtvaders en Godgeleerden vereenigd had, om hen over 's Prinsen huwelijk te raadplegen, en hoe al hetgeen de Landvoogdes thans den Prins onder de oogen bragt, het resultaat was geweest van die beraadslaging? — Maar de Prins kende toen nog niet, zoo als later, de verborgenheden van het kabinet van Filips II. — Goed! Een minder scherpziend oog dan het zijne, had achter de voordragt der Landvoogdes de leugen kunnen ontdekken. Niets toch in 's Prinsen schrijven, inzonderheid, wanneer de Koning niet eens wist, of het aanzoek de dochter van Maurits van Saxen of eene andere nicht van Keurvorst August van Saxen gold, had aanleiding kunnen geven tot zulke plegtige, wijdloopige en gemoedelijke overwegingen. Bovendien, de brief van den Koning, dien de Prins in handen had, was in volkomene overeenstemming met den brief, dien de Landvoogdes van den Koning werkelijk ontvangen had, doch niet met den denkbeeldigen brief, dien zij naar eigen goedvinden, of liever naar Granvelle's ingeven, verdichtte. Het onderscheid viel in het oog; de werkelijke brief droeg der Landvoogdes op, 's Prinsen aanzoek met *ja* te beantwoorden, ten zij er overwegende redenen voor het tegendeel bestonden; dan was zij geregtigd *neen* te zeggen. Haar verdichtsel daarentegen had tot slotsom, dat zij niets durfde beslissen, dat zij den Koning nader zou raadplegen, dat zij alle uitsluitsel op de lange baan schoof.

Is alzoo, gelijk te vermoeden valt, de Prins geenszins dupe geweest van de verzekeringen en vertoogen van Margaretha en haren achterraad, dan vervalt het karakter der beschuldigingen, tegen hem ingebragt. Pleegde hij misleiding, hij pleegde die dan niet tegen zijn' Souverein, "den armen bedrogen' Vorst;" maar hij speelde fijn tegen fijn, leer om leer, met diens Staatsman, welke zelf met misleiden begonnen was, en eene fanatieke hartstogtelijke vrouw tot zijne medepligtige had. Dien misleidde hij — "den armen, be-"drogen' " Granvelle!!

Wij kunnen niet beslissen, onder welke rubriek hunner casuistiek de "gens scavans de conscience et bien versez en theologie," welke de verbeelding van de Landvoogdes ditmaal geschapen had, het geval zouden gebragt hebben, dat men in ons goedrond Hollandsch: den bedrieger bedriegen zou noemen. Al ons betoog intusschen, leidt ons daarheen, dat het schelmstuk, het verraad, het bedrog van den Prins van Oranje, op niets anders nederkomt. Dat de vertoogen van Granvelle en Margaretha eenige vrucht hadden gedragen, geloofden zij zelve niet: de Prins ten minste gaf hun geen' grond voor die begoocheling. Hij verklaarde, dat de zaak te ver gevorderd was; dat de Afgevaardigden des Keurvorsten eerlang over de verdere regeling der zaken met hem eene zamenkomst zouden hebben; dat er zijne eer mede

gemoeid zou zijn, wanneer hij zijn woord terug nam. Het eenige punt, waarop hij toegeeflijkheid toonde, was, dat hij beloofde op eene verklaring zijner bruid zelve te zullen aandringen; en sedert verzekerde hij der Landvoogdesse en Granvelle, dat hij het gedaan had, en altoos antwoord wachtende bleef. Was zijne belofte welgemeend? Was hetgene hij omtrent hare vervulling schreef opregt? — Daarover straks?

Het grootste bezwaar tegen het karakter des Prinsen, zigtbaar in zijne handelwijze ten opzigte van zijn huwelijk, ligt welligt in deze brieven. Wij zeggen brieven; want met den brief van 9 April, 1560, waarin hij Granvelle verwittigde, dat hij zijne wenschen in het hernieuwde aandringen op de geloofsverandering van Anna van Saxen had opgevolgd, verbinden wij niet alleen, even als de tegenschrijver deed, dien van 21 October, 1560, maar ook die van 2 en 29 Januarij, en 12 Maart, 1561, alle aan den Kardinaal gerigt. Er heerscht in die brieven een toon van voorkomendheid, vertrouwen, vriendschap, teederheid zouden wij bijna zeggen, die ons te meer verrast en bevreemdt omdat wij weten, hoe het zaad van tweedragt tusschen den Prins en den Kardinaal reeds welig opschoot, die ons ergert bij de herinnering, dat vier maanden later de Prins gezamenlijk met Egmont, al zijne vijandschap tegen Granvelle in een' brief aan den Koning uitstortte. In die brieven luidt het, dat de Bisschop is: "son bon Seigneur et amys." Een andermaal laat hij de regeling der zaken in het Prinsdom Oranje aan dezen over: "comme a celluy qui "entent le mieulx le tout et aussi qui scait qui me soit le plus pro- "fitable, selon la grande affection que jé toujours cogneu que me "avés porté, dont me sens tellement obligé que tout ma vie aurés à "commander comme à ung serviteur et perfaict amy vostre." Elders willigt de Prins eene aanbeveling, hem door den Kardinaal gedaan, in, en betuigt er bij: "vous scavés, Monsieur! que mon intention ait "tousiours esté à me emploier en tout ce qui povoit estre vostre ser- "vice: par quoy en cessi et en plus gran chose me trouverés tou- "jours prest à vous complaire et povés estre asseuré que ne suis jam- "mais plus aise que quant je aurey moien de vous faire service et "favoriser aux vostres." — Zulke betuigingen laten zich bij bestaande vijandige gezindheid, niet als vormen van hoffelijkheid verontschuldigen; men behoeft noch Kwaker noch Communist te zijn, om die met haren waren naam, den naam van valschheid te bestempelen.

Zonder evenwel in het minst de zaak te verdedigen, moet ieder, die over personen zich een oordeel veroorlooft, vragen: hoever hunne daden met de vormen des tijds overeenkwamen, en wat zij in de schatting van dien tijd golden? Waar dergelijke vleijerij gangbare munt was, kende elk genoegzaam hare gehalte, om zich door den stempel niet te laten misleiden. Des te onnoozeler was het bedrog, dat zich te vergeefs met die pligtplegingen omhulde. Ik zou bladzijden kunnen vullen met de aanhaling van allerlei voorbeelden.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/51

Wie behagen schept in zulke studie, verwijs ik als proeven naar den brief van Margaretha van Parma aan den Prins, sedert zijn eigendunkelijk vertrek uit den Lande, bij Gachard, Corresp., II, p. 371; — altijd heeft ze hem zoo liefgehad als haar' eigen' zoon of naasten bloedverwant; en zoo zal zij zich nog betoonen als de gelegenheid zich voordoet; — naar den brief van Hans van Wiltpergk, bij Groen van Prinsterer, Archives, T. III, p. 119, waaruit blijkt, dat die oude Hofmeester van Maximiliaan van Egmont zich zoo zeer, door het onthaal, dat aan 's Prinsen zoon, Graaf van Buren, bij Alva, Barlaimont en Aarschot, ten deel viel, liet misleiden, dat hij den Prins in goeden ernst durfde aanraden, zich met den Hertog van Alva op een' goeden voet te zetten; — naar de briefwisseling, in 1573, gewisseld tusschen den Prins en den dappersten, maar vreesselijksten misschien van Alva's trawanten, Julian Romero, waarin beiden elkander met de hartelijkste betuigingen van oude vriendschap liefkozen, ofschoon juist Romero een dier Spaansche legerhoofden was, welke de Prins reeds in 1559 en 1560, tot spijt des Konings, uit de Nederlanden had verwijderd, bij Gachard, T. III, p. 81—87. —

Doch dit zijn algemeenheden. Wij komen te liever tot bijzonderheden, omdat eene voorstelling van de onderlinge betrekking van Granvelle en de Heeren van het Nederlandsche Hof, niet onverschillig is. Wie zich door de gewone voorstellingen van den hoogmoed, van de wangunst, van de wreedheid des Kardinaals misleiden laat, wete, dat niets gladder, niets gelijkmoediger, niets voorkomender was dan zijn uiterlijk optreden. Beleedigingen bragten zijne kalmte evenmin uit haar evenwigt, als bedreigingen hem schrik aanjoegen. Eens, zegt men, trok Egmont tegen hem in den Raad zijn' ponjaard, en zou, zonder 's Prinsen tusschenkomst, hem hebben doorstoken. Hij, welverre van over die gewelddadigheid wraak te schreeuwen, ontveinsde wat er gebeurd was, en schreef aan 's Konings Geheimschrijver, Gonçalo Perez, dat al wat men van een' twist tusschen hem en die Heeren verhaalde, eene leugen was; dat hij niet wist, wat er in hunne ziel omging; maar dat hij en zij elkander wederkeerig met alle hoffelijkheid bejegenden. Toen men hem gewaarschuwd had, niet meer onverzeld en ongewapend zich in den omtrek van zijn buitengoed te gaan verlustigen, omdat de Heeren een' toeleg broeiden op zijn leven: "En waarom zou ik mij voor de "Heeren wachten," sprak hij, "geen hunner, wien ik geene vriend-"schap of dienst bewezen heb; zoo zij mij dooden, in Gods naam; "zij zullen een' goeden vriend minder hebben, en binnen weinige da-"gen mij terugwenschen."

De ophef, door den Kardinaal van zijne bewezene diensten gedaan, was niet geheel verdichtsel. Het was een noodwendig gevolg zijner meerdere jaren en der nabijheid, waarin hij zich steeds tot den Keizer had bevonden, terwijl zij, of nog als pagies aan den drempel van

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/52

het Vorstelijk kabinet stonden, of op verren afstand hunne sporen en titels in het leger wonnen. Maar welke ook Granvelle's invloed op den Keizer geweest zij, de Keizer plag door eigen oogen te zien en had gehandeld naar eigen ingeving. De weldaden waren van hem gekomen en voor de teleurgestelden was hij te hoog geplaatst, om hun ongenoegen te voelen. Maar de Keizer was van het tooneel verdwenen: de pagies waren Staatsraden; de Vaandrigs Veldoversten en Stadhouders geworden. Er komt een tijd, waarin bescherming noodig te hebben, eene grieve wordt; waarin de wijsheid den beschermer zelven gebiedt, zijn' invloed terug te houden, althans ze niet openlijk te laten gelden. En die wijsheid bezat Granvelle bij al zijne onmiskenbare talenten niet. Zijn hoogmoed verried hem; was het reeds eene grieve voor de Heeren, dat, bij het ver afzijn des Konings, Granvelle dezen als 't ware verving, en dat bij gelijkheid van rang en hoogere afkomst hunne medewerking aan het bestuur, geene was, in vergelijking der zijne; hij verzuimde niet door daden hun die meerderheid te doen gevoelen, en nu en dan barstte zij zelfs in zijne woorden los. Voorzeker Koning Filips had weinig dienaars die hem getrouwer waren, dan zijne zuster Margaretha; maar wat met de Heeren gebeurde, gebeurde ook met haar. Ondanks alle diensten aan haar bewezen, ondanks de onmiskenbare verkleefdheid aan den Koning, welke zij met den Kardinaal gemeen had, werd ook deze haar, om het drukkende van zijn toezigt of bescherming, te langen leste ondragelijk.

Ook Oranje is meermalen van ondankbaarheid aangeklaagd geworden jegens Granvelle, zijn' weldoener. Granvelle's vader had den jeugdigen Prins aan de erfenis van René van Chalons geholpen, toen de President van Schore den Keizer aanried, den zoon des ketters daarvan uit te sluiten. Granvelle zelf, zegt men, was den Prins vroeger behulpzaam geweest in het verwerven der rijke erfdochter van Maximiliaan van Buren. Waarom niet? de Prins was den Keizer aangenaam; de familie Perrenot had er belang bij, zijne fortuin aan die des veelbelovenden gunstelings te verbinden. De rang en de uitgestrekte bezittingen, welke deze in Bourgondië te wachten had, zouden hem in duizendvoudige aanraking brengen met de familie der Granvelles, die in dat gewest de hoogste en meest winstgevende betrekkingen bekleedde. Jerôme Perrenot, Granvelle's broeder, werd de leermeester en opvoeder van den jeugdigen Prins; in 1554 werd hij aan het hoofd der krijgsbende van dezen geplaatst, en niet lang daarna sneuvelde hij in 's Prinsen dienst. Ziedaar de betrekkingen van den Prins met Granvelle; de aanleidingen, waarom er van den aanvang af eene gemeenzaamheid tusschen beiden bestond, waarbij de oudere zich als beschermer en raadgever, de ander als goedwillige kweekeling betoonen moest. Vandaar, dat de verstandhouding tusschen beiden niet op één' slag verbroken kon worden; langzaam moesten die banden zich ontbinden, en bij personen zoo als beiden,

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/53

bleven de vormen der oude vertrouwelijkheid zeker nog lang bestaan, nadat de harten elkander vreemd geworden waren. In dit opzigt was Granvelle's betrekking tot den Prins onderscheiden van die der meeste andere Heeren, van Hoorne, b. v., tegen wien hij van den beginne af vijandelijk optrad, en van Egmont, met wien hij nooit eenige naauwe verpligting van wederzijdsch dienstbetoon schijnt te hebben aangeknoopt.

Dat voorts Granvelle's huis voor Willem openstond, was bij de vorstelijke gastvrije en weelderige hofhouding te minder vreemd, omdat zeker die ontvangst wederkeerig was, en de familie Perrenot zich in de huishouding des Prinsen had ingedrongen. Dat de Prins van zijne reizen komende, allereerst bij den Bisschop van Atrecht afsteeg, was een gevolg van de belangrijke zendingen, reeds vroeg aan den jeugdigen zendeling toevertrouwd, en van den uitgebreiden invloed van den eersten Minister bij den Meester; dat zij elkander, zoo als Hooft schrijft, "dikwijls in het bed overliepen," is naar de gewoonte van den tijd te beoordeelen, waarin een staatkundig gehoor op de oorkussens niets vreemds was. Of het van Italiaanschen oorsprong was, en eene eigenschap van die school, waartoe beiden, Granvelle en Willem, behoorden, weet ik niet; maar misschien is er geen Vorst, van wien de geschiedenis zoo dikwerf bepaaldelijk meldt, dat hij te bed lag, als van den wakkeren Willem van Oranje [1].

Uit de weinige brieven van Granvelle aan den Prins, die uit dat tijdvak ons bekend zijn, ontdekken wij, dat gene den ander' met gelijke hoffelijkheid bejegende, en zich met hem op een' voet hield, welke hem veroorloofde zijne gunstelingen aan te bevelen voor de posten, die de Prins te begeven had; dat hij met al het vertoon eener welgemeende vertrouwelijkheid over de aangelegenheden van zijn geslacht den Prins onderhield, en de vleijende betuiging niet spaarde, dat al de voorspoed, die den zijnen te beurt viel, hem des te meer gelegenheid gaf, den Prins van dienst te zijn. Des ondanks wist de Prins te wel, wie zijne uitzigten op het huwelijk der Prinses van Lotharingen verijdeld had, en ontdekte in de terugzetting van Egmont en van den Graaf van 't Roeulx, wat hij zelf te wachten had van den man, die betuigde hem als een' zoon lief te hebben. Terwijl de driftige Egmont raasde en tierde tegen den Kardinaal, en niets liever hoore, dan dat men in zijne tegenwoordigheid van dezen alle mogelijke kwaad sprak, bedwong de Prins nog lang zijne tong, zelfs sedert het openbaar was, dat er tusschen hem en den Kardi-

---

[1] Op den dag b. v. van zijn aanslag op Antwerpen, bezocht de Hertog van Anjou den Prins, "qui estoit encorre au lit, *estant sa constume de negotier le matin au lit*", zoo als de Fransche gezant Despruneaulx schrijft bij Gachard, Analectes Belgiques, p. 313. Het is bekend, dat 's Prinsen moordenaar sedert verklaarde, dat hij den Prins eenmaal had willen doorschieten, toen deze de boodschap, die hij hem van den gezant Noël de Caron, te bedde liggende, aanhoorde.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/54

naal onverzoenlijke vijandschap bestond. Het was noch de ondeugd van geveinsdheid, noch de deugd van zelfbeheersching en stilzwijgendheid, welke in dat gedrag van den Prins te laken of te prijzen viel; het was de magt van bestaande vormen, die beide partijen nog gekneld hielden, nadat de vriendschap, waarvan die vormen de uitdrukking moesten zijn, tot vijandschap was overgeslagen.

Is het moeijelijk, onder den sluijer van den hoftoon, het oogenblik te betrappen, waarop het misnoegen tusschen de beide Staatsdienaars ontstond, en de reeks van verschijnselen, waarin het zich ontwikkelde, na te gaan, des te zekerder kan men het punt aanwijzen, waarop het tot die hoogte klom, dat alle bemiddeling voortaan onmogelijk werd. Gachard heeft, niet lang geleden, de vraag geopperd, waarom 's Prinsen wrevel tegen Granvelle juist in 1561 zich in eene openlijke verklaring aan den Koning lucht gaf? Het is zoo; noch de Archiven van Simancas, noch die van Brussel, noch die van 's Hage, voor zoover zij bekend zijn, leveren eene bevredigende oplossing. Vandaar, dat de kundige Archivist tot eene onderstelling de toevlugt nam, en vermoedde, dat de verheffing van Granvelle tot het Kardinaalschap, de ijverzucht der Heeren tot het uiterste gedreven, en de ontploffing van Willems lang gesmoorden wrok ten gevolge gehad hebbe. Evenwel de aarzeling, waarmede Granvelle die waardigheid aanvaardde, moge welgemeend of geveinsd zijn geweest, zij moest elkeen ontwapenen, die zich aan Granvelle's voorspoed meende te mogen ergeren. Stelliger, natuurlijker, beslissender aanleiding tot de openlijke vijandschap is door vroegere geschiedschrijvers opgegeven. Strada en Dom Prosper Levesque deelen haar eenstemmig mede. Aan den een' stonden de staatspapieren van Parma, aan den ander' die van Besançon ter dienste; waar beiden eenstemmig zijn, is geen twijfel aan hunne berigten geoorloofd.

Die aanleiding was geene andere, dan het veranderen der Regering te Antwerpen. De Brabandsche Staten en steden, waren juist op dat oogenblik, wegens de instelling der nieuwe Bisdommen en het opheffen van de onafhankelijkheid der Abdijen, buitengemeen onrustig. De Pensionarissen stijfden hunne lastgevers in hunnen wederstand; de aanzienlijkste Edelen uit Braband, de Prins van Oranje en de Markgraaf van Bergen inzonderheid, ontveinsden hunne overhelling tot de partij der Staten niet. Daarover had Granvelle reeds in den Raad van State hevige woorden geuit, die op den Prins gemunt waren, en welke deze zich aantrok. In die omstandigheden was het van belang, dat het bestuur der Landvoogdes op de aanstaande verandering der Regering te Antwerpen scherp toezigt hield, en zooveel mogelijk vertrouwde of van haar afhankelijke personen daarin bragt. Als Burggraaf van Antwerpen, had de Prins een onbetwist regt zich in die aangelegenheid te laten gelden. De beslissing evenwel, omtrent de verandering der Regering en de daarin te benoemen personen, werd buiten hem om

in den achterraad genomen; en toen alles beklonken was, liet de Landvoogdes den Prins en den Graaf van Aremberg weten, dat zij hen tot hare Commissarissen benoemd had, om de verandering der wet te Antwerpen in haren geest tot stand te brengen. Zulk een kinnebakslag was den Prins nog niet toegebragt. Onmiddellijk zond hij het bevelschrift aan de Landvoogdes terug, en voegde er, zoo men zeide, bij, dat hij haar lakkei niet was, en dat zij slechts iemand anders te zenden had. In den Staatsraad zelven werden die woorden herhaald; de Prins verklaarde geen bloot uitvoerder van de besluiten van anderen te willen zijn; hij eischte mede stem te hebben, wanneer men de lijst der regeerders opmaakte; zijne voorvaders, de Graven van Nassau, roemde hij, hadden zelve wel op hun eigen gezag de geheele Wet te Antwerpen verkozen.

's Prinsen uitval droeg vrucht. Aremberg, niet minder hooghartig dan hij, weigerde eveneens den hem opgedragen' last; maar Granvelle was de man niet om te buigen. Toornig verliet hij de raadzaal, liet den Kanselier van Braband bij zich roepen, en vroeg hem, welke Edellieden van gewonen rang de onwillige hooge personaadjen in deze taak konden vervangen. Hij barstte op zijne beurt in schimpscheuten op den Prins los, en zwoer voortaan als Commissarissen ter verandering der Wet, geene groote Heeren, maar afhankelijke Edellieden te zullen in het werk stellen. Vergeefs, dat de Kanselier aanvoerde, dat de Stad Antwerpen zich door zulk een' maatregel zou beleedigd achten, vergeefs, dat hij aanbood, namens den Kardinaal, den Prins met zachte woorden te bewegen, om zijne weigering in te trekken. "Ik heb niets met den Prins te maken, "Mijnheer de Kanselier! het zijn uwe zaken niet." Met deze woorden sloot hij hem den mond.

De Kanselier, Mr. Jan Scheyfve, was noch van de bescheidenste, noch van de stilzwijgendste, en allerminst een vriend van den Kardinaal. Wij zouden zelfs geaarzeld hebben zijn verhaal, langen tijd na het gebeurde gedaan, over te nemen, indien het niet geheel paste in de berigten van Strada en van Dom Prosper Levesque; indien het niet ten volle den inhoud van den brief verklaarde en regtvaardigde, dien Egmont en Oranje weinig tijds later aan den Koning zonden. Indien van den voorslag van Granvelle, zoo als waarschijnlijk is, iets uitgelekt zij, dan bevestigde dit den argwaan, dien de Hooge Adel tegen dien staatsdienaar koesterde, en leverde als 't ware den tekst voor die zamenzwering der flitsen, welke eindelijk zijn' val te weeg bragt.

De redenering, die wij volgden, ging van de onderstelling uit, dat Willem de raadgeving van Granvelle, om op nadere waarbor-

gen voor de geloofsverandering zijner aanstaande aan te dringen, niet hebbe opgevolgd; dat, wat hij hem schreef, omtrent de pogingen door hem aangewend, om eene bijzondere verklaring van haar te ontvangen, gelogen zij geweest; of dat ten minste die poging hem nooit ernst was. Wij hebben hiermede den vijanden van Willem eene inwilliging gedaan, en alleen gepoogd te doen begrijpen, hoe de voet, waarop hij met Granvelle stond, zulke huichelarij of bedriegelijkheid — het woord voor eene kwade zaak is ons om het even — niet verontschuldigde, maar verklaarbaar maakte. Waren wij intusschen zijne geroepen pleitbezorgers, even als *zij* zijne geroepen aanklagers schijnen, wij hadden die inwilliging niet gedaan; wij hadden van hen het bewijs gevorderd, dat Willem *nooit* gedaan heeft, hetgeen hij schriftelijk betuigde, en dat bewijs waren zij ons evenzeer schuldig gebleven, als wij er vergeefs in het belang onzer eigene onderstelling naar zochten. Want wij zijn onderzoekers der geschiedenis, geen voorspraken van partijen; en onze onderstelling, waarmede wij hunne aanklagt te halverwege te gemoet komen, heeft geen' anderen grond, dan een niet al te onbepaald vertrouwen op Oranje's waarheidsliefde, waar het zijn belang tegenover Granvelle gold, en de overtuiging, dat het in zijn karakter, van alle geloofsdrijverij en halsstarrigheid zoo ten eenemale vreemd, even weinig lag de uiterste voorwaarden aan zijne Protestantsche partij voor te stellen, als hij gaarne eene botsing met den Katholijk-regtzinnigen Filips wilde vermijden, en daarom niets deed of beloofde, dat met de voorschriften der Kerk in strijd, en voor den Koning eene stof van regtmatige ergernis wezen moest.

Aan deze, wij erkennen het, zeer onbewijsbare gissingen, paart zich de opmerking, dat alles wat wij van de onderhandelingen tusschen Willem en de gemagtigden des Keurvorsten van Saxen, in het voorjaar van 1560 gevoerd, weten, ons gevoelen wettigt, dat de vraag van Godsdienst steeds op den achtergrond was geschoven. Willem schreef aan Granvelle, dat hij er zijne zaak zoover gevorderd vond, dat zij, op zijne eigene toestemming na, beklonken mogt heeten. Uit die verklaring, hoe onbepaald ook, is deze gevolgtrekking ontwijfelbaar: August van Saxen, die zelf de onderhandelaars naar den aanstaanden bruidegom zond, had bij die gelegenheid zich even gretig als altoos betoond, de huwelijksvoorslagen van den Prins aan te nemen. Misschien, maar ook zeer misschien, had diezelfde gretigheid aan dezen de gelegenheid gegeven, op het punt van de Godsdienst zijner aanstaande minder toegeeflijk, minder toeschietelijk met beloften en betuigingen te zijn.

Ondanks de verzekeringen des Prinsen, die de onderhandelingen van Deventer als eene afgedane zaak voordroeg, had er iets gehaperd. Uit de weinige, zoo gedrukte als ongedrukte bronnen, die te onzer beschikking staan, weten wij het volgende. In

Junij werd er weder bij den Keurvorst door Schwartzburg en den Overste von Holl onderhandeld. Deze herhaalden wel het vroeger gezegde van 's Prinsen toegeeflijkheid op het punt van de Godsdienst; maar voegden er tevens bij, dat de Prins niet kon afgaan van de bepalingen, die hij voor dezen (welligt bij de onderhandelingen van Deventer) had gevorderd. De wijze waarop er van die bepalingen gesproken werd, deed duidelijk zien, dat zij niet volkomen ten genoegen van den Keurvorst geweest waren. Buitendien liet ook de Prins aan zijne onderhandelaars niet alles over, maar bood aan, persoonlijk daarover te eeniger tijd en in het geheim met den Vorst derwijze te spreken, dat deze tevreden zou zijn. Wat hij toen gezegd mag hebben, zullen wij straks trachten te ontdekken. Voor het oogenblik is het genoeg te weten, dat de Keurvorst beloofde over twee maanden een afdoend en beslissend antwoord te geven; terwijl hij ondertusschen niet onbetuigd liet, hoe zeer hij de zaak ter harte nam. Hij zond zijn' kamerdienaar, Hans von Carlowitz, naar Filips van Hessen, ten einde diens toestemming tot het huwelijk te winnen; het ongunstige antwoord dat hij bekwam, hebben wij hierboven medegedeeld, en de beweegredenen van Filips van Hessen in het licht gesteld.

Wij mogen niet verder gaan, zonder nogmaals te klagen over het onvoldoende der berigten, welke wij omtrent de huwelijksonderhandelingen bezitten. Leest men Böttiger, die de berigten van Weisze, en alzoo berigten uit echte oorkonden ontleend, gevolgd heeft, dan zou het schijnen, dat Filips weigering reeds den 26sten Januarij, 1560, aan Schwartzburg ware medegedeeld, en dat deze daarop den bekenden uitval over 's Landgraven trouweloosheid hadde gedaan. Van dien uitval kennen wij echter de juiste dagteekening: zij is van 24 Augustus, 1560. Zijn Böttiger's berigten juist, dan kwam de bespiegeling over het feit zeer traag het feit achteraan hinken. Daarentegen ligt een brief van den Keurvorst van Saxen aan Filips van Hessen van 1 Augustus, 1560, voor ons, door Carlowitz overgebragt, waarin de Keurvorst zich over het vroeger aan dezen gegeven antwoord beklaagt, en er op aandringt, dat de Landgraaf hem zijn' zoon Wilhelm zenden moge, dewijl de zaak beter mondeling besproken, dan in brieven en door boden kon behandeld worden. Zou bovendien Willem van Oranje de zaak als zoo vast beklonken hebben kunnen voordragen; zouden de onderhandelingen van Deventer gevoerd, en dus gevoerd kunnen geworden zijn; zou de Prins zich aan zulke stoute verzekeringen, omtrent het punt van de Godsdienst, aan het Hof van Margaretha hebben kunnen wagen, indien de beslissende weigering van Filips reeds van Januarij, 1560, dagteekende, en toen reeds aan Schwartzburg ware medegedeeld? Hetzij in de berigten van Böttiger of Weisze eene drukfout zij ingeslopen; hetzij die schrijvers zelve in het rangschikken der voor hen liggende opgaven eene onnaauwkeu-

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/58

righeid hebben begaan; de eigenlijke onderhandelingen met Filips van Hessen, en alzoo zijn verzet tegen het huwelijksplan, kunnen, naar het ons voorkomt, niet veel vroeger dan Junij, 1560, hebben plaats gegrepen.

Het verzoek, om Landgraaf Wilhelm naar Dresden te zenden, werd door zijn' vader koeltjes en onder een onbeduidend voorwendsel afgewezen. De jonge Landgraaf had anders wel ooren naar de voorslagen van den Keurvorst, en was den Prins van Oranje niet ongenegen; maar hij kwam er voor uit, dat hij zelf te slecht bij zijnen vader aangeschreven stond, dan dat men zich iets van zijne tusschenkomst ten voordeele des huwelijks zou mogen beloven [1]. Den 17^den^ Augustus meldde de Keurvorst het mislukken zijner pogingen aan Schwartzburg: "Wij willen" — voegde hij er bij — "desniettemin op alle middelen bedacht zijn, waardoor dit huwelijk "tot stand zou kunnen komen. Denk er uwerzijds insgelijks over "na, of er niet iets te vinden zij, wat voor de bewuste persoon niet "al te bedenkelijk is; inzonderheid, hoe men op het punt van de "Godsdienst den Landgraaf zal kunnen tevreden stellen." Tegelijk zond hij aan Schwartzburg afschriften der briefwisseling, tusschen hem en de Landgraven gevoerd. Het is waarlijk walgelijk te zien, met hoeveel laagheid, met hoeveel ongepasten ijver, August van Saxen, de oom, de voogd, als 't ware de pleegvader van Anna, hare hoogere belangen aan zijne berekeningen of aan de hersenschimmen zijner eerzucht en eigenzinnigheid opoffert.

Schwartzburg, aan wien de Keurvorst te gelijker tijd of inmiddels nog een' zijner Raden had gezonden, gaf op diens berigt het bekende antwoord. Over de beschuldiging, daarin tegen Filips van Hessen ingebragt, als hadde deze gewetenloos de uitzigten zijner kleindochter, ten behoeve zijner eigene dochter, onderkropen, hebben wij uitvoerig gesproken. Wij willen er nog slechts bijvoegen, dat de hem te last gelegde onedelmoedigheid te onwaarschijnlijker wordt, hoe meer wij gedwongen worden, zijn weigerend antwoord tot eene latere dagteekening te brengen: dat het wederantwoord van den Keurvorst, het verwijt door Schwartzburg aan den Landgraaf van Hessen gedaan, geheel in het midden laat, en geen sylbe bevat, die tot bevestiging van het aangevoerde kan strekken, hebben wij reeds gezegd.

---

[1] Het aanstootelijk huwelijk des ouden Landgraven gaf daartoe aanleiding. Ten behoeve der kinderen uit dat huwelijk, wilde deze zijnen uitersten wil van 1536 *cassëren*. Landgraaf Willem sloot daarentegen met zijne broeders een reces, waarbij zij zich verpligtten den nieuwen wil nimmer als geldig te erkennen. Partijen vervoegden zich bij den Keizer, die over het geheel ten voordeele des jongen Landgraven gestemd bleek. De toorn des vaders tegen zijn' opvolger ontlaadde zich vooral in de voor dezen zoo nadeelige uiterste wilsbeschikking van 6 April, 1562. Zie von Rommel, Geschichte Hessens, Th. V, S. 25, flg. — Zie ook Languet, Epp. Secrr., II, ep. 46, p. 116.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/59

Nog eens moeten wij terugkomen op de woorden van Schwartzburg in den bekenden brief: "dieweil sich der Printz zu Uraniën, "durch mich und den Obersten Georgen vonn Holle, vormals wegen "dieses Puncts (der Religion) notturftiglich und gnugsam ercleret, "so konnen sich S. L. noch zur Zeit mit keiner andern Resolution "vornemen lassen". Uit het boven aangehaalde weten wij, waarop deze woorden ten antwoord verstrekken: hunne beteekenis wordt alzoo geene andere dan deze: in uwen voorslag, om door eene nadere verklaring des Prinsen de gemoedsbezwaren des Landgraven op te heffen, kan niet worden getreden; wat ik en de Overste von Holl namens den Prins hebben verklaard, bevredigt den ouden Vorst niet, en meer kan er niet worden toegegeven. — Het vervolg van het schrijven is bijna eene verloochening van alle bemiddelingsplannen. "Heeft de zaak haar beslag" — zonderlinge voorwaarde inderdaad, wanneer bij den Keurvorst de Godsdienstaangelegenheid op den voorgrond had gestaan — "dan zal de Prins daarover in "het geheim en persoonlijk met den Keurvorst onderhandelen; maar "die onderhandeling moet den Landgraaf verborgen blijven." — Men haaste zich niet met gevolgtrekkingen. De Prins *heeft* onderhandeld mondeling en in het geheim; wij zullen later zien op welken voet. Dien kennelijken uitslag meenen wij als de beste verklaring van Schwartzburg's diplomatiek schrijven te moeten beschouwen.

Wij staan op onze uitlegging van Schwartzburg's woorden: want die uitlegging is niet willekeurig, maar bovenal gegrond op den brief, waarin de Keurvorst Schwartzburg's schrijven beantwoordde. Wij hebben dien brief, in Bijlage B, in zijn geheel medegedeeld, omdat wij ons meermalen daarop beroepen moeten; omdat wij er eene der belangrijkste phases van het huwelijksaanzoek uit leeren kennen; omdat hij te onzer verdediging strekken moet, wanneer iemand meent, dat wij den Keurvorst van Saxen te hard beoordeelen. Voor het oogenblik is het genoeg, dat de Keurvorst door Schwartzburg's weigering, om in 's Prinsen naam nadere en meer bevredigende verklaringen te geven, de zaak als afgebroken en den door den Landgraaf opgeworpen' hinderpaal als onoverkomelijk beschouwd heeft. Wij moeten bovendien op de volgende woorden van den Keurvorst nadruk leggen: "Do die ding bei unnsz allein stundenn, oder "desz alttenn Landtgraven, wie wir wol verhofftt, mechtig gewest, "so soltte der gethaner Vorschlag albereit vortgesetzt unnd inns "werck gerichtett sein. Dann wir stellen inn kein Zweiffell S. L. "würde sich beider Artickell halbenn, die Religion unnd gegenvermechung belangendt, wann es zue Handlung kommen were dermassen zuerkleren und zuertzeigen gewust habenn, dasz man damitt zufridenn unnd unnsz derhalbenn nichts verweiszlichs aufflegenn "hette können." — Zeggen de aangehaalde woorden niet duidelijker, dan al wat wij betoogd hebben, dat August van Saxen van den

Prins zulk eene verklaring nog niet had, als hem op het punt van de Godsdienst bevredigen en voor de wereld regtvaardigen moest, dat zij alzoo noch door den Prins bij de onderhandelingen te Deventer gegeven was, noch door den Keurvorst en Schwartzburg als onder hen beiden beslist en afgedaan kon beschouwd worden.

Maar wat was er dan door Schwartzburg en von Holl, omtrent het punt van de Godsdienst verklaard? Wij hebben vroeger opgegeven, wat twee huwelijksonderhandelaars, ijverige vrienden van den Prins, geheele of halve Protestanten, indien zij hunnen eigen' wensch en eigene inzigten tot rigtsnoer namen en den eersten schrik over de ongelijkheid van beide partijen zochten neder te zetten, ter aanprijzing van hun huwelijksvoorslag zouden hebben *kunnen* zeggen. Wat zij gezegd hebben is eene andere vraag. Het antwoord moet gegeven worden uit het volgende berigt van Filips van Hessen, eenige maanden nà het gebeurde, aan August van Saxen.

"Das S. L. (der Kürfürst) bey Irem Chammerdiener Hansen "von Carlewiszen zue Marpurg unnsz haben anszeigenn lassen: Das "Graff Gunther zue Schwartzberg nebenn dem Obristenn Jorgenn "vonn Holle vor wenig tagen bey S. L. wieder ankommen unnd des "Printzen halbenn zum vleissigstenn gesucht. Es hat sich aber der "Printz woll bedechtig darauff erbottenn und under andern, ob woll "er die ware Christliche Religion inn seinen Landenn noch zur Zeit "offentlich nit predigenn lassen dörffte, so were er doch derselbi-"genn hertzlichen gneigt. Esz sollte auch dem Frewlein Ir gewis-"senn Inn Religionsachen frey gelassenn, Ir auch ein Evangelischer "Predicant unnd der recht Gebrauch der Sacramenta inn Irem Zym-"mer unverhindert gestattet werden." Voegen wij er aanstonds bij, dat Filips van Hessen aanmerkte, dat de Prins zijne beloften teruggenomen had, en dat, wat hij zelf door zijnen afgezant, den Landgraaf had doen voorhouden, geheel met die verzekering in strijd was [1].

Al is de briefwisseling tusschen den Landgraaf en den Keurvorst vrij scherp van toon, het ware eene beleediging geweest, indien de eerste de onderstelling had geopperd, dat al die schoonklinkende toegeeflijkheid door den Keurvorst van Saxen verdicht of opgesierd ware. Filips van Hessen moest wel het verwijt van veranderlijkheid en van ontrouw aan zijne beloften op den Prins werpen. Ons echter staat het vrij, de vraag te opperen, of niet de verdichtsels, of om eene zachtere uitdrukking te gebruiken, de wenschen des Keurvorsten op rekening des Prinsen gezet zijn? of niet Schwartzburg en von Holl meer beloofd hebben, dan zij geregtigd waren te verzekeren?

Wat Schwartzburg betreft, op de eenige plaats, waar wij hem

---

[1] Zie von Rommel, Philipp der Groszmüthige, B. III, S. 328, fig., S. 326, 319. Groen van Prinsterer, Arch., I, p. 40.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/61

zelven over deze aangelegenheid hooren, weigert hij namens den Prins zich te plooijen tot de voorwaarden, welke hem de Keurvorst in den mond geeft; en dat pleit voor zijne eerlijkheid. Waar wij den Prins zelven, of namens hem, zijn' broeder hooren, zijn het insgelijks weigeringen, van iets op dit punt aan de begeerten van den Keurvorst toe te geven; waar hij zijn' eigen' Raad naar den Landgraaf zendt, om diens halsstarrigheid te overwinnen, verzwijgt deze den ouden Vorst niet, dat er bij den Prins geene gedachte bestaat, om zijne aanstaande echtgenoot binnen zijn Land naar de eischen harer belijdenis te laten leven; waar de Prins over zijne ontwerpen zich uitlaat tegen den Koning, de Landvoogdes of Granvelle, is het altoos: mijne vrouw zal Katholijk leven. Dit alles hangt zoo zeer te zamen, dat de schijn van eerlijkheid ten minste voor den Prins is. Waar is, eindelijk, zwart op wit van August's hand, dat de Prins òf zelf, òf door zijne gemagtigden hem zulke voorslagen heeft gedaan? Eene mondelinge boodschap van Carlowitz, naar hooren zeggen, is alles; en wanneer de Landgraaf voor dien eersten aanval niet zwicht, verlangt de Keurvorst diens zoon voor eenigen tijd bij zich, om met hem het betwiste punt mondeling — men verschoone ons het woord — te beknoeijen. De schijn is, wij moeten het zeggen, tegen den Keurvorst.

Nog iets. Wij achten noch Granvelle, noch Willem van Oranje zoo heilig, dat zij in het belang hunner inzigten niemand ooit zouden hebben belasterd. Maar van allen laster is zeker die toch de beste en de meest verklaarbare, die op een' bodem van waarheid opschiet. Men stelle: er zij iets aan het aanbod van Filips van Hessen, om eene zijner dochters aan den Prins uit te huwelijken, dan verklaart zich des te beter, hoe dit gerucht zich tot de verzekering hebbe uitgebreid, dat Filips van Hessen ook zou aangeboden hebben, dat zij het Lutherdom vaarwel zeide. Voor die *verzekering* echter — wij hebben het reeds vroeger aangetoond — ontbreken alle bewijzen; met alles, wat wij van het karakter des Landgraafs weten, is het in lijnregten strijd; in den brief van Schwartzburg staat het niet te lezen. Maar in de oogen van Schwartzburg en van den Prins zelven, was eene dochter aan den laatsten uithuwelijken hetzelfde, als haar het voorvaderlijk geloof voor het oog der wereld te doen verzaken. Zij begrepen het nooit anders, dan dat de vrouw de belijdenis haars aanstaanden echtgenoots zou geacht worden te volgen. Men leze uit dit oogpunt nog eens den brief van Schwartzburg; de zamenhang zal te duidelijker worden, en de blaam op Filips van Hessen geworpen, veeleer het uitvloeisel van een misverstand, waartoe alle omstandigheden medewerkten, dan het gewrocht van moedwillige boosheid of van voorbedachten eerroof blijken.

Noode kwam August van Saxen tot het afbreken des huwelijks, door hem zelven bevorderd en ingewilligd. Zijn brief aan Schwartz-

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/62

burg is een gedenkstuk van laagheid. Vooraf gaat de bekentenis, dat hij meer beloofd had, dan hij in staat was te houden. De Landgraaf, dien hij naar zijne hand meende te zetten, was niet zoo buigzaam. — Dan volgen verontschuldigingen. De Prins wijte toch niet den ongelukkigen afloop aan hem. Alles wat wenschelijk en mogelijk was, had hij in het werk gesteld, en hiernevens de bewijsstukken. Ten slotte nog eene aanbieding. De Prins zou toegeeflijker kunnen worden op de betwiste punten; de oude, ziekelijke Landgraaf zou "met Gods hulp!" het hoofd kunnen nederleggen. Laat de Prins toch, om al wat hem lief is, het huwelijk niet vaarwel zeggen: laat hem geene andere verbindtenis aanknoopen. De Keurvorst is zijnerzijds bereid, alle mogelijke kansen af te wachten, en hij verpligt zich, wanneer de Prins slechts op den tijd, die rozen pleegt te baren, wachten wil, zelfs de beste partij, die aan zijn pleegkind mogt aangeboden worden, te zijnen gevalle van de hand te wijzen.

Van dien tijd af zweeg de Zwijger, en, zoo als dikwijls, misleidde hij door zijn zwijgen. Van zijne zijde zweeg de Koning insgelijks. Het afscheid, door Oranje van Margaretha en Granvelle genomen, was geweest, dat de Prins zekerheid voor de Katholijke belijdenis zijner aanstaande zou verlangen; dat de Landvoogdes den Koning nader er over zou schrijven, en bepaald uitsluitsel: toestemming, of afkeuring zou verlangen. Volvoerde de Prins misschien niet met alle magt en met alle kracht, hetgeen hij beloofd had, de anderen, waarmede hij af te rekenen had, gingen met gelijke dubbelhartigheid te werk. Met zijne gewone traagheid en besluiteloosheid, beantwoordde de Koning, in het begin van Junij, den brief der Landvoogdes van half Maart. Hij vond alles goed, wat zij ten opzigte van het huwelijk gedaan had; maar de zaak — meende hij — was zoo goed als afgedaan, en de eerste drift bekoeld; intusschen zou het hem welkom zijn er iets naders van te hooren. Flaauwer antwoord aan lieden, die zich aangeboden hadden, om met invloed en raadgeving 's Prinsen oogmerk te keer te gaan, en die alleen op 's Konings beslissing wachtten, om de uitvoering er van met alle gezag te verhinderen, was naauwelijks denkbaar. Men rekende het dan ook beter, er den Prins niet over te spreken. Ofschoon hij reeds van het begin van April af naar uitsluitsel van den Koning had gevraagd, in September wist hij nog niets naders. Ieder zal ons toestemmen, dat zulk een verwijl hem alle vrijheid liet tot handelen in eene zaak, die hij als dringend had voorgesteld [1].

Wat de Koning schreef, dat hij de zaak als uitgesleten meende te moeten beschouwen, had zijnen grond in eene verzekering van

---

[1] "Como V. M. no le ha respondido nada sobre este puento," schreef Granvelle den 6den October, 1560, "ny contradichole en esto, piensa de poderlo resolver sin-
"que parezca mal a V. M."

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/63

Granvelle. Op den 5^den^ April had deze den Koning geschreven, dat, al bleef de zamenkomst te Deventer bepaald, hij echter hoop had, dat het huwelijk van den Prins van Oranje geen' voortgang zou hebben. Sedert dien tijd schreef hij er niets naders over; maar de Koning paarde met zijne overige hoedanigheden, die van een allerkleingeestigst herinneringsvermogen voor bijzonderheden van zulken aard. Hij riep aan Granvelle zijne eigene woorden te binnen, en deze antwoordde, dat hij niet wist ooit zoo iets te hebben gemeld. Billijke beschaming voor een' Staatsdienaar, die reeds, vóór het tot leervorm verheven was, het stelsel oefende, woorden te gebruiken, om zijne gedachten te vermommen; of liever, die zich in zijne eigene woordenrijkheid verstrikte, ten gevalle van hen, tegen wie hij sprak, of aan wie hij schreef; waarschuwing tevens voor hen, die in onze dagen alles voor echt aannemen, wat de Kardinaal van Granvelle verzekerde omtrent de woorden en daden van den Bisschop van Atrecht, en zijne grondbeginselen van vóór 1564, afmeten naar hetgeen hij zelf daaromtrent in en na 1568 betuigde, nadat al zijne berekeningen door de gebeurtenissen waren beschaamd geworden. Doch dit in het voorbijgaan. Misschien geloofde de Bisschop in April, 1560, wat hij aan den Koning schreef: hij rekende op de kracht zijner welsprekendheid, op de gedweeheid van zijnen tot dusverre leerzamen kweekeling; en hij rekende mis; of —

— Alle tegenbedenkingen zijn ons ter wederlegging welkom, opdat men ze nooit meer ophale. Champaigny, Granvelle's broeder, schreef later: "Het huwelijk des Prinsen ware nimmer tot stand ge-"komen, indien Mevrouw van Parma, zoo als men het haar heeft "voorgeslagen, in eenige zijner behoeften had voorzien; maar als "eenmaal de honger den wolf uit het bosch jaagt, verslindt hij al wat "hij vindt." Ongelukkige vergelijkingen, die de zaak, welke zij ophelderen moeten, slechts duisterder maken! Was het geldhonger, waardoor de Prins bezeten was? — wij hebben er reeds vroeger op geantwoord; — was het dorst naar grooten staat? — het is mogelijk. Maar wie waren 't, die den voorslag deden, waarvan Champaigny sprak? Zoo het Granvelle zelf niet was, welke die afleiding voorsloeg, de voorslag van 's Prinsen wegen moest aan of door hem geschieden. Margaretha van Parma weigerde in dergelijke dingen niets zelfstandig; niets buiten den Raad, niets althans tegen de beslissing van Granvelle. — Ik geloof gerust te kunnen verzekeren, dat er niets waars is aan het vertelsel van Champaigny. In de briefwisseling van Granvelle en van de Landvoogdes met den Koning is geen spoor, dat van een dergelijk middel, om het gevreesde huwelijk te voorkomen, ooit sprake is geweest. Maar Champaigny zelf is geen onwraakbaar getuige. Zijn gedrag in 1576 tegen de Spanjaarden in Antwerpen, is allen lof waardig; maar voor 't overige was zijne staatkundige loopbaan eene aaneenschakeling van misgrepen. Het was de schuld zijner ei-

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/64

gene onbestendigheid, dat alle partijen hem achtervolgens als een' valschen broeder uitstieten, en hij eindelijk in ballingschap stierf. Onmiskenbare bekwaamheden, rustelooze en nooit bevredigde eerzucht, jaloerschheid tegen den Prins van Oranje, onwankelbare gehechtheid aan het voorvaderlijk geloof, ziedaar de hoofdtrekken van zijn karakter. Maar waar hij als publicist optrad, en dat deed hij in latere jaren dikwijls, staafde hij wel zijne vaardigheid met de pen, doch tevens zijne partijdigheid, de wankelbaarheid zijner gevoelens, en zijne eigene verwaandheid; zelden zijne waarheidsliefde of de kracht zijner overtuiging. —

In Mei, 1560, begaf zich de Prins naar Duitschland. Hij zag bij die gelegenheid noch den Keurvorst, noch den Landgraaf, noch zijne begeerde bruid. Al weten wij niets stelligs te melden omtrent de handelingen des Prinsen, gedurende zijn verblijf in Duitschland, veilig mag men onderstellen, dat dit verblijf de aangelegenheid des huwelijks hebbe bevorderd. Bij eene afdoening der vaderlijke nalatenschap, kon niet anders dan de lijftogt ter sprake komen, welke de Prins voor zijne aanstaande bestemde, die deels op goederen in Nassau gevestigd werden, en waarvoor deels zijne broeders borg zouden blijven. Men voege er bij, hoe de omstandigheden zamenliepen. In Mei en het begin van Junij was de Prins in Duitschland: van dien tijd dagteekent de hernieuwde aandrang van Schwartzburg, die voorzeker den Prins gezien en gesproken had, en van von Holl; van dien tijd dagteekenen de twee maanden van beraad, welke de Keurvorst tot eene afdoende beslissing had gevorderd.

Hoe die beslissing was, weten wij: hoe zij door den Prins werd ontvangen, is opmerkelijk genoeg. Het was er ver af, dat hij zich tegenover de Landvoogdes en Granvelle van het afbreken des huwelijks eene verdienste maakte, of daaruit eene aanbeveling voor zich zelven putte. Zoo iets lag anders voor de hand; Willem had zijne standvastigheid in het afslaan eener vrouw, die zijn geloof weigerde te volgen, te hooger kunnen doen gelden, omdat daarin juist de oorzaak van het mislukken zijns aanzoeks bij Filips van Hessen te zoeken was. De hooghartigheid — gelooven wij — won het bij den Prins van zulk eene berekening. Hij was in zijne jongste huwelijksveldtogten te ongelukkig geweest, om eene nieuwe nederlaag te erkennen voor personen, die hem zijn plan afgeraden hadden, en het liefst zouden hebben verijdeld. Hij hield de houding vol, van den beginne af aangenomen: het huwelijk was onveranderlijk besloten, en het bleef er bij. Niet hij, maar zijne bruid en August van Saxen, haar Voogd, hadden toegegeven, wat van hen op het punt van de Godsdienst gevorderd was. Er was tegenstand gekomen van Filips van Hessen; maar die tegenstand was niet regt gemeend, om niet te zeggen bespottelijk. De Landgraaf was zich zelven ongelijk, en op eene beschamende wijze door den Keurvorst

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/65

te regt gewezen. Hier volgde het bekende en reeds vroeger onderzochte vertelsel. Die tegenstand was dan ook, hetgeen den Prins het minst verontrustte. Bij het aanstaande huwelijk zijner zuster met den Graaf van Schwartzburg, zou de zaak weder ter spraak komen, en zeker haar beslag krijgen van de zijde des Prinsen, welke 's Konings stilzwijgen op zijne herhaalde aanvragen als toestemming meende te mogen beschouwen.

Wat in deze verklaring des Prinsen de hoofdzaak uitmaakt: voortzetting der onderhandelingen, zonder op het punt des geloofs iets toe te geven, was ook het plan sedert door hem inderdaad gevolgd. De zwarigheid bij den Keurvorst was in een klein overblijfsel van eerlijkheid gelegen, hetwelk dezen verbood den geest der overeenkomst, in 1555 met den Landgraaf gemaakt, te schenden, en zijne nicht zonder diens toestemming uit te huwelijken. Voor 't overige was het uit den brief des Keurvorsten duidelijk genoeg, hoe zeer hem die verpligting knelde, en hoe ongaarne hij zijne plannen zou opgeven voor de halsstarrigheid van den Landgraaf. Welken weg Willem voorts te bewandelen had, was hem daardoor afgebakend. Hij moest den Keurvorst van Saxen naauwer aan zich verbinden, zich van zijne bruid en die haar omgaven verzekeren, en allen in het voornemen versterken, zich aan de tegenwerking van den Landgraaf, hoe regtmatig ook, niet te storen. Men weet het, de Prins verscheen op de bruiloft zijner zuster; van daar begaf hij zich naar Dresden. Aan het hof des Keurvorsten werd hij met opene armen ontvangen; van het hart zijner bruid maakte hij zich zoo ten eenemale meester, dat zij zich in de buitensporigste bewoordingen over hare eigene verliefdheid bloot gaf; hare grootmoeder van vaderszijde, en al wat haar aan het Hof omgaf, versterkten haar in het genomen besluit, en over het gansche Land, tot in Hessen toe, was omtrent de zaak geen twijfel meer [1]. Van hetgeen tusschen August en den Prins mondeling behandeld werd, zijn ons natuurlijk geen geschreven oorkonden bewaard gebleven; alles moet bij gevolgtrekking uit den zamenhang des geheels en gedeeltelijk uit verstrooide aanwijzingen, bij wijze van herinnering, in latere geschriften ingelascht, worden opgemaakt.

Ten eerste dan, moet het tusschen den Keurvorst en den Prins tot eene stellige afspraak zijn gekomen, dat het huwelijk, het kostte wat het wilde, ondanks den vermoedelijken tegenstand des Landgraafs, zou worden doorgezet. Toen deze des Prinsen gezant op het stelligste met eene weigering had beantwoord, zond de Prins het

---

1 "Ist ein gemeine Sage," schreef Knuttel aan den Prins uit Cassel, 23 December, 1560, "S. F. G. (Landgraf Filips) haben in Marpurg uff E. F. G. instellen lassen, "undt redt der gemein man allenthalben davon E. F. G. sollen Hertzog Moritz Chur-"fursten selger loblichen gedachtnus nachgelassene dochter getrauet und genomen "haben."

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/66

berigt daarvan aan den Keurvorst, en vergde stoutweg, dat, zoo hij op de aanstaande bijeenkomst te Naumburg mondeling den Landgraaf niet tot andere gedachten kon brengen, hij van dat oogenblik af den dag ter voltrekking des huwelijks zou bepalen [1]. August antwoordde: dat hij Vorstelijk zou nakomen, al wat hij hem vriendschappelijk beloofd en toegezegd had [2]. Het was dan ook op die belofte, dat zich de Prins bij herhaling beriep. Men zie zijnen brief bij Groen van Prinsterer, Archives, T. I, p. 44, of liever — want dit ongedagteekende Fransche schrijven schijnt alleen een ontwerp des Prinsen te zijn — de woorden van den brief zelven, die sedert in het Duitsch werd geminuteerd: zij zijn deze: "Ob ich wol gantz "gern gesehen, daz bey seiner lieb (den Landgrafen) kein weitere "Schwierigkeit fürgefallen, so lasz ich mich durch solchs gar nit "irren, sonder bin mit E. Gnaden *jetzigem* und *vorigem* erclä- "ren gentzlich zufriden, hab mir auch derwegen nie kein Zweifel "gemacht" [3]. —

Wie het doel wil, wil de middelen. Hier was het middel de ijdele, hartstogtelijke, ligtvaardige Anna zelve. Oom en grootmoeder hadden haar weerloos gelaten tegen al de hoffelijkheden van den verleidelijken Prins, en het gevolg was, dat het zestienjarige kind smoorlijk verliefd was. Met oogluiking van haren Voogd, werden haar de fraaije minnebrieven des Prinsen in handen gespeeld; met gelijke oogluiking werd haar de gelegenheid gelaten, die in denzelfden toon te beantwoorden. Daarentegen werd alle zorg gedragen, dat Anna nooit in een afzonderlijk gesprek met haren grootvader geraakte, en zelfs te Naumburg, werwaarts zij haren oom was gevolgd, gelukte het den Landgraaf niet zijne kleindochter aan tafel te ontmoeten. Toen nu door zulke middelen, hoofd en hart der jeugdige Vorstin ten eenenmale bedwelmd waren, kreeg, zoo als gewoonlijk, de Voorzienigheid de schuld van de menschelijke dwaasheid. Zij was het, die beide personen tot elkander gebragt en voor elkander uitverkoren had; en de uitdrukking van Anna in een' brief aan haren aanstaande: wat God voor elkander bestemd heeft, zal de duivel niet verhinderen, was slechts de weêrklank van dergelijke opgewondene betuigingen, waarmede de Keurvorst den Landgraaf aan boord lag. Te regt antwoordde deze met zijn' gezonden helderen zin: dat zulk eene verliefdheid kinderwerk was, dat Hofdames en Kamerjonkvrouwen daaraan het voornaamste deel hadden, en dat het tegen alle

---

[1] Brief van den Prins aan den Keurvorst van 1 Januarij, 1561.

[2] Brief van den Keurvorst van 17 Januarij, 1561.

[3] Den 23sten Maart, 1561, schreef de Prins aan den Keurvorst: "Wen ich aber "ahn die Zusag undt freundliche Vertrostung, so E. L. mir zu Dresden gedan, ge- "dacht hab, bin ich allezeit solcher schwermudiger Gedancken vergessen und sein nuhn "wieder gantz und gar zufrieden, dieweill ich diessen Ewer L. brieff und bestendigkeit "vernommen hab."

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/67

goede oude Duitsche zeden streed, dat een kind zich, buiten bewilliging der ouders, verloofde en men daarna met de verontschuldiging aankwam, dat de zaken te verre gekomen waren om aan afbreken te denken.

Uit de berigten bij von Rommel, Philipp der Grosmüthige, II, p. 657, zou men opmaken, dat, in December andermaal Hans von Carlowitz, van wege den Keurvorst naar den Landgraaf zou zijn gezonden; die schijn berust echter op eene onnaauwkeurige uitdrukking. Hans von Carlowitz ging, na het mislukken zijner zending in Augustus, niet ten derden male naar Hessen op reis; ten minste de oorkonden, die voor ons liggen, maken daarvan niet het minste gewag; maar uitvoeriger zijn zij omtrent eene andere zending gedurende 's Prinsen verblijf te Dresden beraamd, en tegelijk met zijn vertrek uitgevoerd. Met den stelligsten last, om tot elken prijs de toestemming van den Landgraaf te verwerven, werd de Secretaris van Keurvorst August, Hans Jenitzsch, naar Marburg of Cassel gezonden, waar hij den ouden Filips mogt aantreffen. Met hem zou zich een afgevaardigde van den Prins vereenigen, voor wien het berigtschrift in het uiterste oogenblik van 's Prinsen verblijf aan het Saxische Hof, waarschijnlijk onder de oogen van August, werd opgemaakt [1]. Naar den inhoud van dien lastbrief, zoowel als naar andere memoriën te oordeelen, welke over en weder tusschen de Raden des Keurvorsten en die van den Prins gewisseld zijn, schijnen de onderhandelingen hooofdzakelijk over het bepalen van den lijftogt van Anna van Saxen en de huwelijksgift te hebben geloopen. Reeds vóór 's Prinsen komst in Duitschland, was daarvan een ontwerp opgemaakt, en uit Brussel naar Saxen gezonden. Het netelige punt van de Godsdienst werd, òf slechts ter loops, òf in het geheel, althans niet schriftelijk, aangeroerd. Overschaduwd door lange volzinnen, vol van vriendschaps- en beleefdheidsbetuigingen, leest men op het einde van het berigtschrift, door den Prins aan zijnen bode medegegeven, deze woorden: "Wollen wir unsz gegen hochgedachtem Frewlein "mit Leibgeding, Widdumb, Ansitz, Morgengabe, *freuntlicher Trac-*"*tation in Religionssachen* mit s. f. g. rath und gutbeduncken unnd "anderm dermassen erzaigen das Ire, auch s. f. g. unnd hochge-"dachter her Churfurst ein sunderlich gnedigs und freuntlichs gefallen "darab haben sollen."

Men ziet het, de zaak van de Godsdienst is zoo onder de andere belangen gemengd en daardoor verdrongen, de betuiging is zoo algemeen, zoo diplomatisch uitgedrukt, dat er weinig gevolgtrekkingen op te bouwen zijn, vooral indien men het bevelschrift als in overleg met den Keurvorst en onder zijne oogen geschreven beschouwen moet.

---

[1] De Instructie is geteekend: Dresden, 12 December. Zij werd den 16den aan den afgezant te Leipzig ter hand gesteld.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/68

De algemeenheid der betuiging zou echter veelbeteekenend zijn, indien zij gepaard ware met mondelinge betuigingen en verzekeringen, die het ontbrekende aanvullen konden, ten genoegen van den strengsten eisch. Is dit het geval geweest? Heeft Willem aan Keurvorst August zulke stellige verklaringen persoonlijk afgelegd? Zijne bestrijders beweren het. Laat ons, eer wij ja of neen antwoorden, de onderhandelingen te Cassel volgens de brieven van 's Prinsen gezant zelve vertellen. Het is voor de beantwoording der gestelde vraag van belang; het kan eenige voorstellingen zuiveren, die uit een eenzijdig gebruik der oorkonden algemeen gangbaar zijn geworden.

Terwijl de Prins zich nog te Leipzig ophield, kwam daar de Saxische Secretaris Jenitzsch. Hij bragt het antwoord der Saxische Raden, op 's Prinsen voorslagen, wat de huwelijksche voorwaarden in geldelijk opzigt betrof. Eenige dagen verliepen nog in onderhandelingen, welke, zoo het schijnt, na 's Prinsen vertrek door zijnen gemagtigde Wilhelm Knüttel werden gevoerd. Het was dezelfde man, wien de Prins met de zending naar den Landgraaf had belast; hij voert in den lastbrief den titel van Kanselier, en was, zoo het schijnt, een oud vertrouwd dienaar van het Huis van Nassau, bepaaldelijk van Graaf Jan; hoogstwaarschijnlijk alzoo een opregt Protestant. Den 22sten December begaf hij zich met den Saxischen geheimschrijver op reis naar Homburg, waar zich de Landgraaf ophield. Daar en elders werden zij door den Landgraaf met die Duitsche gastvrijheid ontvangen, welke zelfs aan de brengers van een' veedebrief nooit werd geweigerd. De Landgraaf zond hun volop wijn en wildbraad in hunne herberg; maar waarom zij gekomen waren, dat kregen zij niet: een gunstig gehoor. De Landgraaf kon hen niet afwachten, omdat hij des anderen daags zijne reis zou voortzetten. De heilige feestelijkheid van Kersmis leverde een nieuw voorwendsel tot uitstel. Daarbij, de afgeleefde Landgaaf was ongesteld; niet ernstig, maar juist zooveel als noodig was, om hem knorrig en korzel te maken tegen onaangename bezoekers. De oude Landgraaf was den 27sten December van zijne reis in zijne Hofstad Cassel teruggekeerd. Den volgenden dag, na den middag, bescheidde hij beide gezanten bij zich: eerst den Saksischen, daarna den Nassauschen. Indien van zijne zijde die bepaling willekeurig was, het trof juist, dat ook volgens het plan door het Hof van Dresden ontworpen, eerst Jenitzsch, dan Knüttel zijn voorstel zoude doen [1].

— "De grootvader van Anna, nog immer *verstoord op den Prins*, "die zijne eigene dochter had versmaad, bleef zijne toestemming "weigeren, en zeide zich liever te laten wurgen dan haar te verlee- "nen," — en, ter bevestiging, de ongelukkige aanhaling uit Groen

---

[1] Knüttel aan den Prins, 23 Dec., 1560: "Wie dan auch der abschied gewesen das "vielbemelter sachsischer Secretary sein sachen zu förderst anbringen soll."

van Prinsterer, die haar op zijne beurt aan Böttiger ontleende: "Jenitzsch und Knüttel quälten mit ihren Vorstellungen den krank "im Bette liegenden alten wünderlichen Herrn so, dasz dieser heftig "auffuhr und erklärte, er woll nun nichts mehr hören und sich lie- "ber erwürgen lassen als einwilligen." — (van der Horst, t. a. pl., bl. 45.) Zoo schrijft men de geschiedenis, en zoo vertelt men haar voort! —

De kwellaadje van den ouden Heer duurde een gedeelte van een etmaal, waarin hij de beide afgevaardigden elk op zijne beurt ten gehoor ontving. De geplaagde zieke was niet in zoo zorgelijken toestand, dat hij een lijdelijk slagtoffer van twee welbespraakte tongen moest worden, zoo als een zieltogende van zijn' biechtvader. De onverbiddelijke cijfers der dagteekeningen leeren het ons. 28 Dec., namiddags: Gehoor. 29 Dec.: Concept en schrijven van dien uitvoerigen brief aan den Saxischen Keurvorst, benevens van het Neben Memorial, door von Rommel, a. a. O., p. 324—330, ons medegedeeld, en waaruit een zoo onbeneveld hoofd en een zoo vurig hart spreken. 30 Dec., 9 ure: Mededeeling van den brief aan den Saxischen geheimschrijver, zoo voor hem zelven als voor den gemagtigde van den Prins, en dien eigen' dag, vertrek van beiden, zonder verdere ontmoeting met den Landgraaf, naar hunnen meester [1].

Wat was er in het gehoor voorgevallen? Van dat van Jenitzsch hebben ons von Rommel en Böttiger een en ander medegedeeld: Hij verhaalde den Landgraaf, dat Koning Filips zich tegen het huwelijk niet verzette; dat te eeniger tijd zijne kleindochter een werktuig kon worden ter voortplanting der Hervormde leer in de Nederlanden; dat de Keurvorst toch in deze zaak zijnen wil zou doorzetten, want de zaken waren te ver gekomen, om met eere terug te trekken; en eindelijk, dat de Saxische Prinses zoo verliefd was op haren aanstaande, dat het geheele Hof van Dresden het als een wonder beschouwde. Böttiger vertelt uit zijne bescheiden voorts: dat de Prins zich *vlijtig* bij de Evangelische Godsdienst zien liet. Verhaalde Jenitzsch ook dat aan den Landgraaf? Wij weten het niet; maar wij willen voet bij stuk houden, opdat de beschuldiger des Prinsen er geene aanleiding uit neme tot eene nieuwe grief. De Prins was op zijn hoogst *tien* of *elf* dagen te Dresden geweest. Den 30sten November was hij er, blijkens een' brief uit Zeitz [2], nog niet. Vóór den 14^{den} December was hij reeds weder vertrokken, blijkens de memorie der Saxische Raden van dien dag, te Dresden onderteekend, welke den Prins eerst den 16^{den} in handen kwam. Wij wenschten wel te weten, hoe dikwijls Willem, wien men beleefd ontving, en wien men hoffelijkheidshalve niets tegen zijn geweten zal heb-

---

[1] Brief van Knüttel aan den Prins uit Cassel, 30 Dec., 1560.
[2] Gachard, Correspondance de Guillaume le Taciturne, I, p. 470.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/70

ben opgedrongen, in dien tusschentijd de Lutherschen van Dresden door zijn' vromen Evangelischen kerkgang zal hebben gesticht?

De uitvallen van Filips van Hessen en het ietwat barsche afbreken van het gehoor aan Jenitzsch verleend, laten wij voor een oogenblik daar. Thans zien wij 's Prinsen afgevaardigde, Mr. Wilhelm Knüttel, bij hem toegelaten. Deze brengt nieuwe vriendschapsbetuigingen en herinneringen van vroegere vriendschapsbetuigingen in zijnen lastbrief mede; voorts die onbepaalde zinsnede over eene vriendelijke behandeling der bruid in Godsdienstige aangelegenheden, welke wij hierboven mededeelden. "Zal de Prins," vraagt de Landgraaf, die alles gaarne in vaste lijnen omgetrokken ziet, "mijne "kleindochter toelaten een' Evangelischen Predikant bij zich te heb-"ben, dien zij in haren nog kinderlijken leeftijd bij zoovele verlei-"ding tot afval noodig heeft?" — "Neen," antwoordt Knüttel. — "Zal zij ten minste in hare kamer, wanneer zij des verlangt, "'s Heeren Heilig Avondmaal op Luthersche wijze kunnen gebrui-"ken?" — "Neen," antwoordt Knüttel, "niet te Breda of in de "Nederlanden; maar is hare behoefte daaraan niet te bevredigen, "dan zal zij die over de grenzen kunnen voldoen; b. v. bij den "Graaf van Nieuwenaar, als den naastbijgelegen' Protestantschen "Vorst." — Die antwoorden deden den Landgraaf niet aarzelen in zijne beslissing; maar zij zijn eerlijk en voor den onderhandelaar eervol.

Zeggen wij aanstonds ter regtvaardiging van Mr. Wilhelm Knüttel, dat hij nog in het vervolg, namelijk in Mei, 1561, als onderhandelaar in de huwelijksaangelegenheid en als met het volste vertrouwen van den Prins bekleed voorkomt. Wij hebben dat noodig om vast te stellen, dat al wat door hem voor dien tijd gedaan en gesproken was, door zijnen meester volkomen was gebillijkt. En nu eene tweede gevolgtrekking: Zal Knüttel zich tegen den Landgraaf anders hebben uitgelaten en meer bezwaren gemaakt, dan zijn meester tien of veertien dagen vroeger tegen den Keurvorst van Saxen had gedaan? Is het niet opmerkelijk, dat Jenitzsch zelf tegen des Landgraafs bedenkingen hoofdzakelijk aanvoert, eerst den onverzettelijken wil van den Keurvorst, ten andere de buitensporige verliefdheid van Anna van Saxen?

Ook hier willen wij onze gevolgtrekking tegen alle mogelijke aanvallen verschansen. Jenitzsch is niet met dezelfde vrijgevige aanbiedingen omtrent de geloofsvrijheid van Anna van Saxen aangekomen, als waardoor zich het aanzoek van Schwartzburg en v. Holl had onderscheiden. Als Filips van Hessen de onbestendigheid van Willem van Oranje laakt, stelt hij de verklaringen van Schwartzburg over tegen die van Knüttel; niet, hetgeen nader voor de hand lag, deze laatste tegen de verzekeringen van Jenitzsch. Er volgt uit, dat Jenitzsch reeds minder ruim in zijne verzekeringen geweest is dan de

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/71

vroegste onderhandelaars; en hierop steunt deze verdere gevolgtrekking: òf die vroegere onderhandelaars hebben meer beloofd dan de magtiging huns meesters toeliet, òf deze heeft sedert teruggenomen en ingepalmd wat voordezen toegegeven scheen. Men kieze wat men wil. De eerlijkheid des Prinsen van Oranje blijft op de eene en de andere wijze voor elken aanval gedekt.

Nu eerst is ons de weg ter beantwoording der zoo straks gestelde vraag gebaand. Over het punt van de Godsdienst is voorzeker tusschen den Prins en den Keurvorst gehandeld. Wij hebben de getuigenis van den Prins zelven, waarin hij zich beroept omtrent hetgeen daaromtrent tusschen hen te Dresden in het bosch was besproken. Zoo wij woorden wilden ziften, zou er uit de woorden van August zelven, in een' brief van Graaf Lodewijk van Nassau, af te leiden zijn, dat deze, wat het punt van de Godsdienst betreft, in het geheel niet met 's Prinsen verklaring tevreden zij geweest. Doch die woorden laten eene andere uitlegging toe; volgens deze zouden zij slaan op eene schriftelijke verklaring omtrent dit punt, welke de Prins den Keurvorst zou hebben geweigerd. Zoo echter de Keurvorst zich met de inwilligingen des Prinsen vergenoegd heeft, dan moet hij ligt tevreden gesteld zijn geweest. Wij herhalen het, de Prins kan zeker niet hebben toegegeven te Dresden, wat zijn gezant weigerde te Cassel; wij herhalen het, ware August er in geslaagd den Prins naar zijne hand te zetten, het zou voor den Secretaris Jenitzsch een hoofdgrond zijn geweest, om het huwelijk bij den Landgraaf aan te prijzen. Echter blijkt, dat Jenitzsch het niet waagde daarvan veel te spreken, en over het geheel in hetgene hij omtrent 's Prinsen Protestantisme of vrijgevigheid jegens de Hervorming te roemen had, schoten zijne verklaringen ver te kort bij de milde beloften, die op rekening van Schwartzburg en von Holl gezet waren.

Wij hebben nog twee zijdelingsche bewijzen, waaruit blijken kan hoe weinig regt de Keurvorst had tevreden te zijn. In zijnen brief, van 28 December, stelde de Landgraaf de verklaringen van Knüttel tegenover die van Schwartzburg en von Holl, en betoogde daaruit, hoe weinig zekerheid de Godsdienst van Anna in de Nederlanden hebben zou. Het ware hier de regte plaats geweest, om, zoo August nieuwe verzekeringen van den Prins zelven bekomen had, die mede te deelen, of ten minste op zijne eigene verantwoordelijkheid te verklaren, dat hij op dat punt ten volle bevredigd was, en meer wist dan hij zeggen kon. In tegendeel, hij zweeg er van, en gaf daardoor aanleiding tot het verwijt, dat hem Filips vier maanden later deed: "Ewer Lieb had uns auch mit dem wenigsten nit "angerurt unser vorigenn Argumente eins, dasz Schwartzburg unnd "Holl vertröst dem Frewlein ein Euangelischen Predicantenn zu "haltenn, der Ir in Irem Zimmer predigen mochte und Ir dasz hei-"lige Sacrament reichen, aber itzo widder davonn abgefallenn. Wurde

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/72

"das Doctor Luther gehort, er wurde baldt ein andernn Sententz "gegeben habenn, unnd thette noth dasz die dichter disz briefs diss "Argument woll verantworttet hetten." Hij had gelijk.

Kon eene geschrevene mededeeling in handen van den kwalijkgezinden Landgraaf als gevaarlijk beschouwd worden, dat gevaar zou niet bestaan hebben, zoo August goedgevonden had op de Vergadering te Naumburg den Landgraaf daarover aan te spreken, en door eerlijke verzekeringen diens bezwaren uit den weg te ruimen. Hij deed het niet, omdat hij het niet kon. Hij liet de gansche zaak des huwelijks rusten, en hield de kleindochter, zijne kweekeling, buiten alle aanraking met haren grootvader. Ik acht het niet gewaagd te verzekeren, dat zulk eene handelwijze den Keurvorst van kwade trouw beschuldigt. Er komt nog dit bij: om, zoo lang mogelijk, aan de huwelijksonderhandelingen den schijn van wettigheid te geven, wenschte August later eene zamenkomst van zijne Raden met die van den Landgraaf. Die zamenkomst kwam niet tot stand, omdat de laatste zich verder van alle deelneming aan de zaak onthield. Maar ook de Prins van Oranje had die zamenkomst afgeraden, of ten minste op eene voorwaarde daarbij aangedrongen, die ook voor de vroegere onderhandelingen kenmerkend is: hij wilde namelijk, dat de Keurvorst niet zou toelaten, dat de Hessische Raden het punt van de Godsdienst in overweging zouden brengen, dat de Keurvorst dat voor zijne rekening zou nemen, en zich vergenoegen met de verklaring, door den Prins te Dresden aan hem gedaan. Bedriegen wij ons niet, dan volgt daaruit, dat de Prins doorzag, dat die verklaring onmogelijk den Landgraaf kon voldoen. En ten slotte kan, om al het aangevoerde, de verklaring van den Prins wel niet anders dan deze geweest zijn, welke ook in Knüttel's lastbrief was opgenomen: dat hij zijne aanstaande, wat hare belijdenis betrof, vriendelijk zou behandelen en geen geweld aanwenden, om haar die te doen verzaken.

Wij verzoeken eindelijk, ten behoeve van ieder, die een pleidooi voor den Prins van Oranje voeren wil, aanteekening van eene derde bijzonderheid. Toen de Prins het Hof van Dresden verliet, kreeg hij eene lastgeving mede van den Keurvorst, die niet minder beider vertrouwelijkheid bewijst. Het was om den Hertog van Cleve te bewegen, dat deze zijne dochter aan den zoon van Keurvorst August ten huwelijk zou geven. Het plan verdween in rook: want de Hertog antwoordde, dat zijne dochter nog te jong was, om aan eene verloving te denken. Maar het komt hier op den voorslag zelven aan. De Keurvorst en zijn zoon waren Luthersch; de Hertog van Cleve was Luthersch geweest, en misschien was hij het nog van harte: de hervorming in Gelderland had veel aan hem te danken gehad, toen hij daarvan nog Heer was. Maar toen Keizer Karel hem met de wapenen gedwongen had, van de heerschappij afstand

te doen, toen hij als nederig smeekeling in 's Keizers leger voor Venlo de genade des overwinnaars kwam inroepen, was hem als voorwaarde opgelegd, dat hij zich voortaan bij het Roomsche geloof houden, en al de door hem ingevoerde nieuwigheden afschaffen zou. Diep vernederd door dien voetval, door een' ijzeren arm wakker geschud uit de droomen zijner eerzucht, was de eenmaal moedige Willem van der Mark tot eene schaduw van zich zelven vervallen. Was hij ook niet met hart en ziel voor de moederkerk gewonnen, zijne weerspannigheid ging niet verder dan tot eene dubbelzinnige verdraagzaamheid jegens de ketters. Aan het Schmalkaldisch verbond, aan de aanslagen van Maurits van Saxen, had hij geen deel durven nemen. Hij bestuurde zijn Land grillig, joeg veel, dronk veel, en stierf eindelijk aan eene beroerte, zonder zich ooit veel om de vraag: wat is waarheid? te hebben bekommerd. Als prijs van zijn' afval, was eene Aartshertogin van Oostenrijk zijne vrouw geworden, eene nicht van Karel V, eene dochter van dien Roomsch-Koning, later Keizer Ferdinand, wiens Katholijke regtzinnigheid nooit betwist is. Uit dat huwelijk was die dochter, welke het aanzoek gold, eene spruit. De jeugdige Hertogin van Cleve was derhalve officiëel, en opdat ik mij van die uitdrukking bediene, *titulo oneroso*, Katholijk. August bevond zich alzoo bij dit aanzoek in strijd met dezelfde moeijelijkheid, als waarin hij zich ten opzigte van zijn pleegkind, tegenover den Zwijger bevond. Merkwaardig, dat hij juist aan dezen die onderhandeling toevertrouwde. Zeker zal August, het erkend Hoofd van het Protestantsch Duitschland, geene inwilliging aan eene Roomsche schoondochter op het punt der belijdenis hebben willen doen; maar de gedragslijn, in dat geval hem voorgeschreven, was het den regel, die voor 't overige met het beginsel van den vrede van Augsburg en met de toenmalige omstandigheden overeenkwam, den regel, dat de vrouw gehouden werd de Godsdienst des mans te volgen, tot stelsel te verheffen. Daaruit volgde, overeenkomstig alle begrippen van wederkeerigheid, dit: dat hij van het regt moest afzien, aan Willem van Oranje andere voorwaarden op te leggen.

Wij naderen tot het laatste bedrijf en de ontknooping van het verlovings-drama.

Over de weigering, waarmede de Landgraaf den Saxischen en Nassauschen gezant afscheepte, hebben wij niets nieuws te zeggen. Zijn brief staat bij von Rommel gedrukt. De taal daarvan is scherp en krachtig: van den "vertoornden vader, die zich over het versmaden "zijner eigene dochter wreekte," vinden wij geen' schijn; de Protestantsche strijder, de vijand van Spanje en Rome, de handhaver der oud-Germaansche fierheid, spreekt er in van het begin tot het

einde. Wij hebben reeds gezegd, dat August tegen het betoog van den Landgraaf geene lettergreep te zijner verantwoording inbragt; dat hij op den dag van Naumburg de gelegenheid ontdook, om de zaak ter sprake te brengen, ofschoon hem de Landgraaf bescheiden, en als 't ware uitgedaagd had, om hun geschil aan de uitspraak der daar vereenigde Vorsten te laten verblijven. Slechts dit zij ter loops aangemerkt, dat August's laatste aarzeling overwonnen was; dat hij uitvoerde, hetgeen hij door Jenitzsch den Landgraaf had gedreigd en ondanks diens tegenstand het huwelijk doorzette. Want hij gaf daaromtrent nieuwe verzekeringen aan den Prins, bepaalde den trouwdag, overeenkomstig diens wenschen, tegen St. Bartholomeus aanstaande, en, ter verontschuldiging zijner trouwbreuk jegens den Landgraaf, hield hij de stelling vol, dat het aangegane verdrag tusschen hem en den Landgraaf wel toeliet, dat hun beider pleegkind *tegen den zin* van een' van beiden werd uitgehuwelijkt; maar niet *buiten hunne voorkennis.* —

Aan de Nederlandsche zijde, hebben wij omtrent het tijdvak, dat thans volgt, weinig berigten. De Prins meldde, kort na zijne terugkomst uit Duitschland, zoowel aan den Koning als aan Granvelle, dat zijn huwelijk thans bepaald was; hij verzekerde, dat hij met die verbindtenis te beter het belang des Konings hoopte te kunnen behartigen, en dat, wat de Godsdienst betrof, hij in het Katholijk geloof dacht te leven en te sterven. "Je suis marri," luidt het voorts in den brief aan Granvelle, "qu'il en y aura beau-"coup qu'il en parleront, qui ne scavent ma volunté et de quelle af-"fection je me suis toujours emploié au service de sa Majesté; mais "une chose me console: que le temps et l'effect donneront avecq "l'aide de Dieu entier temonage." Ligt in die woorden de onderstelling opgesloten, als hielden sommigen den Prins van een geheimen afval van het kerkgeloof verdacht? Wij zien het er niet in: de bewoordingen, door hem gebruikt, doen veeleer vermoeden, dat hij zulke in het oog had, die zijn huwelijk met eene Duitsche Vorstin als nadeelig voor de dienst des Konings voorstelden, en het aan bedoelingen van eerzucht en eigenbaat toeschreven. Eerst zoo staan de woorden, dat de tijd en het beloop der zaken 's Prinsen verzekering zouden regtvaardigen, op hare plaats. Zoo er iets meer achter die woorden schuilt, is het een wel ingekleede wenk aan Granvelle. Bij ondervinding wist hij, dat deze zich tegen zijn huwelijk verklaard had, en hij kon vermoeden, dat langs dien weg de zaak aan den Koning in dat licht kon zijn voorgedragen, waartegen hij zijne stem verhief.

Immers, men zie in 's Prinsen brief niet op nieuw eene proeve der vorige vertrouwelijkheid, eene ontboezeming jegens een' man, dien hij als zijn' leermeester en beschermer te erkennen had. Ware het zoo geweest, dan stelde Granvelle zelf dat vertrouwen te leur. Hij

zond onmiddellijk den Koning een afschrift van 's Prinsen schrijven, en voegde er deze aanmerkingen bij: ten eerste, dat hij nog hoop had, dat er van het huwelijk niets zou komen, omdat de Vorsten te Naumburg daartegen wel allerlei bedenkingen zouden opperen; ten tweede, dat hij vertrouwde, dat de Prins der waarachtige Godsdienst wel niet afvallig zou worden; maar dat het hem achterdocht gaf, dat hij in den brief alleen over zijne eigene regtgeloovigheid sprak, en geen woord zeide van de belijdenis zijner aanstaande. De laatste aanmerking is volkomen juist, en bewijst dat Granvelle goed gelezen en begrepen had.

Een latere brief van Granvelle aan den Koning verhaalt het volgende: In een vertrouwelijk onderhoud had hij den Prins naar de Godsdienst zijner aanstaande gevraagd. Deze had hem geantwoord, dat zijne bruid hem beloofd had in de Godsdienst te leven, die hij wilde en op zoodanige wijze, dat niemand er over te klagen zou hebben; dat de Prins hem zijn' vasten wil had te kennen gegeven, dat zij Katholijk zou leven; dat hij hem voorts gezegd had, dat het huwelijk voortgang zou hebben, want dat de ringen reeds gewisseld waren.

Alles sluit juist zich aan onze onderstelling aan: al de verklaringen des Prinsen te Dresden hadden zich tot algemeenheden bepaald, misschien tot de belofte, dat hij zijne bruid niet dwingen zou hare belijdenis te verzaken. Er was eene nieuwe omstandigheid bijgekomen: Anna was zoo verliefd of zoo overreed geworden, dat zij beloofd had te leven in de Godsdienst haars mans. Zoo de Prins eischte, dat zij Katholiek leefde: het is, omdat de Prins het beginsel billijkte, dat de vrouw de Godsdienst van haren man volgen zou; wat zij voor zich zelve gelooven bleef was eene andere vraag: wij hebben vroeger omstandig het onderscheid tusschen Katholijk *leven* en Katholijk *zijn* ontwikkeld.

Er is volstrekt geene reden uit te denken, waarom wij de mogelijkheid eener dergelijke afspraak tusschen de verloofden, hetzij die in duidelijke bewoordingen, hetzij die, hetgeen waarschijnlijk is, ingewikkeld hebbe bestaan, niet zouden onderstellen. Noch Granvelle, noch Willem van Oranje, heeft men voetstoots van moedwillige onwaarheid te beschuldigen. Zij ook de laatste nooit een toonbeeld van opregtheid geweest, het zou het grootste onregt zijn, het karakter van Anna van Saxen ten koste van het zijne te willen verdedigen. Leerde het vervolg van tijd haar als ijdel en ligtzinnig kennen; werd zij in het ongeluk trouweloos jegens haren echtgenoot en laagkruipend voor zijne vervolgers; loochende zij met onbeschaamde veinzerij hare misstappen, en deed zij de huichelachtigste beloften van beterschap, om die straks weder te verbreken; werd de vroomheid als de zwaarmoedigste kwaal der wereld weldra door haar ter zijde geschoven, om zich onbedwongen in den maalstroom

der genietingen te dompelen: o, wij gelooven het, de verleidingen, waarmede de weelde van de Hoven van Brussel en Breda haar omgaf, kunnen het goede zaad, dat in het hart der zestienjarige aanwezig was, verstikt en het onkruid welig hebben doen tieren; maar men zette niet op rekening van 's Prinsen kwaden invloed, hetgeen aan de verkeerde neigingen der verdoolde moet geweten worden. Er hebben in die dagen in Nederland vrouwen geleefd, in gelijke omgeving als de hare, gepaard aan mannen, verre beneden Willem van Oranje in talent en karakter, en later even zwaar als zij beproefd: Willem's zuster, Maria van Nassau, de echtgenoot des Graven van den Bergh; Amalia van Nieuwenaar, de gade van Brederode: en echter behoefden zij niet, zoo als Anna van Saxen, zich het hoofd te sluijeren, wanneer zij rekenschap van haren levensloop moesten afleggen.

Het weinige, dat wij van Anna uit den tijd harer verloving weten, is genoeg om onze meening te bevestigen. Personen, die er hun werk van maakten het huwelijksplan te verdedigen, beriepen zich op de bekende eigenzinnigheid der Prinses, die zich zoo weinig zou laten afbrengen, van hetgeen zij zich eenmaal in het hoofd had gezet, dat veeleer alle vermanen en afraden haar in haar opzet zou verharden [1]. Diezelfde eigenzinnigheid boog zich echter op de wonderbaarlijkste wijze voor de ingevingen van haren bruidegom: "Fusse que l'on lui mise quelque chose en teste touchant la "religion ou aultres persuasions" — schreef Prins Willem aan zijnen broeder Graaf Lodewijk — "elle se peult asseurer que de ma part "chercheray tous moiens de tellement vivre avecque elle que j'espère "serat toujours à son contentement, par quoy si aulcungs luy vaul-"deront mettre quelque chose en teste pour chercher tant plus de "moiens pour difficulter le dit affaire, me semble qu'el ne poroit "mieulx respondre pour faire taire tout le monde que de dire, si il

---

[1] Zoo Sophia von Miltitz aan de Paltzgravin Elisabeth (bij Böttiger, a. a. O., p. 98): "E. F. G. werden ja des Frewleins Kopff und synn kennen und yre ferttigkeit wys-"sen, den warlich sych noch dyssen tack wyder zwyngen noch bereden lassen wyl, "sondern techlich hertter wert obber den dyngen so sy ze synne nymet, ungeacht "aller sachen und groszer fleysz, szo by yr ongewendt wert." — Böttiger zelf schrijft, p. 97: "Jenitz führte unter anderm auch dem Landgrafen zu Gemüthe, dasz die "Prinzessen auf *alle vorstellungen von der Religion*, den fremden Diensten des "Prinzen, u. s. w., eine solche Erklärung gethan habe, dasz der Kurfürst sich nicht "sattsam habe verwundern können." "Er ist ein schwarzer Verräther, aber ich hab "keinen Ader an meinem Leibe, die ihn nicht herzlich lieb habe." Daar evenwel Böttiger hier slechts von Rommel aanhaalt, die inderdaad ook van dien zonderlingen uitval van Anna gewaagt, weten wij niet of hij het overige van zijn verhaal aan andere oorkonden ontleend, dan wel of hij het verhaalde bij von Rommel op zijne wijze ingekleed en aangedikt heeft. In allen gevalle blijkt er uit, dat August, na zelf zijne nicht tot het huwelijk gedreven en gedrongen te hebben, thans uit hare halsstarrige verliefdheid een' nieuwen grond ontleende om te zeggen: De zaken zijn nu zoo ver, dat het huwelijk er door moet.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/77

"est permis de Dieu que cest affaire doibt venir à une bonne fin, "nous nous accorderons bien par ensamble et par ce moien là l'on ne "luy parlerat de plus rien. Je vous prie le luy bien persuader cessi, "car vous scavez combien qu'il importe seulement pour la parlerie "des gens" — Het zij in het voorbijgaan aangemerkt: er is hier niet de minste geruststelling voor Anna, dat zij volgens hare belijdenis leven kon: neen, voor haar slechts ongeveer deze betuiging: als wij het voor 't overige in het huwelijk wel kunnen vinden, zal het zich ook met het verschil van geloof wel schikken: ten aanzien der wereld en van Anna's bloedverwanten, de raad: zich over het punt, of zij Protestantsch zal blijven of Katholijk leven, noch ontkennend noch bevestigend uit te laten, maar zich met de magtspreuk te behelpen, dat als God het wil, Hij alles wel tot een goed einde zal brengen. Ik begrijp den raad van den Prins volkomen, wanneer hij er op rekent, dat Anna hare belijdenis, ten minste voor het uiterlijke in Nederland zal vaarwel zeggen: ik begrijp dien raad niet, wanneer hij zulke ruime inwilligingen op dit punt aan zijne verloofde had gedaan, als zijne beschuldigers beweren.

Anna van Saxen toonde zich de gewilligste leerling. In een' brief aan den Prins van 14 April, 1561, zeide zij hare les zoo zonder haperen op, dat de meester alle reden hebben moest om voldaan te zijn. Reeds de Heer Groen heeft de eensluidendheid van dit schrijven met het voorschrift des Prinsen opgemerkt. In denzelfden brief spreekt zij tevens van een' brief, dien zij van haren grootvader had ontvangen, en door haren oom, den Keurvorst, aan Graaf Lodewijk ter lezing was gegeven. Wat den inhoud van dien brief was, weten wij. De Landgraaf ontried haar niet alleen op nieuws het voorgenomen huwelijk, maar zelfs verbood hij het haar op zijn gezag als grootvader. Ook het antwoord van Anna weten wij: het was de weêrklank van 's Prinsen raadgeving: God had haar voor het huwelijk met den Prins bestemd: haar woord was gegeven: als eene eerlijke vrouw moest zij het houden. Zij voegde er, volgens Böttiger's berigten [1] nog bij: dat zij zich van hare Godsdienst niet zou laten afbrengen. Die ligtvaardige verzekering, waarbij alles op de eigene kracht en eigene wijsheid der zestienjarige nederkwam, kon voorzeker voor den Landgraaf weinig bevredigends hebben; maar zij bewees tevens, dat zij in naam en op gezag des Prinsen niets stelligers kon of mogt aanvoeren. Was dit hare eigene vrijwillige uitlating? Wij moeten aanmerken, dat de brief door de handen van Keurvorst August en Graaf Lodewijk gegaan is; dat het antwoord waarschijnlijk niet buiten hunne inzage zij afgezonden; dat derhalve ook August geene betere verklaringen te doen had, omdat òf de Prins niets ingewilligd had òf het ingewilligde had teruggenomen.

---

[1] A. a. O., S. 100.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/78

Zoo wij hier Anna nog aan den leiband van haren voogd zien, weinige maanden later staat zij op eigene beenen. Het is, waar zij de Hessische grenzen verlaat, om haren man naar haar nieuwe vaderland te volgen. Toen nam zij van de gezanten haars grootvaders afscheid en bad met weenende oogen, dat die grootvader haar toch niet alleen zou laten staan. God zou hem daarvoor beloonen! — Het is toen zij uit Breda een' nieuwen brief haars grootvaders beantwoordt, waarin deze haar tot standvastigheid in haar geloof aangemaand had. Weder brengt zij, ten bewijze hoe het haar ernst met hare belijdenis is, geene feiten bij, noch wat zij doet, om zich daarin staande te houden. Alles komt op de verklaring neder, dat zij haar geloof zal getrouw blijven [1]; eene verklaring, zoo onwaar en huichelachtig, als de tranen, die zij bij haar afscheid vergoten had. Wij zullen het later bewijzen.

Van Anna op haren grootvader is de overgang geleidelijk: de lezer volge ons een oogenblik. — De Landgraaf was teleurgesteld in de verwachtingen, die hij van de ontmoeting met den Keurvorst en zijne kleindochter te Naumburg gekoesterd had. Dat de schuld niet aan hem lag, is duidelijk. Wanneer twee, die zich tegen elkander verklaren moesten, zwijgen, hebben allebeî schuld. Zoo is de regel, maar de Landgraaf was ten minste aan de eer van de uitdaging gebleven. Hij had zelfs tegenover Willem van Oranje alle uitsluitsel tot den dag van Naumburg verschoven [2]; hij had beloofd de gronden van zijn verzet aan alle Protestantsche Vorsten, daar verzameld, open te leggen; hij had de gelegenheid gezocht, om, buiten den invloed van haren voogd, het oor zijner kleindochter te winnen. Zoo er iets huichelachtig is, het is de wijze, waarop de Keurvorst de schuld van het halsstarrig stilzwijgen op den Landgraaf werpt, in zijnen brief aan den Prins van 17 Februarij, 1561. Lodewijk van Nassau kwam er ten minste later openlijk voor uit, dat de Keurvorst waarschijnlijk uit verlegenheid, maar onder het voorwendsel van trots, zich onttrokken had, om aan den Landgraaf zelven de minste opening aangaande deze aangelegenheid te doen [3]. Doch hetgeen het meest tegen de goede trouw van Keurvorst August bewijst, is, dat hij zelf bekennen moest, dat een *brief*, hem na de bijeenkomst te Naumburg door den Landgraaf geschreven, hoofdzakelijk niet anders inhield, dan *een vroegere* van vóór die bijeenkomst. Immers het kwam op geen bestudeerd schrijven, maar op openhartig spreken

---

[1] Böttiger, uit Arnoldi, S. 112, 113.

[2] Dit schijnt namelijk het officiële antwoord des Landgraven aan den gezant van Prins Willem te zijn geweest. Op den 1sten Januarij, 1561, schreef Willem aan zijne moeder Juliana: "Mein radt undt diener hat mir — vom Landtgraven zu Hessen — "zur andtwortt antzeigt, das hochermelter Landtgraff, für dem Fürstentag, so zue "Newburg gehalten werden soll, in diesser sachen nichtz endtlichs wisse zu schlies- "sen" — H. A. (O. 222 *c.*). Het officieuse antwoord luidde veel ongunstiger.

[3] Groen van Prinsterer, T. I, p. 47.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/79

aan. Hij dus was het, die den kampstrijd lafhartig had ontweken: de Landgraaf bleef fier en tergend in zijne wapenrusting daar staan.

Van dien laatsten brief van den Landgraaf weten wij voorts, dat daarin, met terzijdestelling der overige bezwaren, het punt van de Godsdienst op den voorgrond was gezet. Toen de Keurvorst dit aan den Prins overschreef, herhaalde hij andermaal zijne beloften, dat het huwelijk, ondanks alles, zijn' voortgang hebben zou; voorts schreef hij: "Wir seindt auch darkegen der freundlichenn, unzweiff-"lichen hoffnung und zuvorsicht, E. L. werde sich inn obberurtten "beschwärlichenn Artickeln, sonderlich die religion belangend, ke-"genn uns wederumb dermassen vertraulich erkleren unnd auch ke-"genn dem fräulein vorhaltten, damit dasz fräulein an irer Seelen "heil und wolfart nit gehindert, sie auch umb soviel desto mehr "bei freindtlichem gutten Willenn kegenn E. L. erhalttenn und unsz "in dem nichts vorweislichs möge auffgerukt noch zugemessen wer-"denn." Hoeveel onzekers en onbepaalds schuilt er achter deze woorden! hoeveel geneigdheid van August om, wanneer Willem hem slechts den kleinsten vinger toesteekt, dien voor de volle handpalm aan te vatten! hoe weïnig bewijs eindelijk, dat Willem op het punt van de Godsdienst iets had ingewilligd, waardoor zich de bezwaren des gemoeds, zoo de Keurvorst er had, lieten bevredigen!

Daarop volgde de brief van den Landgraaf aan Willem van 2 Maart, 1561. Men heeft dien brief voor eene proeve van schijnheiligheid uitgekreten en daarmede het bewijs geleverd, dat men dien niet verstaan had. Die brief stond niet op zich zelven, maar werd opgevolgd door twee andere brieven, een' aan den Keurvorst, een' aan de bruid, waarin het huwelijk op dezelfde gronden werd afgeraden en verboden, waarop het aan den Prins afgeslagen was. Filips van Hessen had het er op gezet, de zaak tot eene uitbarsting te brengen. Met dat doel werd het protest van den 26sten Maart, 1561, door hem opgesteld: met dat doel versterkte hij zich met den raad van alle Vorsten, die naar hem luisteren wilden, maar inzonderheid van twee, welke te regt als zuilen van het Protestantisme in Duitschland golden, den ouden schranderen Christoffel van Würtemberg, en den jeugdigen en ondernemenden Wolfgang van Tweebruggen; vandaar eindelijk, dat te regt de openbare meening zich tegen den Keurvorst begon te keeren als den halsstarrigen doordrijver van een' onheilspellenden echt, en den gewetenloozen koppelaar van zijne nicht en pleegdochter [1].

---

[1] Zoo verhaalde onder andere Languet — het is waar na het huwelijk des Prinsen — in een' brief van 26 October, 1561, het volgende: "Hic est constans fama — "Regem Philippum jam serio ambire Imperium et esse certum de trium episcoporum "et illustrissimi nostri Principis suffragio eamque esse causam contractae cum Oran-"gio principe affinitatis. Non pudnit oratorem Anglicum (den bekenden Throgmor-"ton) coram multis honestis viris dicere, se certo scire actum esse de eo conjugio "antequam Imperator Carolus navigaret in Hispaniam. Iis qui haec mihi dixerunt

Tegen dien opkomenden storm wilde zich de angstvallige August dekken. Eene openbare vriendschapsbreuk met den Landgraaf zou hem ongelijk geven in de oogen van geheel Duitschland. Hij zocht de vraag, zoo als die door den Landgraaf was gesteld, op een ander terrein over te brengen. Wat deze in de tweede plaats tegen het huwelijk had ingebragt: de ongelijkheid der partijen in rang; de onzekerheid der geldelijke verpligtingen, welke de aanstaande echtgenoot op zich nam, trachtte de Keurvorst op den voorgrond te schuiven. Hij sloeg over die aangelegenheden eene zamenkomst zijner Raden met die des Landgraafs, en de gemagtigden des Prinsen te Frankfort voor. Gelukte die zamenkomst, dan ware ten eerste de beschuldiging wederlegd, dat hij zijn woord brak en de bruid weggaf zonder toestemming des grootvaders. Voor het oog der wereld ware in de verdachte huwelijksonderhandeling de Landgraaf zijn medepligtige geworden. Ten tweede: slaagde de bijeenkomst niet, zoo als hij wenschte, de schijn zou bestaan hebben, dat het plan Gods, die beide geliefden voor elkander bestemd had, door de baatzucht des grootvaders ware tegengewerkt: in allen gevalle, de zaak des gemoeds zou omgestempeld zijn tot eene zaak van geldgierige berekening. Ten derde, viel er in die zamenkomst een uitkomst te vinden voor de verlegenheid, waarin zich de Keurvorst ten aanzien van den Prins bevond. Op het punt van de Godsdienst zou deze met de steilheid der Hessische Raadsheeren te worstelen hebben: de Saxische zouden pligtshalve hunne geloofsgenooten moeten ondersteunen, en op die wijze zou aan partij eene inwilliging zijn af te winnen geweest, waarop August, alleen staande, alle kans had verloren, sedert hij in zijn' ijver voor het huwelijk te ver gegaan was en zich bij alle betrokkene partijen evenzeer van zijne zwakke zijde had getoond. Willem, het zij ter eere van zijn doorzigt gezegd, liet zich niet alleen in den strik niet vangen, maar bewees, dat hij de ijdelheid van dergelijke halve maatregelen, ten opzigte van een' man als Filips van Hessen, beter doorgrondde, dan de Keurvorst. Wij hebben reeds opgegeven, dat hij zich over het geheel tegen die zamenkomst verklaarde: hij wenschte, dat men de Hessische Raadsheeren daarbij niet uitnoodigde, en zoo de Keurvorst deze niet durfde uitsluiten, dat men ten minste dan tot voorwaarde maakte, dat er noch over het punt van de Godsdienst, noch over de andere verschilpunten gerept zou worden; maar alles bepaald bij de verzekering, dat de Keurvorst met de hem door den Prins gegevene inlichtingen tevreden was. De Heer Groen heeft in zijne Verzameling een belangrijk ontwerp eener instructie medegedeeld, waarmede de Prins zijnen Se-

---

"ostendi Angli vanitatem: nam tunc adhuc erat superstes prior conjux ipsius Oran-
"gici principis" (Languet, Lib. II, epistol., p. 154). Over het gevoelen van de Hertogen Wolfgang en Christoffel, zie bij von Rommel, Th. II, p. 659, 660.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/81

cretaris aan Graaf Lodewijk belastte. De instructie voor Graaf Lodewijk zelven, deelen wij als Bijlage C mede. Men zal daaruit den staat der onderhandelingen ten volle leeren kennen, en, bij vergelijking dier stukken met de brieven uit denzelfden tijd, door den Heer Groen medegedeeld, begrijpen, dat alle verklaringen des Prinsen zich dus lieten vertolken: Met den Landgraaf heb ik niets te maken; ik wacht en verlang niets van hem; maar de Keurvorst heeft zich zelven door zijn gegeven woord aan mij verbonden, en ik vorder met regt, dat hij het gestand doe.

De handelwijze des Landgraven beantwoordde aan 's Prinsen verwachting. Zij was ruiterlijk en rond. In het begin der maand Maart, waren tusschen de Hoven van Dresden en Cassel weder brieven en boden gewisseld. Waarschijnlijk had August de zamenkomst der wederzijdsche Raden te berde gebragt. De Landgraaf antwoordde, dat hij niemand van zijnentwege dacht te magtigen, noch zich met de handeling, die hij afkeurde, inlaten [1], en leverde tevens dat krachtige protest "voor God en de geheele wereld en alle vrome "geloovige Christenen" in, hetwelk ons von Rommel, als een eervol gedenkstuk voor de nagedachtenis van zijnen held, in zijn geheel heeft medegedeeld [2].

August was niet te huis, maar te Jüterbock, in het Mecklenburgsche, toen hij het protest van den Landgraaf ontving. De brief, waarmede hij dat beantwoordde, verraadt zijne gramschap tegen den Landgraaf, maar tevens zijne zwakheid; eenige proeven daaruit deelen wij mede:

"Wiewol E. L. inn solchem schreibenn viel seltsam ding auch "unsere diener mit antziehen, damit E. L. uns und die unseren bil- "lich hattenn verschonnen sollen, welches alles (wie uns E. L. wol "glaubenn mögen) wir unnd die unsernn mit guttem grunde ver- "antworttenn kondten.

"Weil aber E. L. darnebem anfengklich protestieret, das ob sie ir "gleich diesenn Heirat nit gefallen lassen kondten, dasz sie gleichwol "unser gutter freundt sein woltten, uns auch sonst bewust dasz E. L. "ein hitziger Herr sein, unser gemuth auch nicht ist mit E. L. inn "unfreundtlichem willen zustehen, sofernn wir dartzu nit hoch ver- "ursacht werdenn, so wollenn wir solch antziehenn dismals E. L. "alter freundtlich zw gut halten unnd unnsz freundtlichenn versehen, "sie werdenn uns und die unsern damit hinfurt verschonnen. —

— — "Das E. L. aber darnebenn melden, wir wurdenn dannoch "leidenn müssenn wasz ehrliche Christliche leutt davon reden und

---

[1] "Wir und unsere Söhne wollen und sollen uns auch mit der Sachenn nichts be- "laden, wedder verzicht, oder ander dinge zu underschreiben, zu versiglen, oder "darbey zu sein, noch auch di unsernn dartzu zuschickenn, oder ymants einiche "macht umnd gewaldt dar Inn zugeben." Von Rommel, Th. III, S. 314—324.

[2] Von Rommel, a. a. O., 314—324.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/82

"schriebenn wurden, wollen wir uns zw E. L. nit vorsehen dasz sie "solchs verursachen werde, verhoffen auch ehrliche leutt werdenn "nit ursach habenn übel davonn zureden und ob wir gleichwol nicht "Iderman, wie man sagt, das Maul zustopffen konnen, sondernn mus- "sen wol hohere Potentaten dulden das man von Ihnen rede; würdet "sich aber Imandt gelüstenn lassen uns derhalben mit schimpflichen "reden oder Schrifften offentlich und bekentlich einzugreiffen so müs- "senn wir solchs für eine muthwillige hassige Zunottigung verstehenn; "wollen uns auch auff dem selbenn fahll gegen die Tichter und an- "stiffther unser notturfft nach dermassen widerumb verantwortten "und erzeigen, dass es derselbigen mher gereuen dann unsz vercle- "nerlich sein soll."

De Keurvorst zond van dezen brief een afschrift aan den Prins, en voegde er een schrijven voor dezen bij, waarbij hij de voltrekking des huwelijks op den 25sten Augustus, aanstaande, bepaalde, van de gasten gewaagde, met wier noodiging ter bruiloft hij zich reeds bezig hield, en eindelijk aandrong, dat de Prins zijne Raden naar Torgau zou zenden, ten einde de laatste schikking te treffen en den vorm der huwelijksakte te regelen.

Eene afzonderlijke afdeeling hebben wij bespaard voor het stuk, dat als het grootste bewijs tegen het karakter van Willem van Oranje door zijne bestrijders wordt aangevoerd.

In zijne belangrijke Historische Denkwürdigkeiten, heeft Arnoldi het allereerst die oorkonde aan het licht gebragt. Hoe dikwijls ook afgedrukt, wij kunnen niet anders, dan haar nogmaals in haar geheel overnemen, opdat onze lezers haar onder de oogen hebben, om onze redeneringen te kunnen volgen: [1]

---

1 "Von Gottes gnadenn Wir Wilhelm etc. Thun kunth und bekennen hiermitt öf- "fentlich gegen allermennigklich: Nachdem wir uns aus sonderlicher schickung des "Almechtigen, durch freuntliche fürderung des Hochgebornen fürsten herren Au- "gust, herzogen zu Saxen, des hail. Röm. Reichs Ertzmarschalgen und Churf. un- "sers besonder lieben hernn Ohmen, mit der Hochgebornen fürstin frälein Annen, "gebornen hertzoginn zu Saxen, etc., unser zukünftigen freuntlichen hertzlieben ge- "mahell, ehlich versprochenn, Und aber in solcher heiratshandlung fürnemblich der "Religion halben groszwichtige bedencken und difficulteten fürgefallenn. Das wir "uns darauff gegen ermelten Churfürsten und dem Frälein vertreulich und freundlich "erkleren auch Ihren liebden bei unsernn Fürstlichen würden, treuen und wahren "wortten versprochen und zugesagt haben, Das wir das Frälein, wann Ire lieb uns "vermahlet wirdet, von der wahren Christlichen religion der Augspurgischen Confes- "sion, darinnen I. L. ertzogen und unterwiesen worden, weder mit bedrawung noch "berehdung abwenden oder abtziehen, sondern bei derselben unverhindert und un- "betrübt bleiben lassen, auch I. L. freuntlich vergönnen und gestatten wollen, das "sie Christliche bücher derselben religion haben und zu sterckung Ires erkentnus "und glaubens ungescheucht darinne lesen möge. Wir wollen auch I. L. offtmals

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/83

Wij voegen hiernevens de gevolgtrekkingen, door den jongsten bestrijder des Prinsen van Oranje uit dit geschrift gemaakt:

"Zoo de Zwijger dat geschrift onderteekent, dan verklaart hij aan "de geheele wereld:

"1°. dat hij, tijdens zijn oponthoud in Duitschland, op vertrouwde "en vriendschappelijke wijze aan den Keurvorst en zijne nicht de "belofte heeft gedaan, van zijner gade volkomene vrijheid in de uit- "oefening harer Godsdienst te gunnen, en daarop zijn Vorstelijk "woord heeft verpand;

"2°. dat hij zijne gemalin, noch door bedreiging, noch door over- "reding, noch door eenig ander middel, ooit zal ontrouw maken aan "de Godsdienst, waarin zij was onderwezen en opgevoed;

"3°. dat hij haar zal veroorloven, Luthersche boeken tot stichting "en sterking in haar geloof te lezen;

"4°. dat hij haar, zoo vaak zij dat begeeren mogt, naar eene "plaats zal heenleiden, waar zij, zonder stoornis of gevaar, het lig- "chaam en bloed van Christus onder beide gedaanten ontvangen kan;

"5°. dat hij, zooveel in zijn vermogen is, zorg zal dragen en er "op aan zal dringen, dat de kinderen, uit het huwelijk met Anna "verwekt, getrouwelijk in de Godsdienst der Augsburger belijdenis "onderwezen zullen worden;

"6°. eindelijk, dat hij de Luthersche Godsdienst der Augsburger "belijdenis de ware Christelijke noemt."

Wij hebben niets tegen al deze gevolgtrekkingen, met uitzondering alleen der eerste. Zij toont, dat de beschuldiger in den diplomatieken stijl en taal dier dagen niet genoegzaam bedreven is. Wij moeten dit in het licht stellen.

Er zijn drie vormen van bevestiging van eene overeenkomst, besluit of voornemen: woord, brief en zegel (waaronder wij ook eed en alle symbolische handeling, die daartoe behoort, verstaan). Waar het besluit de meest mogelijke zekerheid vordert, treffen die vormen gewoonlijk zamen. Het gegeven woord wordt in geschrifte gebragt en dikwijls in zijn geheel opgenomen; dan wordt het geschrift door beide par-

---

"als sie dasselbige im jar begeren wirdet, an die ort furen lassen, da sie das hoch- "wurdige Sacrament des leibs und bluts unsers herrn Jhesu Christi nach rechter "einsetzung unter beiderlei gestalt sicher und ohne gefahr brauchen könne. Do I. L. "aber mit leibesschwachheit befiele oder sonst in Kindes oder Todesnöthen (welchs "Gott gnedigklich verhüten wolle) were, auff denselbigen Fall sollen und wollen "wir einen Evangelischen predicanten der Augsburgischen Confession tzu I. L. for- "dern und bringen, sie mit Gottes Wort trösten und Ir das heilige Sacrament des leibs "und bluts Christi obberurter gestalt, wo mit öffentlich, doch in I. L. zimmer reichen "lassen. Desgleichen wollen wir auch, so viel uns immer müglich, befürdern und "darob sein, das die Kinder, so wir nach dem willen Gottes mit I. L. erzeugen "möchten, auch in der wahren Religion der Augsburgischen Confession treulich "möchten unterwiesen werden. Gerehden, geloben und verplichten uns auch dasz alles "wie gemeldet, inn kraft dis Brieffs, welchen wir zu urkund mit aigen handen geschrie- "ben und unseren auffgedruckten Secret wollbedechtig gesiegeld. Geben zu Breda." —

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/84

tijen gelezen, de belofte, daarin opgenomen, beëedigd, of de daad voltrokken, waaromtrent men overeengekomen is, en het zegel aan den brief bevestigd. Die vormen, hoezeer zij verschillende handelingen uitdrukken, zijn echter gelijktijdig en het werk van eene enkele zamenkomst, met dien verstande echter, dat de brief of akte, ofschoon vóór de handeling opgemaakt, en de beschrijving der handeling zelve bevattende, uit haren aard, juist omdat daarin het bestaan van die handelingen verzekerd wordt, ondersteld moet worden op die sakramentele handeling te zijn gevolgd. Vanhier de noodzakelijke vorm van dergelijke stukken: akten van eedafneming, huldigingen, brieven en wederbrieven van leenverbonden; de eigenlijke daad, waartoe de verpligting, in het geschrift vervat, bestaat, wordt in den verleden' tijd en als geschied voorgesteld. Dikwijls zelfs vervangt brief en wederbrief de geheele handeling, waarvan in den brief wordt gesproken, zoodat van onderstelde handelingen, als van werkelijk gebeurde, melding wordt gemaakt. Doch het verdriet ons zulke elementaire begrippen verder uit te werken. Wat wij zeiden is hier het geval: de aanhef van de verklaring, door den Keurvorst ontworpen, is geene herinnering van eenige bepaalde belofte, door den Prins afgelegd tijdens zijn oponthoud in Duitschland; maar slaat op hetgeen de Prins in het onderhavige stuk moet verzekeren, en hetgeen hij geacht zal worden te hebben verzekerd op het oogenblik, dat hij den brief onderschrijft en daaraan zijn zegel hecht. Zoo ons beweerde, hetwelk niemand vreemd zal dunken, die de vormen van dergelijke acten kent, nog nader bewijs mogt behoeven, wij zijn in staat dat te leveren, uit den begeleidenden brief van den Keurvorst. Hij schreef: "Nach dem — sich E. L. durch Irem Schwager, Graf "Günthern von Schwartzburg und Georgen von Holle *freundtlich* "erbietten lassenn sich, soviel die Religion belangendt, kegenn uns "dermassen *vertreulich* zu erkleren, das wir und das Frälein unser "gewissen halben zufridenn sein soltenn, als habenn wir eine Notell "stellen lassen, welcher gestalt wir von nothen achten, das gleich- "wol dasz Frälein halbenn von E. L. vorsichert werden möchte." — Men ziet het: de Keurvorst voert, als grond zijner vordering, geenszins mondelinge beloften van den Prins zelven aan —, die hadden hem, toen deze te Dresden was, geenszins bevredigd; — maar de betuigingen, in Junij of Julij des vorigen jaars door Schwartzburg en von Holl gedaan, die, gegrond of ongegrond, toch, blijkens de uitdrukking van den Keurvorst zelven, zeer onbepaald zijn. Voorts vindt men in diens brief de verklaring van den aanvang zijner "Notell," tot zelfs de woorden: "vriendschappelijk" en "vertrouwelijk" terug, woorden, waarop niemand nadruk moet leggen, maar die te beschouwen zijn als de verpligte strikken en kwikken van den "goedhartigen" stijl.

Wij voegen eene andere opmerking hier bij. Zij is van Böttiger in

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/85

het meermalen aangehaalde geschrift. Hij maakt opmerkzaam, dat, in overeenstemming met de verklaring, in December door Knüttel gegeven, August van den eisch, dat zijne nicht steeds een' Evangelischen Predikant bij en om zich hebben zou, had afgezien, en beschouwt die inwilliging als een gevolg van Knüttel's onderhandelen. De opmerking is juist. Uit hetzelfde geschrift leeren wij eene andere bijzonderheid. In het Saxische Archief moet een afschrift of minute van dezelfde verklaring bestaan hebben, die aan den Prins ter onderteekening zou worden voorgelegd, en waarin op bevel van Keurvorst August, de woorden welke de opvoeding van Willem's kinderen in het Lutersche geloof betroffen, zouden zijn doorgehaald. Volgt daaruit, dat August zich weder inschikkelijker zou hebben betoond dan de Raden, die hij met het opstellen der verklaring had belast? Wij weten het niet; hoogstopmerkelijk blijft het verschil dier dubbele redactie van het stuk in het Nassausch Archief, waaraan Arnoldi het zijne ontleende, en van dat, hetwelk voorhanden is in het Saxische, waaruit de ongenoemde schrijver in Weisze's Neues Museum putte. Opmerkelijk blijft het, dat deze dit laatste stuk als het van den Prins "*zu unterzeichnenden* Original" opgeeft. Is dan ook dit niet met 's Prinsen onderteekening voorzien? Wij hebben een middel om het raadsel te verklaren, dat om zijne eenvoudigheid zich aan ons als 't ware opdringt. De Prins had geweigerd het stuk, zoo als het door Arnoldi ons wordt medegedeeld, te onderteekenen; maar August gaf daarom de hoop niet op, zulk eene onderteekening den Prins af te dwingen; hij rekende op 's Prinsen komst bij het aanstaande huwelijk, en tegen dien tijd hield hij het oude ontwerp met eene kleine wijziging in gereedheid. Doch het is ons doel niet, hier eene onderstelling, die wij later bewijzen zullen, in te smokkelen. Zoo het iemand bevreemden mogt, dat wij de opgenoemde wijziging eene kleine noemden, hij lette er op, dat het bedoelde artikel op eene zonderlinge wijze gesteld is. Immers, gelijk wij verwachten zouden, het belette niet, dat de kinderen, uit den echt voortgesproten, Katholijk zouden gedoopt en alzoo aan de uiterlijke plegtigheden der Kerk van hunnen eersten ademtogt onderworpen worden; neen, het grondde zich op de mogelijkheid, dat, des ondanks, *ook* (wij ontleenen dit voorzetsel aan de akte zelve) de Augsburgsche belijdenis hun zou kunnen geleerd worden. Die halfslachtigheid, welke de gansche huwelijkshandeling kenmerkt, straalt evenzeer in deze verklaring door. Zij geeft ter eene zijde toe, dat in de aanstaande huishouding des Prinsen de Katholijke Godsdienst de heerschende en de openlijk erkende blijve; terwijl zij ten gevalle der Prinses eene heimelijke huisgodsdienst van anderen aard bedingt. Slechts dat de Prins de leer der Augsburgsche belijdenis als de ware Godsdienst zou erkennen, die betuiging is van dergelijke halfslachtigheid vrij. Voor 't overige had zeker Lodewijk van Nassau regt,

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/86

wanneer hij de verklaring "etwas seltzam weitlauffig und spitzfinnig "gestelt" noemde.

Genoeg tot toelichting van die merkwaardige oorkonde: wij hebben thans bij de geschiedenis er van stil te staan.

Het was niet de eerste reis, dat Keurvorst August met zulk eene verklaring te berde kwam. Immers reeds in Maart gaf de Prins zijnen broeder Lodewijk last, den Keurvorst te verklaren, dat hij hem onmogelijk op het punt van de Godsdienst eene schriftelijke verklaring kon geven. Wanneer was die zaak het eerst ter sprake gebragt? Waarschijnlijk toen de Prins te Dresden was. Toen later Graaf Lodewijk, in naam zijns broeders, weigerde den Keurvorst hierin ter wille te zijn, antwoordde deze: "Ja der Printz het sorg der Lantgrav "oder andern mochten im solches bey dem König von Spanien uff- "mutzen und im daselb verrathen." Het zijn de eigene woorden van den Keurvorst, door Lodewijk aan zijnen broeder overgebriefd, en die woorden zien er zeker zoo uit, alsof zij eene herinnering behelsden van een gesprek, door hem met den Prins over die zaak gevoerd. Want men merke op, dat het punt van de Godsdienst in de briefwisseling tusschen Keurvorst en Prins, zelden of nooit uitvoerig behandeld is geworden, en dat om gemakkelijk te bevroeden redenen. Zoo wij dus mogen onderstellen, dat die woorden gesproken zijn, en wel bij een onderhoud te Dresden, dan doen wij ligtelijk een' tweeden stap, ter verklaring van de gansche zaak.

Men houde wel in het oog, dat het gezamenlijk aanzoek van den Keurvorst en van den Prins bij den onwilligen grootvader, op beider bijeenkomst te Dresden is gevolgd. Men herinnere zich, wat wij omtrent het onderscheid tusschen de onderhandeling van den Saxer Jenitzsch, en die van den Nassauer Knüttel hebben aangemerkt. Maar waartoe meer? dat de Prins *toen* eene schriftelijke verklaring moet geweigerd hebben is zonneklaar, omdat men er later eene van hem verlangde. Dat men er echter *toen* eene van hem begeerd hebbe, — wij hebben hierboven den grond onzer onderstelling opgegeven: ziehier meer. Bij gebrek aan historische bescheiden, moeten wij ons op het veld van onderstellingen begeven; maar die onderstellingen hebben in haren natuurlijken zamenhang, in hare toenadering tot wat wij historisch weten, in hare regtstreeksche rigting tot hetgeen het doel van ons betoog is, hare gronden van zekerheid.

Laat mij fantaiseren, zoo het u, lieve lezer! aldus toeschijnt; ik heb het regt te verzekeren, dat die fantaisie gebouwd is op en zamengesteld uit ernstig onderzoek. — Bij het onderhoud van Dresden kwam het verzet van Filips van Hessen op het tapijt, als iets, dat zeker te verwachten viel. Als onfeilbaren afleider tegen dat onweder, sloeg de Keurvorst eene schriftelijke verklaring voor, op de grondslagen der wezenlijke of vermeende, der geregtigde of ongereg-

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/87

tigde, althans der éénmaal onderstelde verzekeringen van den Graaf van Schwartzburg en Georg von Holl. De Prins weigerde zulk eene verklaring, op grond, dat die uit de handen van Filips van Hessen verraderlijk in die des Konings van Spanje kon gespeeld worden, en alzoo aanleiding geven, hem om eer en goed te brengen. — — Dus niet om haren inhoud, maar om haren vorm! "Wee "over die valschheid des Prinsen!" — roepen zijne vijanden. — Men bedenke toch, dat de Prins, door Protestantsche bloedverwanten omgeven, aan een Protestantsch Hof gastvrijheid genoot. Toen, zoo als nu, was het een regel, ik zeg niet van diplomatiek verkeer, ik zeg niet van afgetrokkene levenswijsheid, maar van de meest dagelijksche wellevendheid, daar, waar verschil van gevoelen bestond, het gevoelen van partij niet in het hart aan te tasten, maar zich beleefdelijk de gelegenheid ten nutte te maken, waarom men zich van zulk eene worsteling zou kunnen verschoonen, om, met andere woorden, eerst over den vorm en daarna ten principale te pleiten. Dat deed de Prins van Oranje. Zijne bedenkingen, zoo men ze in woorden bragt, zouden te naasten bij dus hebben geluid: "Waartoe eene verklaring? Zoo zij den Landgraaf van Hessen bevredigen zal, dan zou zij mij zelven bij den Koning van Spanje in de grootste achterdocht, en bij gevolg in het grootste gevaar brengen. Gesteld, ik kon eene verklaring als van mij gevorderd wordt, met een goed geweten geven, het zou zijn aan een vertrouwd vriend, aan iemand, op wiens bescheidenheid ik rekenen kon. Thans echter wordt zulk eene verklaring ten behoeve des Landgraven gevraagd: des Landgraven, die eenmaal snoodelijk de heusche gastvrijheid mijns vaders heeft bedrogen, die op mij wegens een verloren regtsgeding wrokt, die alleenlijk de geestelijke belangen zijner kleindochter op den voorgrond stelt, opdat men zijne eigene aardsche bedoelingen over het hoofd zou zien, die met één woord mij en mijn huis haat; neen — "dem untreuen Manne" — het is een historisch woord — "treue ich mich nicht."

Zoo deze voorstelling de juiste is, wij vragen niet: wat is er in het gedrag des Prinsen te laken? Wij gaan verder: wij vinden er de natuurlijke aanleiding in, waarom voortdurend 's Landgraven verzet, als een ingeefsel van diens wrok en eigenbaat bestreden is; waarom August zich onder de plegtigste verzekeringen verbond, ondanks allen tegenstand des grootvaders, de verloving der kleindochter door te drijven. Wij nemen bovendien akte van dit feit, dat August om 's Prinsen weigering de huwelijksonderhandelingen ten minste niet afgebroken heeft en toegelaten, dat, nevens zijn' afgevaardigde, die des Prinsen (in een' zeer gewijzigden zin) de zaak des huwelijks aan het Hof van Cassel voordroeg.

Eenmaal alzoo was de schriftelijke verklaring van de hand gewezen; waarom bragt de Keurvorst haar andermaal ter sprake? Om-

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/88

dat hetgeen voorgesteld was als, liever, hetgeen gekunsteld was tot een voorwendsel des Landgraven, allengs bleek of scheen te blijken zijne opregte meening, zijne heilige overtuiging te zijn. De wederzijdsche ingetrokkenheid op de vergadering van Naumburg had de spanning slechts vermeerderd. Het stilzwijgen kwam geheel ten laste des Keurvorsten, die had behooren te spreken en die dat jegens den bruidegom had op zich genomen; maar die niet sprak en echter, als ware hij ten volle geslaagd, het beraamde huwelijksplan met eigenzinnigheid doorzette. Te Naumburg had bij de ijverig Protestantsche Vorsten, juist ter zake van hunne belijdenis vereenigd, August ongelijk, de Landgraaf gelijk gekregen. Op de persoonlijke ontmoeting van beiden was zeker de verwachting gescherpt ook van zulken, die zich geregtigd meenden als scheidsregters of bemiddelaars op te treden. August's stilzwijgendheid was alzoo eene regtsontduiking: hij was voor de heerschende meening als bij verstek veroordeeld; de Landgraaf zegevierde. Met dubbel regt vervolgde deze zijne overwinning, toen des ondanks de Keurvorst van zijn opzet niet afzag. Böttiger verhaalt dat de Landgraaf eene regtbank van zegslieden voorsloeg, om over het verschil tusschen hem en den Keurvorst te oordeelen, zoo als dat bij een artikel hunner familieverbindtenis (Erbeinigung) was bepaald; maar August wees zulk eene regtspraak van de hand, als onbestaanbaar in huwelijksaangelegenheden. Filips van Hessen sterkte zich in zijnen wederstand door het gevoelen van andere Vorsten in te roepen: hij dreigde August met openbare vlugschriften en vertoogen: de brief door hem aan Willem van Oranje geschreven, waarbij hij het huwelijk met zijne kleindochter afgeslagen had, bleef voorzeker voor niemand, die er zich aangelegen liet zijn, een geheim; — alles voorbereidselen voor het krachtige protest, dat eindelijk den 26sten April door hem werd uitgevaardigd.

Het schijnt eene tegenstrijdigheid, wanneer de Keurvorst ter eene zijde den Prins eene *openlijke* verklaring jegens een' *iegelijk* in de pen gaf, en aan de andere zijde aan Graaf Lodewijk de belofte aflegde, dat hij 's Prinsen verklaring den Landgraaf van Hessen, wien daaraan het meest gelegen was, nimmer in handen zou spelen. Behalve dat de aanhef dier verklaring voor een gedeelte op rekening gezet moet worden van hetgeen gewoonte en stijl van dergelijke stukken vorderde, lost zich ook op deze wijze de tegenstrijdigheid op. August had eens voor al alle onderhandeling over het punt in geschil met den Landgraaf afgebroken; hij meende het welligt ernstig, dat hij nimmer het gevaarlijke stuk onder diens oogen zou leggen. Maar anders was het met zoovele Vorsten, als de Landgraaf voor zijne inzigten gewonnen had en aan wier uitspraak August zich niet had durven wagen: anders met naauwe bloedverwanten der bruid, die aanvankelijk voor het gezag van den Keurvorst gezwicht hadden, maar wier onderdrukte tegenzin thans aanmoediging vond in

het openlijk verzet des Landgraven en nu tusschen beide partijen te kiezen hadden: anders met kanseliers en vlugschrijvers, wier vaardige pen het wenschelijk was te bedwingen. Eene verklaring van den Prins, zoo August die bekomen en bij tijd en wijle toonen kon, was daartegen het beste wapen. Maar wat nu ook August verzekeren mogt, dat door hem die verklaring niet aan den Landgraaf zou worden overgeleverd; die verklaring beteekende niets, ten zij zich de Keurvorst daarvan te zijner bescheidenheid mogt bedienen. De Prins was er niets veiliger om, zoo lang zij niet ten eeuwigen dage in de Archiven van het Saxische Huis begraven bleef, en niemand zich daarvan openlijk, tegen wie het ook ware, bediende. De redenen, waarom hij vroeger zulk eene verklaring had geweigerd, bestonden nog in al hare kracht.

Toen de Keurvorst zijn' brief aan den Prins en het ontwerp van verklaring aan Graaf Lodewijk had ter hand gesteld, zond deze een en ander aan den Prins, maar "gaf geen enkel woord van raad." Ik kon mijne oogen naauwelijks vertrouwen, toen ik die verzekering bij den Heer van der Horst las. De schrijver deelt met eene eerlijkheid, welke hem eer aandoet, het begeleidend schrijven van Graaf Lodewijk mede, en daar lezen wij: "die verschreibung etwas "seltzam, weitleuffig und spitzfinnig gestelt ist, und, *mit meinem* "*rath*, *meinem Herren in keinen weg* zu willigen ist. Ich hof aber, "ob Got wil, der C. F. werde zich weisen lassen." Indien dat geen stellig afraden heet, versta ik er niets van: het is zoo stellig, dat Lodewijk de mogelijkheid van toegeven van 's Prinsen zijde niet eens onderstelt; dat hij, zoo het daarvan moest afhangen, het huwelijksplan als afgebroken beschouwt; dat hij eeniglijk daarop rekent, dat de Keurvorst zijnen eisch zal intrekken.

Heeft de Prins den raad zijns broeders opgevolgd? Ik zeg ja; maar ik sta met deze bevestiging alleen: op zijn hoogst staat alleen Böttiger aan mijne zijde. Arnoldi, Groen van Prinsterer, van der Horst, antwoorden: "neen." Ik ben verpligt de gronden voor mijn gevoelen uiteen te zetten.

De belofte, door Willem van Oranje af te leggen, moest, naar luid van het ontwerp van August, met eigene handen geschreven, *holograaf* zijn en door zijn zegel bekrachtigd. Ik moet den Heer van der Horst de eer geven, te hebben opgemerkt, dat het stuk, door Arnoldi aan het licht gebragt en door den Heer Groen overgenomen, aan die vereischten niet voldoet; hij komt er, en te regt, voor uit, dat 's Prinsen zegel en handschrift niet te toonen is. Zoo er meer noodig was, ten bewijze dat wij geene officiële akte voor ons hebben, zouden wij ons op het ontbreken van alle dagteekening beroepen. Wij zouden de vraag opwerpen: welke verklaring door den Prins onderteekend zou hebben moeten zijn, de bovengedachte of die andere, waarvan in Weisze's Archiv. melding gemaakt wordt

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/90

en waarin, op last van August zelven, het artikel omtrent de belijdenis, waarin de kinderen uit het ontworpen huwelijk moesten worden grootgebragt, was doorgestreept?

Ofschoon van der Horst het onbekend zijn van zoodanig officiëel stuk toegeeft, heeft hij echter op andere gronden het bestaan daarvan beweerd. Hij onderstelt, dat de Keurvorst het, overeenkomstig zijne belofte, hebbe verborgen gehouden. Wij moeten aanstonds opmerken, dat die belofte van geheimhouding zoo onbepaald niet was. Volgens den brief van Lodewijk had August slechts verzekerd, dat het van hem niet zou komen, wanneer de Landgraaf die verklaring den Koning van Spanje zou verraden, en nog dit had hij er als nadere bepaling bijgevoegd: "die hohe not dringe mich dan "dartzu." Aan den Prins zelven schreef de Keurvorst, dat die verklaring bij hem goed bewaard, en tot 's Prinsen nadeel niet zou worden geopenbaard. Maar dit bond August de handen niet, zoodra hij die naar zijn inzien *ten voordeele* des Prinsen kon openbaren, b. v. om de beschuldigingen van ijverig Protestantsche bloedverwanten, of van de tegenstanders van het huwelijk onder de Duitsche Vorsten, tot zwijgen te brengen. Iets toch, wij hebben het reeds gezegd, moest August met die oorkonde kunnen uitvoeren: wat voor belang toch kon hij er bij hebben, die buiten aller oogen in zijne geheimste lade weg te sluiten? Bovendien de onderstelling van den Heer van der Horst, alsof alles onder vier oogen behandeld ware, is met de feiten in strijd. August had het stuk *laten stellen* [1]; hij had er later in *laten* schrappen; hij had er met Graaf Lodewijk over gesproken; hij had den Prins verzocht, hem het stuk door diens *Raden* te doen overleveren. Zoo vinden wij August's vertrouwden, hetzij Raden, hetzij Kanselier, zoo Graaf Lodewijk, zoo eindelijk 's Prinsen eigene Raden, in de zaak gemoeid. Die allen dienden toch ook wel iets van den uitslag te weten. Ware het stuk ook onder de grootste geheimhouding afgegeven geworden, bijaldien het niet vernietigd ware, zou het zich nog onder de Saxische Staatspapieren laten aantreffen. Böttiger echter en de schrijver bij Weisze vonden er geen spoor van. Men kan, het is waar, aannemen, dat August ter gunste des Prinsen, staande het huwelijk met zijne nicht, het hebbe verborgen gehouden; maar die gunst verkeerde, na den ongelukkigen afloop deszelfden huwelijks, in de bitterste ongunst; vooral had de Prins in de oogen van den regtzinnigen Lutheraan alle verschooning verbeurd, sedert hij zich door zijn huwelijk met Charlotte van Bourbon ten eenemale in de armen van het Calvinisme had geworpen. Hoe ware er op de bescheidenheid van den Keurvorst te rekenen geweest, indien hij eene verklaring des Prinsen had in handen gehad, waarbij deze de Augsburgsche belijdenis als de ware Christelijke had bezegeld?

---

[1] "Als haben wir eine Notell stellen lassen." Groen van Prinsterer, l. c. p. 58.

Lodewijk van Nassau had geschreven: "Ich hoff — der C. F. "werde sich weisen lassen, dan es ja uff beiden Seiten eine ewige "schandt sein wurde, da dieser heiradt, der nun mehr in der gantzen "Welt rüchtbar ist, zergehen sollte." Die uitdrukkingen van Graaf Lodewijk hebben den Heer van der Horst vervaard gemaakt. Hij hield het er voor, dat het huwelijk zou afspringen, indien de Prins niet teekende. Voorts redeneerde hij dus: reeds in Mei schreef de Prins, dat de dag des huwelijks bepaald was, en dat hij inlichting verlangde omtrent de bruiloftsgasten, en de kleuren die zijne aanstaande als de hare had aangenomen; derhalve had de Prins reeds in Mei de van hem verlangde belofte onderschreven. Om met het laatste punt te beginnen: wij kunnen den Heer van der Horst verzekeren, dat wij een' door den Keurvorst eigenhandig onderteekenden brief aan Prins Willem voor ons hebben liggen, gedagteekend uit Torgau, den 20sten Mei, en dat wij daaruit letterlijk het volgende hebben overgeschreven:

"Sonst zweiffeln wir gar nicht E. L. werde dem nehern verlasz "und zuschreibenn nach, so wir mit derselben Bruder gemacht, Ire "Rethe albereit abgeferthiget unnd Ihnen zu vergleichung der Hei- "rats Notel, widdumbsverschreibung, unnd dess ansitzes halbenn "volkommene gewaldt mitgegeben habenn, und sich sonderlich der "Religion halbenn der überschiktten Notelem gemesz freundtlich und "Christlich ercleren."

Het blijkt dus uit den brief, dat op den 20sten Mei de Keurvorst nog niets van den Prins, buiten diens Raden om, had ontvangen. Die Raden kwamen voorts, blijkens hun eigenhandig schrijven van 7 Junij, eerst den 30sten Mei te Torgau. Die Raden waren Wilhelm Knüttel, waarschijnlijk een Lutheraan, maar dezelfde, die namens den Prins de door Filips van Hessen verlangde inwilligingen op het punt van de Godsdienst had afgeslagen: en Heinrich von Wiltpergk, 's Prinsen Hofmeester, een openbaar Katholijk. — Den brief van August, schoon den 20sten gedagteekend, ontving de Prins eerst den 3den Junij, te Brussel. Dit blijkt uit zijn antwoord van den 6den, en in dat antwoord stapt hij ten eenemale stilzwijgend over de verlangde verklaring heen. Ook in zijn' lastbrief voor die onderhandelaars, welken de Prins reeds op den 13den Mei had uitgevaardigd, was over alle huwelijksvoorwaarden breedvoerig gesproken; maar over het punt van het geloof geen woord gerept. Wij gelooven, dat de aangevoerde gronden genoeg zijn om te bewijzen, dat het handschrift des Prinsen niet in Mei, althans niet vroeg in Mei, kan zijn afgegeven.

Inderdaad, Graaf Lodewijk's verlegenheid zou besmettelijk kunnen zijn, ware het niet, dat de brief van den Keurvorst aan Prins Willem, die ons insgelijks in de Verzameling van Groen medegedeeld is, ons moest geruststellen. In dien brief dringt de Keurvorst

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/92

beleefdelijk op die verklaring aan, ter geruststelling van hem en van de bruid; maar niet in zulke bewoordingen, als ware het huwelijk anders afgesprongen. In tegendeel, aan het einde van dien brief (van 14 April), bepaalt de Keurvorst den dag des huwelijks op 24 Augustus, eerstvolgende. Daarmede is de vraag van v. d. Horst beantwoord, hoe de Prins in het begin van Mei schrijven kon, dat het huwelijk vast besloten was, ook zonder dat hij het gevraagde handschrift had geleverd. Wij willen er deze bijzonderheid nog bijvoegen: In den zoo straks vermelden brief van 20 Mei lag een klein briefje ingesloten, waarbij de Keurvorst den Prins opdroeg, voor het aanstaande huwelijksfeest, te Brussel of in de Nederlanden, eenige masker-kostumen te bestellen. Men ziet er uit, dat de voorwaarde van onderteekening niet zoo onontwijkbaar was, als de bestrijder van den Prins het heeft voorgesteld. En als men de zaak van nader bij beschouwt, dan zou zeker het afbreken des huwelijks eene voor den Prins zeer onaangename teleurstelling geweest zijn; maar de schande ware voor den Keurvorst veel erger dan voor hem. Immers voor aller oogen ware de Landgraaf van Hessen geregtvaardigd en de beschuldiging, dat de Keurvorst over het punt van de Godsdienst ligtvaardig was heengegleden, gestaafd geworden. Dit alles wist de Prins nog beter, dan wij het thans kunnen nagaan, en de drijfvêer tot eene spoedige aanneming van het hem door den Keurvorst voorgeschrevene, was voor hem oneindig zwakker, dan zijns broeders plotselinge verlegenheid kan doen onderstellen.

Hadden er, eindelijk, vroeger, redenen bestaan, welke den Prins huiverig moesten maken zulk eene verklaring te geven, wij kunnen geenszins zeggen, dat zij thans opgehouden hadden te bestaan, of eenigzins van gewigt waren verminderd. In tegendeel: meer dan ooit kon de Prins er op rekenen, dat zijn gedrag in en vóór het huwelijk, ten opzigte van de Godsdienst, met Argusoogen zou worden bespied; meer dan ooit had hij noodig, allen goeden dunk van Katholijke regtzinnigheid bij Koning en Landvoogdes op te wekken of te bevestigen. Het was juist thans het tijdstip, waarop hij met Granvelle tot openbare vredebreuk was gekomen; waarop hij met Egmont den stouten stap deed, dien Staatsdienaar in de gunst des Konings te verdringen; waarop deze, als Aartsbisschop van Mechelen en als Kardinaal, nog sterker dan te voren, pligtshalve verbonden was, de ketterij, waar zij zich ook verschool, op te sporen en te bestraffen. Zou zonder dringende redenen, — en dat die niet bestonden hebben wij ontwikkeld, — de Prins, wien zijne vijanden beschuldigen, dat hij uit aangeboren lafhartigheid niets veilig achtte, in zulk een hagchelijk oogenblik, door eene schriftelijke verbindtenis zich den zwakken August van Saxen hebben prijs gegeven, en invloed en veiligheid op een gewaagd spel van bedrog en huichelarij gesteld? Ons althans zijn al deze overwegingen zoo beslis

send, dat wij, hoe moeijelijk het ook zij negative betoogen te voeren, zonder aarzelen verklaren, dat het bedoelde bezegelde handschrift des Prinsen nimmer zal worden gevonden, en dat wij, zoo het onverwachts uit den eenen of anderen hoek opdook, beginnen zouden de echtheid er van in ernstigen twijfel te trekken.

Nog eene bedenking tegen ons stelsel kan er worden opgeworpen; wij zijn bereid die te beantwoorden. De bedenking is deze: August vorderde, volgens de letter van zijn' brief, 's Prinsen verklaring eeniglijk voor zich en voor zijne nicht. Hun beider bescheidenheid verpandde hij voor de geheimhouding der verlangde akte. Indien de Prins er slechts ééne onderteekend heeft, zij is zijner aanstaande bruid ter hand gesteld; in den roes der wittebroodsweken, of onder de bedwelming van Anna's latere ligtzinnigheid, is zij haar ontfutseld, of misschien te eeniger tijd door den Prins zelven vernietigd geworden. Ons antwoord is: zoo August zulk eene heilige belangstelling had gehad in de geloofstrouw zijner kweekelinge, hij had zulk eene uitkomst kunnen, bij zijne immer berekenende koelheid had hij haar moeten voorzien. Kwam de eisch van zulk eene verklaring werkelijk voort uit den boezem van Anna, als eene ingeving van haar eigen geweten? Wij aarzelen met ons antwoord; want wij staan weder voor de vraag, vroeger door ons overwogen en ontkennend beantwoord: of Anna om haar karakter verdient immer als getuige tegen den Prins van Oranje te worden gehoord? Volgens hem had zij afstand gedaan van alle aanspraken, waartoe hare geloofsbelijdenis haar verpligtte: in het geven van antwoorden, die geen antwoorden maar uitvlugten waren, had zij als lijdelijke leerlinge 's Prinsen voorschriften en die zijns broeders opgevolgd. Anna in den eisch te mengen, was niet dan een voorwendsel van August; en de Prins, zoo hij de overtuiging had, gelijk wij gelooven, dat Anna's hartstogt haar tot zijne zekere prooi moest maken, zoo hij in dien geest, — wij hebben geen reden, om zijne verzekeringen te mistrouwen, — bekentenissen en beloften van haar had verworven, dan moest hij doorzien, dat het niet de wil was van zijne bruid, maar van haren oom; niet eens de inspraak van het geweten van dezen, maar het belang dat hij had, om zich zelven te regtvaardigen, waarom hij op den dorpel, om zoo te spreken, van den huwelijkstempel nog een' steen des aanstoots opwierp.

Böttiger verhaalt ons gedeeltelijk, volgens den Schrijver uit Weisze's Neues Museum, het volgende: — wij vertalen woordelijk. Op den voorslag des Keurvorsten, liet hem Prins Willem onder het oog brengen, dat hij zwarigheid maakte eene schriftelijke belofte op dit punt te onderteekenen; dat voor lieden, die woordbrekers waren, zulk een geschrift niet meer waarde had dan eene mondelinge belofte, maar dat hij op zijn Vorstelijk eerewoord aannam, den inhoud der verklaring op het stiptst na te komen, en die belofte voor de

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/94

werkelijke voltrekking van den echt nogmaals met hand en woord bereid was te herhalen. *Gelijk ook geschied is.*

Met de aangehaalde woorden is, dunkt ons, historisch het niet bestaan van eenige schriftelijke belofte bewezen. Is daarmede echter de Prins in zijne eer hersteld? Neen, wanneer wij het verhaal van Böttiger oppervlakkig lezen. Ik verzoek echter mijne lezers op te merken, dat Böttiger, en de meeste schrijvers over die zaak, Protestanten waren, die het eene voor den Prins eervolle onderstelling achtten, dat hij reeds van 1559 af in het verborgen der Hervormde begrippen zou zijn toegedaan geweest. Wij kunnen niet genoeg die onderstelling als historisch onbewijsbaar wraken. Wie haar, des ondanks, aanneemt, vat de veeltijds dubbelzinnige en zeer algemeene bewoordingen des Prinsen naar de ingeving zijner Protestantsche voorliefde op. — Vervolgens geen letter schrifts bestaat er van den Prins, waarin hij eene verklaring geeft in die bewoordingen, als Böttiger mededeelt. Die schrijver zegt zelf, dat de Prins aan den Keurvorst voorstellingen *liet doen*. Door wien? — Lodewijk van Nassau, Schwartzburg, von Holl, waren omstreeks dezen tijd noch in den omtrek van Keurvorst August, noch te Torgau aanwezig. — Door Knüttel derhalve, die vroeger zoo ruiterlijk voor de waarheid bij Filips van Hessen was uitgekomen? of door Wiltpergk, den ouden dienaar van het Katholijk gezin van Maximiliaan van Buren, en die zelf zoo goed Katholijk was, dat hij tot in de dagen van Alva toe, en in het door geloofsregters in staat van beleg gestelde Leuven, aan de zijde van 's Prinsen oudsten zoon, Filips Willem, zijn ambt van Hofmeester bleef vervullen? Deden zij die verzekeringen voorts overeenkomstig hun openlijk berigtschrift? maar, daar dergelijke berigtschriften gewoonlijk werden overgegeven, stonden zij met eene schriftelijke verklaring van den Prins gelijk. Wij herhalen wat wij zeiden: in het bevelschrift dier beide Raden, zoo als dat in het huis-archief des Konings te lezen is, staat daarvan geen woord. Derhalve bij geheime mondelinge instructie? Ik kan noch ja, noch neen antwoorden, wat het mogelijke der zaak betreft; maar niemand kan verzekeren, dat de voorstellingen, die daarvan aan August, hetzij door de Raden zelve gedaan, hetzij door de tusschenkomst van derden tot hem gebragt werden, 's Prinsen bedoelingen juist hebben uitgedrukt.

Indien wij alzoo het verhaalde door Böttiger in dezer voege omzetten: de Prins liet den Keurvorst onder het oog brengen, dat hij, indien hij zijn woord wilde breken, zich door geen schriftelijke verklaring zou laten terughouden; maar dat hij zijn eerewoord gaf, alles na te komen wat hij den Keurvorst beloofd had, en waarop deze hem als verloofde van zijne pleegdochter had aangenomen: alles in dien vorm, die volgens Strada den Prins eigen was, waardoor hij, weinig met woorden belovende, den schijn had, het door daden des

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/95

te beter te zullen maken, dan krijgt wel Böttiger's verhaal eene gansch andere tint; maar wij zijn overtuigd, dat het waarschijnlijker geworden en nader aan de waarheid gebragt is; zoo ten minste blijft het in overeenstemming met de doorgaand gelijkmatige handelwijze van den Prins. Maar bovendien heeft ons Böttiger zelf, aan het slot zijns verhaals, den maatstaf in de hand gegeven, waarnaar wij 's Prinsen verzekeringen moeten afmeten. De Prins zegt hij, deed zoo als hij beloofd had, — "wie auch geschah". — De vraag is dus, wat deed hij? wat geschiedde er?

Nog eens; na de zamenkomst van Torgau is Knüttel, ditmaal door Johan Lorich vergezeld, van 's Prinsen wege naar den Keurvorst teruggekeerd. Uit hun berigtschrift en uit het begeleidend schrijven des Prinsen aan den Keurvorst van 14 Julij, blijkt niet, dat er over de godsdienstige verklaring des Prinsen tusschen partijen het minste gehaspel bleef bestaan. Alles wat er nog te verhandelen viel, gold de stoffelijke belangen van het aanstaande echtpaar en de op de bruiloft te noodigen gasten. Onder de laatste behoorden 's Konings Stedehouders in de Nederlanden, Hertog Erik van Brunswijk, de afgevallen Protestant, en Granvelles voorvechter, met nog vele anderen, die Katholijk heetten en het ook waren. Onder deze was ook de bekende krijgsoverste Lazarus von Schwendy. Hij was het die der Landvoogdes mededeelde, dat, toen de bloedverwanten en speelnooten de jonge vrouw aan haren echtgenoot naar 's Lands wijze overleverden, men den Prins had bezworen, haar te laten en te onderhouden in de Luthersche belijdenis, en dat hij had geantwoord, dat hij te dien opzigte doen zou, wat hij voor God en zijn geweten kon verantwoorden. "Ik geloof" — voegde Schwendy er bij — "dat de Keurvorst dat verzoek deed, om eenig genoegen "te geven aan de Vorsten, die, even als hij, de Protestantsche "Godsdienst belijden, en hem verwijten, dat hij zijne nicht aan een' "dusgenoemden Papist heeft uitgehuwelijkt."

Ziehier dus wat de Prins *deed*. Zoo Böttiger of zijn zegsman dit als het *voldoen* des Prinsen aan zijne belofte hebbe aangemerkt, dan blijkt er uit, dat die belofte weinig om het lijf moet hebben gehad. Het antwoord des Prinsen wordt door zijn' jongsten bestrijder eene nietsbeteekenende uitdrukking genoemd. Zij is echter veelbeteekenend, in verband met hetgeen vooraf gegaan was, met wat eerst door Filips van Hessen gevorderd, laatstelijk en bijna op het oogenblik dat de koop gesloten was, door August was bedongen. De uitdrukking is veelbeteekenend als eene openlijke verklaring van den Prins, dat hij zijne vrouw *niet* in hare Luthersche leer en leven denkt te onderhouden. Het was in dien geest, dat Schwendy de zaak der Landvoogdesse voordroeg: het was daarom, dat hij — een der beste stijlisten van zijnen tijd, — na de vraag van den Keurvorst te hebben vermeld, 's Prinsen antwoord daarmede in tegen-

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/96

stelling bragt en door een "maar" inleidde. — "Het antwoord van "Oranje, die dan waarschijnlijk van 's Keurvorsten vraag was on- "derrigt, was daarom van dien aard, dat het den Lutherschen Vor- "sten moest behagen en voldoende verzekering geven, terwijl het "van den anderen kant nooit een punt van beschuldiging bij het "Hof van Spanje kon opleveren," schrijft de Heer van der Horst. — Het is waarlijk eene ondankbare moeite, iemand, die bevooroordeeld blijkt, oude gedenkstukken te leeren lezen. Schwendy zegt nergens, dat de Luthersche vorsten in het antwoord des Prinsen genoegen genomen hebben: hij zegt niet eens, dat de Prins de bedoeling heeft gehad hen te misleiden; hij zegt alleen, dat August van Saxen, door op het laatste oogenblik nog op de gewetensbelangen zijner nicht aan te dringen, zich van het verwijt heeft willen vrijwaren, als hadde hij die ligtvaardig uit het oog verloren.

Ik mag dien bestrijder des Prinsen nog niet loslaten. Hij schijnt het den Prins als eene uiterste voorzigtigheid, eene lafhartige achterhoudendheid toe te rekenen, dat hij in zijn eerste schrijven aan de Landvoogdes, noch van de plegtige voltrekking des huwelijks, noch van de hem gedane eischen, een enkel woord gerept heeft. Meende de Prins dan die zaak verborgen te houden? Maar zij moest ruchtbaar worden, omdat zij betrekkelijk in het openbaar geschied was. Wat Schwendy schreef, schreef hij met of buiten medeweten des Prinsen. In het laatste geval dan verdient zijn berigt te meer geloof, en zijne opvatting van 's Prinsen antwoord, als de meest juiste beschouwd te worden. Maar omdat hij een vijand van den Kardinaal en diens partij, en een vriend van den Prins en eenigermate diens cliënt was, zou men kunnen onderstellen, dat zijn berigt aan de Landvoogdes niet geheel buiten den Prins om gegeven was. In dat geval had de Prins niet noodig er iets aan de Landvoogdes van mede te deelen, en zijn zwijgen mag niet als verbergen van de zaak beschouwd worden. Schwendy voorts was niet slechts 's Prinsen vriend, maar ook die der Duitsche Vorsten: ik weet zelfs van hem alwederom niet te zeggen, of hij Protestant dan wel Katholijk was: hij stond ten minste met de eene en de andere partij op den besten voet. Men zou daarom kunnen zeggen, dat hij geenszins 's Prinsen hartsgeheimen aan de Landvoogdes zou verraden, maar veelmeer deze, ten gevalle des Prinsen, zou hebben misleid. Doch al had hij dat gewild, hij zou het niet hebben kunnen doen. Meent men, dat Granvelle bij eene zoo gewigtige gelegenheid geene andere verspieders aan het Hof van Dresden zal gehad hebben? Was niet Montigny van wege de Landvoogdes tegenwoordig, Montigny, die, hoe afkeerig ook van geloofsvervolging, zich te allen tijde een eerlijk Katholijk betoond heeft, en zich ten hoogste zou geërgerd hebben, wanneer de Prins eene daad uitgevoerd of eene belofte gedaan had, daarmede

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/97

in strijd? Was er niet nevens hem van Maldeghem, een Staatsman wel van den tweeden rang, maar welke dien rang waardiglijk in verschillende gezantschappen heeft opgehouden, en die insgelijks te allen tijde de Roomsche Godsdienst heeft blijven aankleven? Ja, was er onder de Nederlandsche Heeren wel één enkel Protestant te vinden, indien men den flaauwen Graaf van den Berg uitzondert. Want zelfs Culemborg en Brederode golden op dien tijd nog voor goede Katholijken.

Indien ondanks dit alles, hetzij Keurvorst August, hetzij zijne Duitsche bloedverwanten, zich door de dubbelzinnigheid des Prinsen hebben laten begoochelen, allerminst kan zulks met de Keurvorstin van Saxen, August's vrouw, het geval zijn geweest. De Keurvorstin smeekte den Prins, toen hij het huwelijk stond aan te gaan, dat hij zijne bruid, hare pleegdochter, zou opbouwen in dezelfde vreeze Gods, en in denzelfden Christelijken wandel, waarin zij was grootgebragt. Edele en eerlijke bezorgdheid! Maar zooveel te ergerlijker 's Prinsen antwoord: "Met al dat zwaarmoedig ontuig denk ik haar "niet het hoofd te breken. Laat haar den Bijbel ter zijde leggen, "en in Amadis de Gaules en andere boeken van kortswijl, die over "de geheimen der liefde handelen, lezen. In plaats van naaijen en "breijen, leere zij eene gaillarde dansen en al die hoofschheden, "waardoor zich de aanzienlijke vrouwen van ons Land en Hof on"derscheiden."

Hoe aanstootelijk en ligtzinnig dit antwoord moge schijnen, het drukt zoo natuurlijk den indruk uit, die Duitschlands Protestantisme op een' jeugdigen Vorst, vol van zelfgevoel en zelfvertrouwen, maken moest, dat wij er bijna den sleutel voor 's Prinsen volgend gedrag in vinden. Niets had meer voor elken praktischen geest de hooge verwachtingen teleurgesteld, dan de Duitsche Hervorming, zoo als zich die na den vrede van Augsburg voordeed. Twisten tusschen Melanchthonianen en Lutheranen, Osiandristen, Calvinisten, aan het hoofd der eene partij August van Saxen, aan het hoofd der andere de Keurvorst van den Paltz, hier Brentius, ginds Pfauser: alle namen, die genoeg zeggen om voor de Theologie dier dagen den titel van "melancholische Dinge" te regtvaardigen: alles boeken en boekenwijsheid, in vergelijking waarmede Amadis de Gaules en de gerektste roman der middeleeuwen, voor den gewonen lezer eene opwekkelijke lektuur mogt heeten. Inderdaad het Protestantisme dier dagen droeg geen bruiloftskleed: een stroef gelaat en stemmige kleeding gold nog later als een teeken, waarom iemands regtzinnigheid bedenkelijk scheen: zoo zagen Calvinisten en Doopsgezinden er uit. Die pepen en zongen, zaten elders op de markten; zij behoorden te Rome te huis.

Zoo de Prins later bij de bekentenis zijner ligtzinnigheid in het Godsdienstige, de verzekering voegde, dat er van kindsbeen een goed

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/98

zaad van Evangelische gezindheid bij hem was blijven liggen, dat later rijke vruchten droeg, wij zouden bijna zeggen, dat hij zich zelven bedroog, of zich zelven miskende. Hoe vroom ook Juliana van Stolberg, aan welker moederlijke teederheid de Prins te vroeg ontrukt werd, moge geweest zijn, de leer waarvan zijne kindsheid de eerste indrukken ontving, stond zeker in geen het minste verband met dat levend en levenwekkend beginsel, dat hij in latere dagen òf ondervond, òf — want wij willen ten voordeele van onzen held, zelfs den schijn van partijdigheid vermijden — voor welks werkingen hij naderhand de ijverigste deelneming in het openbaar betuigde. Boezemde het aanschouwen van het Lutheranisme, ter plaatse waar dat stelsel eigenlijk zetelde, hem zooveel minachting in, hoe zou het menschkundig zijn te onderstellen, dat op zijne latere geloofsverandering, datzelfde stelsel een' werkzamen invloed hebbe geoefend? Is het waar, wat wij straks zullen betwisten, dat zijne nieuwe echtgenoote dat stelsel hebbe omhelsd, kon dat bij een' man als Willem eene aanbeveling zijn, die al te ras ondervond, hoe verre in zedelijke en verstandelijke hoedanigheden die vrouw beneden hem stond? Wat zou de stijf schoolsche Godgeleerdheid der Saxische Hofpredikers, gesteld zelfs deze waren zijner vrouw tot hare bevestiging in de leer, en te zijner bekeering medegegeven, op hem hebben vermogt? Ik ontken niet wat de Geschiedenis getuigt: dat Willem van Oranje de Luthersche begrippen eerst en vroeger dan die der Calvinisten hebbe voorgestaan; maar ik zou dit geenszins durven aanzien als het werk eener gemoedelijke overtuiging, maar liever daaruit afleiden, dat, tot op zekeren tijd, het staatsbelang zijne Godsdienstige overtuiging beheerschte en wijzigde. Heeft er eene werkelijke beslissende ommekeer van zijn Godsdienstig geloof plaats gehad, niet het voorbeeld zijner vrouw, niet de boeken der twistende Duitsche Godgeleerden en hunne "melancho-"lische" vermaningen, konden die te weeg brengen; maar die krachtige vaak onstuimige ijver, die in de Calvinistische predikers vlamde, die hen over brandstapels en kerkers leerde zegevieren, en op slagvelden sneuvelen, zonder hunne banier los te laten, en die in de krachtvolle taal van een' Junius, een' Taffin, een' Saravia, een' Dathenus, een' Modet, de geheele natie en den Prins met haar, tot den heiligen opstand medesleepte.

Men houde ons deze uitweiding ten goede: eene waardering van 's Prinsen godsdienstige opregtheid, een onderzoek van wat hij in latere dagen geloofde, ligt buiten ons onderwerp. Wij hebben slechts te bewijzen, dat zijn Katholicisme, moge het al niet op vasten bodem geworteld zijn, niet gehuicheld was, en dat hij door het vertoon er van niemand, noch den Koning, noch zijne bloedverwanten, bedrogen heeft.

Maar het huwelijk zelf, hoe werd het gevierd? naar welken ker-

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/99

kelijken ritus werd het voltrokken? Wat kon daarvan, uit een sakramenteel oogpunt beschouwd, de geldigheid zijn? De vragen zijn onlangs ter sprake gebragt, en onbeantwoord gebleven. Ik heb geene enkele oorkonde onder de oogen, die mij veroorlooft, een bepaald antwoord te geven; maar ik had gewenscht, dat de bestrijder van Willem van Oranje, alvorens de mogelijkheid eener geloofsverloochening te onderstellen, de zaak dieper doorgedacht, en niet uit het standpunt der gevestigde kerkleer eene vraag had beantwoord, die uit den geest en de gewoonte van een vroeger tijdvak behoorde beoordeeld te zijn.

Op bladzijde 76 van den Schrijver, dien wij op het oog hebben, loopen drie stellingen op de meest naïve wijze naast elkander in ééne weide te grazen, zonder te vermoeden, dat zij elkanders doodvijandinnen zijn, en dat hare vijandschap telken oogenblik staat uit te barsten. Die drie stellingen zijn: 1°. "het huwelijk van Willem werd Godsdien-"stig ingezegend": 2°. "het is" echter "wel zeker, dat het huwelijk niet "volgens Katholijk kerkgebruik is ingezegend:" 3°. Dat echter "het "huwelijk geheel volgens Luthersch kerkgebruik gesloten is, zou ik "niet durven onderstellen, omdat er een Gezant van het Spaansche "Hof — bij tegenwoordig was."

De tijd, met welken wij ons bezig houden, was een tijd van de buitensporigste schimpschriften en spotgedichten. Al spoedig na den dood van Paus Paulus IV (een Caraffa, die bij geen der partijen zeer bemind was), was een versje in omloop van den volgenden inhoud, dat van stonden aan in de Nederlanden dapper werd opgezongen, en sedert met eenige wijziging in onze Geuzenliederen zijne plaats vond. De Paus is dood: waar is hij heen? Een God is hij niet, en derhalve ging hij niet regtstreeks ten Hemel. Een mensch is hij niet, en daarom is er voor hem in het vagevuur geen plaats. Zoo lang hij dus niet bepaald een van beiden is, zal hij in de Hel bij de Duivels moeten blijven. Wij zouden van dat schimpdicht niet gesproken hebben, had de Heer van der Horst zich niet bij de beschouwing van 's Prinsen huwelijk in een dergelijk dilemma verstrikt. Wij weten na het aangevoerde niet meer, op welk grondgebied de Nicolai-kerk staan zal; wij weten niet of de plegtigheid, waarover gehandeld wordt, volgens den ritus van Manicheën of van Arianen hebbe plaats gehad. Want, wij hoorden het, zij kon niet Roomsch-Katholijk zijn, en Luthersch was zij evenmin.

Die verlegenheid, dat keerweêr, waarop alle gevolgtrekkingen doodloopen, is een bewijs, dat men op een' verkeerden weg is. Evenwel ware met een weinig, ik zeg niet historische kennis, maar met een weinig historisch inzigt, de ware weg te vinden geweest. Om dien te vinden, had onze Schrijver een oogenblik de lantaarn vóór zich; maar in zijne drift blies hij zijn eigen licht uit. Wij moeten, onzes ondanks, weder de plaats afschrijven.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/100

"'t Is waar, de Kerkvergadering van Trente had haar besluit "over het huwelijk nog niet uitgevaardigd, het beletsel van heime- "lijkheid was nog niet afgekondigd, zoodat de Prins, zonder dis- "pensatie van den Paus en zonder tusschenkomst van Bisschop of "Priester, een *geldig* huwelijk met eene Protestantsche Prinses kon "aangaan; maar te allen tijde had de Kerk zulk een' echt als onge- "oorloofd, als heiligschennend veroordeeld, en hare toestemming "daartoe nooit dan om gewigtige en meestal openbare redenen ver- "leend. Oranje wist dus, dat zijne daad het zegel van ongehoor- "zaamheid van heiligschennis, van deelname in de Godsdienst der "*ketters* zou dragen."

"Ketters?" maar wie sprak van ketters? Tot op het oogenblik hadden wij slechts met Protestanten, eigenlijk gezegd aanhangers der Augsburgsche geloofsbelijdenis te doen. Eerst de zaamgeroepene Kerkvergadering mogt hen tot ketters verklaren; zoover was men, op het oogenblik, van hen door een voorloopig vonnis buiten te sluiten, dat men niet alleen de hoogst Protestantsche Elisabeth van Engeland, maar alle Luthersche Vorsten uit Duitschland tot het zenden hunner Afgevaardigden uitnoodigde; zelfs Filips van Hessen en zijne geloofsverwanten te Naumburg heetten de beminde zonen des Pausen, en gaven door hunne stuurschheid aanleiding tot die ergernis, welke onze Schrijver, bl. 55, in zulke krachtige woorden ontboezemt.

De aanhangers der genoemde belijdenis zuchtten onder den kerkban. — Het zij zoo; maar die straf had sedert het wegsterven der middeleeuwen al hare kracht verloren. In haren ernstigsten vorm was zij overal persoonlijk; en buitendien in Duitschland gold van oudsher de regel van het Duitsche Rijk: kerkban doet geen schade, ten zij er rijksban op volge.

Uit een Katholijk, d. i. algemeen kerkelijk standpunt, kon echter, mijns inziens, vóór het sluiten der Trentsche Kerkvergadering, de Luthersche geloofsbelijdenis evenmin ketterij als hare aanhangers ketters heeten. De oude besluiten tegen de ketters uitgevaardigd en onderhouden, waren op hen niet in den strikten zin toepasselijk. Wij willen de Trentsche Kerkvergadering geenszins beoordeelen, veel minder veroordeelen; maar ieder zal toestemmen, dat zij eene poging was tot herstel van de bestaande scheuring; dat de hevigheid van Italiaansche en Spaansche Godgeleerden en de stugheid der Protestanten, die zich zelve van alle deelneming vrijwillig en halsstarrig buitensloten, tot haren in dit opzigt heilloozen afloop hebben medegewerkt.

Hetgeen echter niet Katholijk, d. i. algemeen kerkelijk was, kon in sommige Staten als kerkelijk regtzinnig worden beschouwd. Bisschoppelijke brieven, te meer die van den hoogsten aller Bisschoppen, den Paus van Rome, waar zij afgekondigd wer-

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/101

den, vooral echter de plakkaten van Koningen en Vorsten, bepaalden wat voor kettersch gehouden moest worden, en dat daaronder de leerstellingen der Lutheranen vielen, zullen wij allerminst ontkennen. Als ketterij werden zij in Spanje en in de Nederlanden beschouwd. Maar wat volgde daaruit? dat men een Spaansch onderdaan kon verbieden een kettersch huwelijk aan te gaan; dat men regt had den schuldige te vervolgen, wanneer binnen de grenzen een huwelijk, zoogenoemd kerkelijk, met andere dan Katholijke plegtigheden werd voltrokken. Maar wanneer het huwelijk door den Landsheer op gronden, die wij onderzocht hebben, toegestaan was, en op voorwaarden, voor welke wij ons borg stellen, voltrokken werd, dan moest dat huwelijk plaats hebben in de vormen, welke de wetten des Lands, waar de bruid getrouwd werd, voorschreven.

Nu was voorzeker eene inzegening des huwelijks, zoo als die voor Willem en zijne bruid in de Nicolai-kerk, te Leipzig, plaats had, de eenig mogelijke vorm, waarin die plegtigheid volgens de Landswetten in Saxen kon plaats hebben [1]. Die vorm, hoeveel hij ook van den Katholischen ritus moge verschild hebben, bleef, volgens de Rijkswetten, geheel Duitschland door voor kerkelijken ban of berisping onbereikbaar. Het zesde artikel van den Augsburgschen vrede had uitdrukkelijk bepaald: dat alle geestelijke regtspraak tegen de Godsdienst der Augsburgsche belijdenis, tegen het geloof, de kerkelijke bedieningen, de kerkgebruiken, ordonnantiën en plegtigheden harer aanhangers, hetzij die reeds bepaald waren of nog bepaald moesten worden, niet mogt uitgeoefend worden, voordat men over de Godsdienst tot een vergelijk ware gekomen, en dat die regtsmagt tot op dien tijd uitgesteld en opgeschort moest geacht worden. Als lid en onderdaan des Duitschen Rijks, tot de onderhouding van den Rijksvrede gedwongen, kon Willem allerminst verlangen, dat te zijnen behoeve uitzonderingen op de Saxische Staatswetten gemaakt wierden, kon hij allerminst ze als te zijnen opzigte ongeldig verwerpen. Wij moeten en mogen dus niet, zoo als de Heer van der Horst, in het onzekere zijn van welken aard de plegtigheden waren, waaronder zijn huwelijk plaats had. Zij waren Luthersch; zij konden en mogten niet anders zijn; maar aan den bijzonderen toestand der Lutherschen in Duitschland lag het, dat Katholijke Duitsche Vor-

---

[1] Dat de Lutherschen in onverdraagzaamheid hunner tegenpartij niets toegaven, bewijst de klagt, ten jare 1559 op den Rijksdag van Augsburg door de Katholijke Standen ingebragt: "3°. würde den Catholischen wenn sie zu der andern Religion "heirateten, die Einseignung und die Taufe der Catholischen Kinder verweigert, "auch die etwa gebetene Catholischen Gevattern nicht zugelassen, sie gelobten dann "an, dasz sie zur evangelischen Religion treten wollten." Häberlin, N. D. Reichsgesch., IV, p. 32.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/102

sten, wilden zij niet den Landvrede breken, en evenzeer de buitenlandsche Mogendheden, die met het geheele Duitsche Rijk, zoo als het door den vrede van Passau en van Augsburg was zamengesteld, in vrede leefden, zich bij de plegtigheid konden en eenigermate verpligt waren, te laten vertegenwoordigen: dat zij allerminst haar als ongeldig mogten wraken.

Wij gaan nog een' stap verder: Mogt, zegt men, naar het bestaande Staatsregt, Willem den Geestelijke die hem huwde, en de plegtigheid waarmede het huwelijk plaats had, niet als kettersch en door den banvloek getroffen beschouwen, ware zijn geweten teder, zijn Katholicisme opregt geweest, hij zou zich aan zulk eene inzegening hebben moeten onttrekken. Wij ontkennen ook deze beschuldiging. De ongewijde Geestelijke, de vorm der inzegening, waren voor hem als Katholijk van geene de minste waarde. Zijn huwelijk was ook kerkelijk geldig en was een werkelijk sakrament. Wat regtzinnig Katholijk is in dit opzigt, staat ons allerminst te bepalen: wij willen ons in het netelige vraagstuk over gemengde huwelijken niet verdiepen. Maar ziehier wat historisch niet kan geloochend worden. Op het oogenblik dat Willem huwde, was het Katholijke dogma omtrent die zaak, geenszins gevestigd. Melchior Cano, de beroemde Godgeleerde van Salamanca, trad omstreeks dien tijd (of liever een weinig vroeger — want eerst na zijnen dood († 1560) kwam zijn boek *de locis Theologicis* aan het licht — het eerst met de leer op, dat een huwelijk, voltrokken zonder Priester, geen sakrament was. Hij moge daarin regt hebben, hij moge met grond aanvoeren, dat Kerkvaders en schoolsche Schrijvers van dezelfde meening als hij waren, hij erkent, dat het Concilie van Florence op dit punt niets stelligs had bepaald. Zijn gansche betoog gaat van de onderstelling uit, dat de Godgeleerden over het geheel van eene tegenovergestelde meening zijn, en moet tot het resultaat leiden, dat de meeningen der Godgeleerden, zoo lang zij niet tot kerkelijk dogma verheven zijn, betwistbaar, ja in strijd met het regte Katholijke geloof mogen geacht worden [1]. Hij laat duidelijk gevoelen, dat de meening, welke hij uitvoerig bestrijdt, de meest heerschende was; deze namelijk, dat het genoeg was dat man en vrouw gedoopt waren, opdat ook,

---

[1] L. VIII, p. 477. — "Num matrimonium sine ecclesiastico administro novae legis "sacramentum esset nec proprie et expresse in quaestionem Theologi vocarunt nec "via et ratione, ut solent, investigarunt, nec argumentis ullis concluserunt. — Con-"fectum est Theologos ea de re nihil certo et constanter decrevisse sed incerta incon-"stantique opinione probabilem unius sensum caeteros esse insecutos. Ita casu quo-"dam communis forte consensio facta est. Cum contra usu quoque venire potuerit ut si "primus asseruisset non omne fidelium conjugium sacramentum esse sed quod reli-"giose sacrateque fuisset constitutum, secundus tertius ac deinceps reliqui, quoniam "probabile etiam id esset, eandem sententiam sequerentur. Sequitur ut ostendam, "quicquid Theologos opinari contigerit, nihil tamen ad fidem spectare an eiusmodi "matrimonium ecclesiae sacramentum sit, an non sit."

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/103

zonder priesterlijke tusschenkomst, hun huwelijk al de waarde en kracht van een sakrament hebben mogt.

Na Melchior Cano kunnen wij ons op een' ander' in Katholischen zin regtzinnig Schrijver beroepen. Het is de Jezuït Pallavicino, wiens geschiedenis van de Trentsche Kerkvergadering ons leert, met hoeveel moeite het beletsel der heimelijkheid tot besluit der Vergadering en leerstelsel verheven werd. Toen de zaak des huwelijks ter sprake kwam, was het volgens hem de meening van bijna alle Godgeleerden, dat ieder huwelijk tusschen Christenen een sakrament was. Aanvankelijk poogde men het besluit, waarbij de tusschenkomst eens Priesters of van meerdere, in kerkelijken zin wettige, getuigen werd voorgeschreven, als eene verbetering in kerkelijke tucht, niet als een geloofsregel; als *reformatio*, niet als *definitio*, door te drijven. Onder diegenen, welke het regt der Kerk tot het maken van belemmerende bepalingen het allerhevigst bestreden, behoorde de vertegenwoordiger der Nederlandsche Kerk, Maarten van Riethoven, Bisschop van Yperen. De voorschriften voor het kerkelijk huwelijk, na langen strijd tot stand gebragt, hadden geene de minste terugwerkende kracht; bewijs genoeg, dat men voor dezen geen bepaald stelsel als gevestigd erkende. Wij moeten er voor uitkomen, dat over het geheel de Trentsche Kerkvergadering oneindig minder dan men denken zou, de gevaren der gemengde huwelijken op het oog had; zelden werd dit punt in de beraadslagingen aangeroerd; veeleer was het haar doel de mogelijkheid van echtbreuk en echtscheiding, misstappen, die zich op eene schrikbarende wijze vermenigvuldigden, te keer te gaan, en verre van overdreven in hunne vorderingen te zijn, zochten de Vaders veeleer door een' schijn van verdraagzaamheid zich te onderscheiden van de strenge bepalingen, waaraan het theocratisch stelsel der Calvinisten den Christelijken echt onderwierp.

Eerst door deze wijze van de zaak voor te stellen, is het ons mogelijk, de rekkelijkheid van den dweepzieken Filips, van Margaretha, van Granvelle, en van zoovele Raadslieden als hun ter zijde stonden, te verklaren. Niemand viel het in, den Prins eene voorloopige onthouding op te leggen, of te vorderen, dat het voltrokken huwelijk nog eens met kerkelijke plegtigheid te Breda of elders zou worden gevierd. De Godgeleerden, wier raad de Koning op dit punt heette te hebben ingeroepen, maar die nergens bijeengekomen waren dan in de verbeelding van Margaretha, hadden als grondregel aangenomen, dat er tegen een huwelijk van een' Katholijk met eene afgewekene, geen kerkelijk beletsel bestond, zoo die afgewekene beloofde opregtelijk Katholijk te worden. Granvelle ging nog een' stap verder. Hij ried den Prins, toen deze zich, ter voltrekking zijns huwelijks, op reis begaf, dat hij de vergunning voor zijne vrouw zou verwerven, om *in het geheim* hare afzwering

te doen [1]. Man en vrouw zouden het dus, volgens den wensch des Kardinaals, eens geweest zijn, de geloofsbelijdenis te verdoemen, onder welker uiterlijk vertoon hun huwelijk plaats had. Wij zouden voor zulk een goochelspel een hard woord ten beste hebben, zoo niet de dwaling van anderen ons matiging leerde. Te hunner verantwoording blijve het, over den Prins om zijne huichelarij en dubbelzinnigheid den vloek uit te spreken, zoolang hunne naauwgezetheid geen' aanstoot vindt in een stelsel, dat den regel: "Allen alles te worden om velen te winnen, "tot zulke uitersten drijft.

Van het huwelijk gaan wij over tot de naaste gevolgen des huwelijks:

Cabrera, de beroemde levensbeschrijver van Filips II, verhaalt ons: De Prins nam zijne vrouw naar Brussel, en zij haren Lutherschen Predikant derwaarts mede. Langzamerhand vielen haar echtgenoot en diens dienaars van het ware geloof af; en het was eene ergerlijke zaak, dat men aan een zoo Katholijk Hof de klok kon hooren luiden, die in het huis des Prinsen de geloovigen ter kettersche preek zamenriep. Zoo weinig werd de Landvoogdes geteld, dat de Prinses van Oranje haar nooit bezocht, en even zoo leefde als zij in Duitschland had gedaan. Laakbare toegeeflijkheid der eerstgenoemde Vorstin, die tot onberekenbare schade van den Koning en diens onderdanen verstrekt heeft: want in het geheim hoorden de vrienden van Oranje de kwade leer, en eenmaal daarmede besmet, breidden zij het kwaad naar buiten uit [2].

Wanneer wij meenen te mogen verklaren, dat aan dit gansche verhaal geen woord waar is, dan moeten wij onze bevreemding betuigen, dat ernstige historieschrijvers, als Ranke en Groen van Prinsterer, zonder aarzelen dat zamenflansel van ongerijmdheden hebben overgenomen. Ware het verdichtsel niet door zulke achtenswaardige zegslieden voortgeplant, wij zouden in geene zoo uitvoerige wederlegging zijn getreden. Thans is het misschien goed een en ander nader te ontwikkelen.

Twee huishoudingen had de Prins van Oranje in de Nederlanden. De eene was te Brussel, in het zoogenaamde Hof van Nassau,

---

[1] Van der Horst, bl. 84. De Kardinaal schrijft: "Como yo lo acorde al principe: "de Prins moet dit dus hebben voorgewend, om het zich te kunnen herinneren." Gachard, die, Correspondance de Philippe II, p. 227, den brief des Kardinaals in uittreksels mededeelt, geeft uitdrukkelijk als den tijd, het oogenblik aan, toen de Prins *ging* trouwen. Gachard heeft echter onzen Schrijver van den weg geleid: como yo lo acorde al principe beteekent niet: comme j'en fis souvenir le Prince, maar: gelijk ik den Prins geraden of in bedenking gegeven heb.

[2] Cabrera, Don Filipe Segundo, L. VI, p. 287.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/105

thans voor een groot gedeelte de Akademie van Schoone Kunsten; de andere te Breda, nu de militaire school. Ginds was zijn officiëel verblijf, als een der eerste Staatsdienaars van zijnen Vorst, als lid van den Raad van Staten, Ridder van het Gulden Vlies, vertegenwoordiger van de grootheid des Bourgondischen huizes tegenover vreemde Vorsten en hunne vertegenwoordigers. Hier stonden zijne eigenlijke huisgoden; hier was hij Heer van een der aanzienlijkste goederen van Braband, onafhankelijk, op de hulde na aan den Hertog van Braband en het openstellen van zijn huis voor dezen in tijd van oorlog; hier was hij de evenknie der Bergen's, der Aremberg's, der Merode's, der Aerschot's, der Witthem's en onder de eerste en magtigste leden van Braband; hij had er zijn eigen Hof, zijn' eigen' Raad, zijne eigene regtspleging, zijne eigene rekenkamer, zijne eigene inkomsten.

Van 's Prinsen verkeer in het eerste Hof, heeft ons van der Haer in zijn schoon werkje over de Beginselen der Nederlandsche Onlusten, eene beschrijving gegeven, die te opmerkelijk is, dan dat wij haar niet in het geheugen onzer lezers zouden terugroepen. Zoo kostbaar, schrijft hij, was 's Prinsen huishouden, dat de gewone dienst verrigt werd door vier en twintig Edelen, en dat niet minder dan achttien Edelknapen of Pagies op zijne wenken vlogen. De inrigting van zijne keuken mag men daarnaar beoordeelen, dat hij op één' dag, als maatregel van bezuiniging, niet minder dan acht en twintig koks uit zijne dienst ontsloeg. Kwalijk heb ik het zelf kunnen gelooven — voegt van der Haer er bij; maar een man van eer, Coels, uit Brussel, die 's Prinsen Hofbewaarder was, heeft mij verzekerd, dat bijna alle Duitsche Vorsten hunne koks daar in den kost zonden, om zich in hunne kunst te volmaken. Ook stonden in alle hoeken van het paleis, van den vroegen ochtend tot op den middag, de ontbijttafels met keur van wijn en spijzen beladen. Voor het middag- en avondmaal waren de schotels niet minder talrijk, niet minder uitgezocht, niet minder kwistig; maar alles werd overtroffen door de gulheid van den gastheer zelven, dermate. dat velen beweerden, dat 's Prinsen tafels het gezag des Konings in de Nederlanden het onderste boven hadden geworpen.

Minder weten wij omtrent de hofhouding van Breda: een Schrijver verzekert ons, dat, nadat de Prins zijne jonge vrouw naar de Nederlanden had gevoerd, er de bruiloft nog eens op eene inderdaad Koninklijke wijze werd nagevierd. Het kan zijn; maar in den aard der zake was een kennelijk onderscheid tusschen beide Hofhoudingen gelegen. Te Brussel moest de Prins de waardigheid ophouden van een der schitterendste Hoven van Europa, zoo als dat door Margaretha van Oostenrijk en Maria van Hongarije was ingerigt geworden; hij moest zich voordoen als de eerste Staatsdienaar van den magtigsten en rijksten Koning van Europa; hij moest — daartoe dreef

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/106

hem zijne eerzucht — door zijnen glans, al die hovelingen in de schaduw stellen, die met hem dingen konden om gelijken rang en gelijken invloed. Te Breda was hij Heer en Meester, gaf hij zelf den toon aan, leefde hij voor en naar zijn eigen genoegen en dat van zijn gezin. Uit de tegenoverstelling van beide Hofhoudingen, volgt onwedersprekelijk, dat, zoo de Prins zich eene afwijking van de wetten des Lands en de gevestigde orde veroorloofd hebbe, dit allereerst te Breda, allerlaatst, indien ooit, te Brussel moet hebben plaats gehad.

Zoo als de Prins zoo was de Prinses: Vrouwe en Meesteresse te Breda, aanzienlijke Dame, maar in het gevolg des Hofs te Brussel. De ruimste beloften, die bij het aangaan des huwelijks, door 's Prinsen Afgezanten werden gegeven, de stoutste eischen door de Protestantsche Vorsten gedaan, gingen niet verder dan het toestaan eener Evangelische Godsdienstoefening in de kamer der Prinses. Alles wat de Prins ten laatste had aangeboden, was het brengen zijner vrouw over de grenzen naar Meurs, of elders, wilde zij op Luthersche wijze den kerkzegen genieten. Het is zeker, gedurende het jaar 1562 en in het begin van 1563, was Anna van Saxen af en toe te Brussel; maar wie zou gelooven, dat de voorzigtige Prins ooit zou hebben toegelaten, dat zij de ooren van Granvelle of van Margaretha, die anders digtbij genoeg woonde, door het inluiden eener Luthersche predikatie hebbe verscheurd? De meest gespitste ooren hadden ten minste nooit die klok hooren kleppen.

Eer wij tot eene verdere ontleding van Cabrera's vertelsel overgaan, een woord vooraf: want, waar het er op aankomt eene misdaad te bewijzen, behoort vooral juist te worden bepaald, wanneer zij gepleegd zij. Wij geven toe, dat Breda en Brussel geene dagreizen ver van elkander liggen; maar opmerkelijk blijft het, dat het jeugdige echtpaar zich allereerst te Breda nedersloeg, en dat wij in de eerste helft van 1562 ze doorgaans te Breda gevestigd vinden [1]. Sedert den bekenden brief van 11 Maart, 1563, onttrok zich de Prins aan den Raad van State en aan het Hof, en bleef daarbuiten tot op het vertrek van Granvelle. Met eene geringe uitzondering voor December, 1563, vinden wij hem, blijkens de onderschriften zijner brieven, te Breda. Of zijne vrouw, zoo dikwijls de aangelegenheden van den Staat den Prins naar Brussel riepen, hem derwaarts volgde, is moeijelijk te beslissen. Zeker was het niet doorgaans het geval; want eenmaal had volgens schrijven van Margaretha [2], de Prins Brussel verlaten, om te Breda zijne echtgenoote een bezoek te brengen. Een tijdvak schiet ons over, waarop wij met geldige be-

---

[1] Zie Gachard, Corresp. de Guillaume le Taciturne, II, p. 28, 33. Groen van Prinsterer, I, p. 74, 78. Vergelijk echter ook Gachard's Voorrede, p. XIX.

[2] Gachard, Correspondance de Philippe II, T. I, p. 332.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/107

wijzen de aanwezigheid der Prinses te Brussel kunnen staven: het zijn de laatste maanden van het jaar 1562. Hare tegenwoordigheid daar, juist op dien tijd, is te rijk aan gevolgtrekkingen, dan dat wij die bijzonderheid ongemerkt mogen laten slippen. Wij moeten eerst opzamelen, wat zich uit dit tijdvak omtrent 's Prinsen Godsdienstige gezindheid verzekeren laat.

In een' brief van 13 Mei, 1562, na alles vermeld te hebben, wat zich vreezen of vermoeden liet van den vriendschappelijken omgang en het drokke feestvieren, dat tusschen Nederlandsche en Duitsche Heeren plaats had, schreef Granvelle aan den Koning het volgende: "Ik zou van den Prins van Oranje niet kunnen zeggen, dat hij op "het punt van de Godsdienst de vervloekte sekte aanhangt: ik heb "nooit het minste gehoord, waardoor zulk een vermoeden zich zou "laten regtvaardigen; maar wat mij niet bevalt, is, dat zijne vrouw "niet in het geloof der Heilige Kerk wordt onderwezen: zijne broe-"ders en zusters en een broeder van den Graaf van Schwartzenberg zijn "er altijd over den vloer, en van den omgang met hen verwacht ik "niet veel goeds". Over den vloer: *alli en casa*, wil zeggen te Breda: ik zal het later bewijzen. Filips antwoordde op dit schrijven: "Ik "verheug mij, dat de Prins goed regtgeloovig blijft; maar dat er "van het onderwijs zijner vrouw geen werk wordt gemaakt, spijt "mij, vooral als zij zulk gezelschap om zich heeft. Wilt ge, dat "ik er hem over schrijve en hoe? ik heb er te beter aanleiding "toe, om hetgeen er vóór en na zijn huwelijk voorgevallen is." Na zijn huwelijk? Toch geene ketterij, hoop ik. Neen, waarschijnlijk heeft de Koning het oog op de betuigingen en het vertoon van regtgeloovigheid, waaraan de Prins het niet had laten ontbreken.

Het klokgelui te Brussel had, men ziet het, de ooren van den Kardinaal niet getroffen: hij zou zoo iets niet hebben kunnen, durven of mogen verzwijgen in een' brief aan zijnen Meester, welke brief voor 't overige niet opgesteld was onder de gunstigste indrukken voor den Prins. Twee feiten bovendien beschaamden kort na zijn schrijven op het nadrukkelijkst al zijne vermoedens. Om met het laatste in tijdsorde te beginnen — want des te eer hebben wij met eene meer lastige dan onoplosbare tegenwerping afgedaan; — Granvelle vreesde, dat de Prins in Bourgondië het Stadhouderschap aan zijn' broeder Lodewijk opdragen en op de eene of andere wijze zijn' tegenwoordigen Stadhouder, Claude de Vergy, van de baan zou schuiven. Reeds op genoeg afwegen heb ik mij begeven, om voor ditmaal niet uit te leggen, hoedanig de gesteldheid der zaken in Bourgondië was: boven heb ik met een enkel woord aangewezen, dat, wie de magt der Granvelles voor goed kneuzen wilde, ook in die verschansing hen moest aantasten. Eene reden van Staat moest Granvelle tot den verklaarden tegenstander van zulk eene nieuwigheid maken. Maar hetzij het hem ernst geweest zij, hetzij —

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/108

doch wij willen ons van elke onbewezene beschuldiging onthouden! — Zijn openlijke tegenstand tegen 's Prinsen voornemen te dien opzigte, kreeg onder de pen des Kardinaals den schijn van godsdienstigen ijver. Het is intusschen eeniglijk door dezen, dat wij iets van dat plan weten. Zoo het bestaan heeft, het bewijst voor, noch tegen de godsdienstige belijdenis des Prinsen. Eene terzijdezetting van de Vergy was eene berekening van staatzucht, geene zaak van Godsdienst: zij was gerigt tegen eene familie en een stelsel, geenszins tegen een' persoon. Het jaar 1568 leerde den Prins, zoo hij het niet wist, dat er tusschen de de Vergy's en hem geene eenheid van beginselen of werking mogelijk was; niet omdat de de Vergy's regtgeloovig Katholijk waren en de Prins een ketter; maar omdat de orde, om zoo te zeggen, der administrative hierarchie tusschen beiden verbroken was. Zoo als de Prins later tegenover den Koning beweerde, dat hij erfelijk Stadhouder van Bourgondië was en bleef, zoo hielden de Burggraven van Vergy staande, dat zij, volgens geboorteregt, de plaatsvervangers moesten zijn van den Stadhouder. Het gold dus hier geen' Godsdienstigen strijd, maar een' familiestrijd, een' strijd van voorrang en invloed. Graaf Lodewijk — buiten Granvelle's aangeven ontbreekt ons tot dusverre alle bewijs voor de voornemens des Prinsen — Graaf Lodewijk, ware hij ooit geslaagd, om 's Prinsen Stadhouder in dat gewest te worden, zou de trouwe afhangeling zijn geweest van dezen, meer dan en zoo als de Vergy het niet was. Wat hij voor zijne geloofsgenooten daar bewerkt, wat hij van hen onder oogluiking zou geduld hebben, weten wij niet te zeggen; maar in 1562 kon zijne zending van wege den Prins geene andere geweest zijn, dan aldaar diens gezag te vestigen en de aristocratie der de Vergy's, die welligt met de Granvelle-Perrenots heulden, te onderdrukken. De Prins zou van hem dezelfde verzekeringen gevorderd hebben als van ieder, die daar zijn plaatsvervanger was: handhaving des Roomschen geloofs, ook ten ondank desgenen, die het handhaven moest; en eindelijk achter en boven den Prins stond nog de Koning, die te regt aan Granvelle schreef: "Ik geloof niet, dat de Prins zonder mijne voorkennis iemand daar-"heen kan zenden; ik geloof niet, dat hij het doen zal. Waagde "hij het echter, dan moet ieder met alle kracht zich daartegen ver-"zetten" [1].

Zoo bij het eerste feit, ten laste des Prinsen aangevoerd, het minste blijk van een begin van uitvoering, het minste blijk van kwade bedoeling ontbreekt, de tweede beschuldiging loopt geheel te zijnen voordeele uit. Om haar te ontwikkelen, behoorden wij eigenlijk te beginnen met dien beruchten brief, welken de Prins van Oranje, kort na zijn huwelijk, aan Paus Pius IV geschreven heeft,

---

[1] Papiers d'Etat du Cardinal de Granvelle, T. VI, p. 581.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/109

en die alleen daarom tot zoovele beschuldigingen tegen den Prins aanleiding heeft gegeven, omdat de Godsdienstige hartstogten sedert dien tijd weinig zijn afgekoeld; maar daarentegen de geschiedenis dier dagen bij onze tijdgenooten òf nooit gekend, òf geheel vergeten is. Wij behoeven niet te zeggen, dat wij die laatste beschuldiging niet inbrengen tegen een' man als Groen van Prinsterer. Misschien zou ik het niet wagen hem tegen te spreken, indien niet Arnoldi aan mijne zijde stond; maar ook deze heeft Archiven bestudeerd, zoo als de Heer Groen en ik het deden, en daar dit geheele vertoog vooral eene handleiding is voor wie het niet verstaan, hoe Archiven te bestuderen, is het der moeite waard op te merken, hoe men ook met gelijke weetgierigheid hetzelfde zien en er iets anders uit afleiden kan. Onze beroemde landschapschilder Koekkoek heeft ergens verhaald, hoe een zijner kunstgenooten eene blaauwe tint over een landschap zag, waar andere groen zagen; het gaat ons even zoo. De brief, waarbij de Prins den Paus van de ketterij in zijn Prinsdom van Oranje berigt, en van zijne maatregelen daartegen rekenschap geeft, komt mij, even als aan Arnoldi, voor eene verklaring te zijn, van zijnen vurigen ijver voor de Roomsche Kerk. — Ontleden wil ik den brief niet, waar mijn geheele betoog strekken moet, om de eenheid der overtuiging, in dien brief uitgedrukt, met 's Prinsen doorgaand gedrag gedurende die tijden te bewijzen. Dat echter Groen eene stellige Protestantsche neiging ziet in deze betuiging des Prinsen aan den Paus, dat de leer der regtgeloovigen in de Katholijke Kerk [1] zuiver en ijveriger gepredikt moet worden, verwondert mij. Het ware onregt doen aan de Katholijken dier dagen, aan de Souvereinen, die zich aan de Kerk van Rome aansloten, aan Filips en aan Margaretha, aan de Inquisiteurs, die, van de tijden van den H. Dominicus af, om hunne predikatiën, den naam van Predikheeren droegen, aan de Franciskanen, die met hen het regtspreken over en het bekeeren van de ketters deelden, indien men hun de verdienste ontzegde, ijverig, ook door hun prediken, den opgang der nieuwe leer te hebben bestreden; wat meer is: prediken was de

---

[1] Zoo staat er: *nostrae* orthodoxae et Catholicae religionis doctrinam uti a majoribus accepimus jure et in dies majori diligentia doceri. Groen maakt er van: "Le "Prince insiste sur une prédication plus Evangélique (?) il veut le maintien de la reli-"gion Catholique, *telle que nous l'avons reçue de nos ancêtres;* phrase qui admet des "interprétations très diverses." Juist door Groen weten wij, dat die dubbelzinnige zinsnede in eene der minuten van den brief ontbrak. Is zij naar den Paus gegaan, dan heeft de Prins willen zeggen, dat hij voor het *oude* geloof was, in tegenoverstelling der Hervorming, die, volgens het spraakgebruik dier dagen (men zie over de beteekenis dier benaming bij het volk o. a. Hooft, B. IV, bl. 136) het *nieuwe* verkondigde. Heeft de Prins die uitdrukking ingehouden, dan is de reden deze geweest: 's Prinsen naaste *majores* (ouders) waren erkende ketters, Willem van Nassau en Juliana van Stolberg; en bij eene eenigzins scheeve opvatting moest eene regtgeloovigheid, zoo als hij die van zijne voorouders ontvangen had, voor den Prins bij den Paus eene zeer slechte aanbeveling zijn.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/110

grondslag van de latere fortuin der Jezuïten. De plaats, welke wij uitleggen, is intusschen de sterkste die voor 's Prinsen Evangelische gezindheid zou moeten pleiten. Laat ons daarom den brief laten, wat hij is: eene betuiging des Prinsen voor het hoofd der Kerk afgelegd, dat hij van die Kerk een *gehoorzaam* lid en een gezworen vijand van alle Hugenoterij is.

De brief gold, zoo als bekend is, den Godsdienstigen toestand van het Prinsdom Oranje. Voor dat Prinsdom was de Prins Leenman van Frankrijk; en nog eer hij zelf zich liet medeslepen, moest zijn klein gebied al de bewegingen diens magtigen Rijks volgen. Uit Zwitserland of Piemont had zich daar een Hervormd Leeraar binnen gedrongen. Voor zijnen invloed faalde de kracht van 's Prinsen verbodschriften [1]; nog sterker tegenwerking leverden het weifelen der Fransche Regering, het wisselen van de oorlogskans tusschen Katholijken en Hugenoten, eindelijk, de in Januarij afgekondigde verklaring van verdraagzaamheid op. Zoo als aan Frankrijk en Zwitserland, van waar de Hervorming binnendrong, paalde het Prinsdom Oranje aan den Kerkelijken Staat, of ten minste aan het, sedert de dusgenoemde Babylonische gevangenschap, Pauselijk gebied van Avignon. Hier betuigde de Prins, dat hij eerst hulp zocht. Was hem dat ernst of veinzerij? Later, ik geef het toe, was hij verdraagzaam; maar wisch mij uit zijn vroeger leven dat jaar 1556 uit, waarin zeker niet zonder zijne toestemming, de ketterregters en de vreesselijke Ruard Tapper aan hun hoofd naar Breda kwamen, en velen om het geloof vervolgden. — Hoe het zij, de wreedheid van de hulpbenden des Pausen, zoo niet misschien verraad, dan toch wankelmoedigheid van binnen, bragten in het Prinsdom Oranje eene omwenteling te weeg, waardoor de Prins zelf bijna van zijn gezag ontzet raakte. Ik begrijp er niets van, wanneer ik onderstelle, dat de Prins, wiens aangeborene trotschheid en staatzucht ik nimmer ontkennen zal, tot die omwenteling *onder de hand* zou hebben medegewerkt. In tegendeel, het geluk diende hem voor een oogenblik. Het bekende Januarijedikt gaf wel de overwinning aan de Hugenoten, maar ontwapende hen tevens: de omwentelaars in het Prinsdom legden de handen in den schoot en zochten tot een gevestigd regt te brengen, wat zij met de wapenen hadden bevochten. De Prins dong af op hunne eischen, en de vrijheid, welke hij in zijnen Staat den Protestanten toestond, is minder geweest dan die, waarop het edikt van Januarij hun door geheel Frankrijk regt gaf.

---

[1] Wij moeten nogmaals tegen Groen (I, 75) staande houden, dat ons alle bewijs voor geheime berigtschriften, in strijd met of tot verzachting van 's Prinsen plakkaten, ontbreekt.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/111

Getuigen à decharge zijn de vervelendste, en negative bewijzen even moeijelijk om te leveren als onaangenaam om te volgen. Wij zullen alleen Granvelle aanhalen, die in Mei, 1562, den Koning schreef: "Men kan van den Prins ten opzigte van de Godsdienst "niet zeggen, dat hij *verdoemd* is (dit was de letterlijke liefderijke uitdrukking); "maar hij laat zijne vrouw niet onderwijzen en on- "derhoudt broeders, zusters en zwagers bij zich aan huis, die niet "te vertrouwen zijn" [1]. — "Ik zal er hem over schrijven" antwoorde de Koning, in zijne verwaandheid. — "In 's Hemels naam "niet", schreef Granvelle terug, "de Prins is ligtgeraakt, de Prinses "bevindt zich in een' zekeren gewenschten toestand: laat ons hare "bevalling en den doop van het kind afwachten. Heeft er dan iets "ongeoorloofds plaats, dan is het tijds genoeg, dat Uwe Majesteit "tusschenbeide kome." — Laat ons dus, volgens den raad van Gran- "velle, dat beslissend tijdstip afwachten.

Anna van Saxen beviel op den 2^{den} November, 1662, van een kind, dat kort na de geboorte overleed. Waar? is niet onverschillig. Wij bezitten er twee brieven over van 's anderdaags: een' van den Tresorier Schetz, uit Antwerpen, een' van Granvelle, uit Brussel. De eerste verhaalt ons, dat zijne vrouw, in der haast bij den arbeid gehaald, als petemoeder ten doop had gestaan; de ander, dat het stervende kind onmiddellijk door een' huisgeestelijke gedoopt was; maar dat daarna nog de Pastoor van Sinte Goele de bezwering en andere plegtigheden in de huiskapel verrigt had. Tot verstand van het een en ander nog een woord.

Wij hebben zoo straks den brief van Granvelle aangehaald, waarin hij sprak van de verdachte lieden, die de Prins om en bij zich had. Wij moeten er bijvoegen, dat diezelfde brief melding maakte van een bezoek der Keurvorsten van Brandenburg en van Saxen, hetwelk de Prins te Breda te wachten had. Maar de laatsten waren tot dusverre niet gekomen, de eersten waren voorzeker vertrokken. Er was groot feest in Duitschland: Maximiliaan zou, tot spijt van Filips en den ganschen Spaanschen aanhang, tot Roomsch-Koning verkozen en gekroond worden. Al wat van Nederlandsche Heeren een morgen gronds op Duitschen bodem had, was er heen: de Prins was ook twee dagen vóór de bevalling zijner vrouw derwaarts vertrokken. Ik geloof, dat men den Prins groot onregt zou doen, indien men niet aan eene ontijdige bevalling dacht. Over de doopgevaders had de Prins in der tijd met Schetz gesproken: thans was de vrouw van den laatsten er in aller ijl bijgehaald, en, volgens de hovelingsuitdrukking van haren vleizieken echtgenoot, bekwam zij daardoor ten eeuwigen dage eene eer, grooter dan haar toekwam.

---

[1] Papiers d'Etat, T. VI, p. 551.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/112

Van zusters of schoonzusters, die waarschijnlijk te Breda bij de hand zouden geweest zijn, derhalve geen woord.

Margaretha van der Brugghen — *Pontia* (zoo als Schetz haar in zijne vlagen van Ausonische en eenigzins langwijlige dichterlijkheid plagt te noemen) was de geliefde, de onbesprokene huisvrouw van Gaspar Schetz. Deze was een man van ontegenzeggelijke bekwaamheid; maar zijne eerlijkheid was meer dan verdacht. Wie hem in zijn staatkundig leven volgt — met een minder bevooroordeelden blik dan Burman, zijn uitgever en deswege zijn verpligte lofredenaar — zal zijne plooibaarheid bewonderen; maar nergens een' zweem vinden, van wat naar karakter of beginsel gelijkt [1]. Zijne Godsdienst? — een zijner jongste levensbeschrijvers heeft die als de Godsdienst der *Libertijnen* geschilderd, dat wil zeggen niet van ligtzinnige wellustelingen, maar hetgeen men in die dagen door die sekte verstond: menschen die, terwijl anderen op leven en dood voor het oude of nieuwe geloof kampten, het voor beiden even hoog of liever in het geheel niet opnamen, en zich het heerschende geloof lieten welgevallen. Verstandig en bespraakt was Schetz, in menig geval een schrander Raadsman, daarbij een vijand van Granvelle, ten minste sedert den tijd, dat diens zon aan het dalen was. Reden, waarom de Prins wel in der tijd met hem een woord mag gewisseld hebben over de aanstaande gevaders en doopgetuigen; maar ook reden, waarom hij voorzeker niet den Prins zou geraden hebben, de openbare meening voor het hoofd te stooten en zijn geweten boven zijne eerzucht te stellen; reden, waarom — en hiermede komen wij terug tot ons onderwerp — zijne getrouwe wederhelft er geene benijdenswaardige eer in zou gesteld hebben, over eene andere dan Roomsche doopplegtigheid als meter te staan.

Een ander doopgetuige was de Pastoor van Sinte Goele. Eigenlijk kwam hij iets later, nadat het kind reeds overleden was, om de bezweringen en andere gebruikelijke plegtigheden te doen. Dat geschiedde ten eersten in de kapel van het huis. Brussel of Breda? indien men het laatste onderstelt, dan neemt men voorzeker de mogelijkheid aan, dat eene andere dan regtzinnige plegtigheid hebbe plaats gehad, en de kraamvrouw harer vroegere kettersche neiging den teugel hebbe gevierd. Maar wie ontbood in dat geval den Pastoor van Sinte Goele uit Brussel, tot wiens kerspel zeker Breda niet behoorde? — Derhalve te Brussel; maar dan vinden wij hier eene huiskapel; de oude kapel voorzeker van het Hof van Nassau, die er niet zoo kettersch uitzag, of de Pastoor van Sinte Goele kon er dienst doen; bij gevolg ook niet de kapel, waaruit, volgens de verzekering van Cabrera, zoo ergerlijk geluid werd; wij vinden er bo-

---

[1] Zie over Schetz de berigten van een tijdgenoot in het ook voor onze geschiedenis belangrijke boek van Burgen: Life and times of Sir Thomas Gresham (London, 1839).

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/113

vendien een' huisgeestelijke, die waarschijnlijk bij de huiskapel behoorde. — "Wie die huisgeestelijke was — een Priester der Katholijke Kerk of een Luthersch Evangeliedienaar," — daarover is de Heer van der Horst in twijfel. Zonder aarzeling verzekeren wij het eerste; want de Pastoor van Sinte Goele had zeker niets gehoord, dat hem omtrent die zaak twijfeling inboezemde: anders had Granvelle het ook geweten. Wij meenen dien Pastoor van Sinte Goele eenigzins van meer nabij te kennen. Als naaste buurman van den Markgraaf van Bergen, te Brussel, werd hij sedert door de Commissarissen van de Landvoogdes Margaretha of door den bloedraad opgeroepen, om van diens regtzinnigheid getuigenis af te leggen. Hij getuigde tegen hem, en men kan onder anderen bij Gachard, Correspondance de Philippe II, T. II, p. XXXVI, zien, dat de aanleiding daartoe was, dat de Pastoor de vervolging der ketters ten bloede toe voorstond, en de Markgraaf die afkeurde. — Van wien Granvelle het ook vernomen hebbe, hij wist dat de Prinses gebiecht en de kerkgeregten gebruikt had. Maar bij wien anders dan bij den Huisgeestelijke, omtrent wiens regtzinnigheid de Heer van der Horst twijfelt: bij wien anders in het hagchelijke uur der bevalling of met de zieltogende vrucht voor oogen? Granvelle wist niet, of de moeder wel vooruit afzwering gedaan en vrijspraak bekomen had. o, Die naauwgezette Kardinaal! de moeder worstelt met den dood in een' pijnlijken arbeid: haar kind blaast onder hare oogen den adem uit; de hulp der Kerk wordt ingeroepen, en de Prins der Kerk zou aarzelen die te verleenen, ten zij hij eene akte in de hand hebbe! o, Die naauwgezetheid, waartegen de Mond der Waarheid vóór achttien eeuwen de gelijkenis van den Samaritaan uitsprak!

Wij moeten, onzes ondanks, weder twee lessen geven: eene in het vertalen, eene andere in het gebruiken van oorkonden.

Les in het vertalen. Gachard deelt, uit het schrijven van Granvelle, dit mede: "On m'affirme que la princesse s'est confessée et a "communié comme Catholique, *quoiqu'il y ait lieu de concevoir* "*quelque scrupule de ce que cela se soit fait*, sans qu'on sache si elle "a abjuré et reçu absolution." De in cursijf gestelde woorden vertaalde de Heer van der Horst; "*wat* wij echter zoo onvoorwaardelijk "niet kunnen aannemen, daar ons niet het minste van hare afzwe-"ring en opneming in den schoot der Kerk bekend is." Wij vertalen: "hoewel het aan gemoedelijke bedenking onderhevig is, of zoo "iets plaats mogt hebben, zonder dat, b. v. de Huisgeestelijke of de "Pastoor van Sinte Goele, wist, dat zij afzwering gedaan en vrijspraak "bekomen had." Het onderscheid is blijkbaar. Volgens de eerste verklaring betwijfelt Granvelle het feit, *omdat* de Prinses, voor zooverre hij wist, niet met de Kerk verzoend was. Volgens de tweede betwijfelt Granvelle het feit *niet*; maar oppert het bezwaar of het feit kanonisch kon geldig zijn, indien de kraamvrouw niet van te voren

aan alle kanonische regelen voldaan had. Wie het beste vertaald hebbe, beoordeele de bescheidene lezer.

Les in het gebruiken van oorkonden. Granvelle had den 6^den^ October, 1562, aan den Koning geschreven, dat de Keurvorsten van Saxen en Brandenburg voornemens waren, den Prins van Oranje te Breda te bezoeken. Waarschijnlijk had hij dat bezoek in verband gebragt met de zwangerschap der Prinses. Zeker is het, dat hij in denzelfden brief over die omstandigheid schreef, en over de min of meer Katholijke houding, welke het jeugdig echtpaar had aangenomen. De Koning beantwoordde dien brief op den 23sten December, deszelfden jaars, en de Heer van der Horst heeft daaruit aanleiding genomen, om te zeggen, dat ook de Koning (de schrandere en bedachtzame Filips!!) eindelijk aan Oranje's eerlijkheid, omtrent de Godsdienst der Prinses, begon te twijfelen. De zaak is te merkwaardig voor de kennis van het Kabinet van Filips, om er niet een oogenblik bij stil te staan.

Gewoonlijk ging er van het Hof van Brussel telke veertien dagen een pakket brieven naar Spanje. Doorgaans waren die brieven acht of negen dagen onderweg. Een brief, op den 3^den^ November geschreven, kon omstreeks den 12^den^ daar zijn. Nu gebeurde het, dat Granvelle op den 3^den^ November aan 's Koning geheimschrijver en innigsten vertrouweling, Gonçalo Perez, de bevalling van de Prinses van Oranje meldde. Gachard heeft uit de Archiven van Simancas dien brief opgedolven. Maar diezelfde Archiven bevatten eene eigenhandige nota van Filips van 27 November, waarbij hij zijnen Secretaris voor de Nederlanden, Courtewille, gelast, een' brief op te stellen aan den Prins van Oranje, met verbod aan dezen, om op het doopfeest zijner dochter de Keur- of andere Rijksvorsten uit te noodigen. Gachard teekent aan: "le Roi n'était pas instruit alors de l'accouchement de la Princesse." Het zij zoo, schoon het ons vreemd dunkt; maar den 19^den^ schreef de Kardinaal uitvoeriger, en zijn brief kan nog vóór het einde van November te Madrid zijn ontvangen. Op dat tijdstip zond de Koning Montigny naar de Nederlanden terug, en wij hebben reden om te gelooven, dat de brieven, waarvan hij het opstellen aan Courtewille aanbeval, bestemd waren, om aan dien gezant mede te geven. Hoe het zij, op den 23sten December wist, voorzeker, Koning volkomen alles, wat er met de bevalling der Prinses had plaats gehad en den dood der jonggeborene. Intusschen in een' brief van diezelfde dagteekening — aan Granvelle gerigt, staat: "Men moet volstrektelijk verhinderen, dat de Keurvorsten van Bran-
"denburg en Saxen te Breda komen, en de Hertogin van Parma
"moet den Prins schrijven, dat hij ze niet uitnoodige;" — en na eenige tusschenredenen volgt: "dat de Koning met genoegen gehoord heeft,
"dat de dochter des Prinsen van Oranje gedoopt is, en dat de moe-
"der gebiecht en het heilige gebruikt heeft; hij verlangt nu te weten,

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/115

"of zij de absolutie heeft bekomen." Bovendien, de brief aan den Prins, door Courtewille te schrijven, wss afgezonden geworden. Want volgens schrijven van 13 Januarij, 1563, had de Hertogin van Parma dien verbrand, omdat het doel bereikt was, en de brief dus alleen kwaad kon stichten. Verklaar mij die reeks van ongerijmdheden, zonder de ongerijmdheid des ellendigen Konings te onderstellen. Dit zwakhoofd las alles, broeide over alles, en als hij dagen lang op een' brief getuurd had, herhaalde hij op den rand meestal met de bewoordingen van zijn' correspondent, dat hij met diens inzigten instemde. Zoo had hij met de brieven van Granvelle van 6 October en 19 November gedaan. De apostillen des Konings gingen aan zijne geheimschrijvers, en die geheimschrijvers bragten ze in hunne depêches over in de orde, waarin de Koning, die ze tusschenbeide uit loutere angstvalligheid zelf resumeerde, ze had nedergeschreven. De Koning ondertusschen, "Filipe el prudente," zoo als hij zich gaarne hoorde noemen, beheerschte niet zijn bureau, maar zijn bureau beheerschte hem. Zijne agenda was de wet, waarvan hij de onderdanige slaaf bleef, terwijl de wereld er tegen in opstand was. Nooit heeft hij begrepen, dat de geschiedenis niet stilstond, om op zijne beslissing te wachten, maar altoos meende hij, dat de gebeurtenissen haar regt om te gebeuren verkregen door zijne handteekening of paraphe. De ongelukkige! duur heeft hij, duur heeft Spanje voor zijne kortzigtigheid geboet. Zijne briefwisseling over de bijna ongeboren vrucht van Willem van Oranje heeft zulke zware gevolgen niet gehad; maar zij blijft een der meest karakteristieke bewijzen voor de onbekwaamheid van den Vorst, op wiens doorzigt de Schrijver, dien ik bestrijde, zijne stellingen heeft gebouwd.

Van dit alles is, dunkt mij, de slotsom deze: de huishouding des Prinsen te Brussel, was op Katholijken voet ingerigt; zijne vrouw volgde die inrigting, zelfs wanneer haar man afwezig was; zijne vrouw beviel er, nam de Katholijke Kerkgebruiken waar, en liet haar kind Katholijk doopen. Beviel zij ontijdig en vóór dat haar echtgenoot de noodige schikkingen had gemaakt, des te meer bewijs, dat zij Katholijk geworden was, of als zoodanig beschouwd wilde worden. Beviel zij niet ontijdig, dan volgt er uit, dat haar even voorzigtige als toen nog zeer Katholijke man haar aan haarzelve hebbe overgelaten, in de overtuiging, dat alles zou plaats hebben volgens de regelen van het Hof, dat is, naar het ceremoniëel der Heilige Kerk.

Na de huishouding van Brussel te hebben beschouwd, moeten wij die van Breda nagaan.

Een woord, dat niemand voor kwaadwilligheid moet aanzien, ga vooraf. — Wanneer wij lieden, op wie verdenking van ketterij rust, in die tijden vooral, vrolijk en buitensporig zien worden, wanneer zich in hen meer en meer een zin voor de wereld en hare genoegens openbaart, zijn wij dan gerust: er broeit bij hen geene

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/116

ketterij, of de neiging daartoe is overwonnen. Verre van ons, in te staan voor de zedelijkheid der Hervormden: bij den overprikkelden godsdienstijver mengde zich eene overprikkelde hartstogtelijkheid, die tot vele buitensporigheden verleid heeft. Zij vertoonde zich in onstuimig drinkgelag, wanneer rappe gasten voor een'moedigen aanslag geworven werden; in wreedheid, wanneer eene zege op de strijders van de Katholijke zijde bevochten was, of Priesters en Monniken in hunne handen vielen; in vrouwenschennis tusschenbeide, wanneer in een' hunner strooptogten een nonnenklooster was opgestooten. Buiten die gevallen waren de aanhangers der nieuwe leer zulke stille zedige burgers, dat men, om hun zedelijk gedrag te bezwalken, tot nachtelijke zamenkomsten, en de Hemel weet tot welke geheime gruwelen, de toevlugt moest nemen, om hen voor de menigte afschuwelijk te maken. *Een ketter moet bleek zien*, was de regel voor de vervolgers in de middeleeuwen; het was ook in de zestiende eeuw de regel voor de geloofsonderzoekers. Eene plaats in een zeer merkwaardig boek van een' ervaren' tijdgenoot, is te merkwaardig, dan dat wij haar niet zouden opgeven. Hij spreekt van Jean le Sauvage, Heer van Escaubecque, later een der Hoofden en der werkzaamste leden van het Verbond der Edelen, en beschrijft hem als een' Calvinist; "mais non pas de ces fougueux, chagrins et "revesches Evangélicques, qui ont ordinairement la face morne, pâle "et mélancholicque, signes très évidents d'une conscience mal asseurée "et esprit sans repos". Stemmig, karig ter spraak, vaak in gebreke jegens de burgerlijke beleefdheid, afgezonderd van zijne kameraden, sober in kleeding en voedsel, holoogig en verschoten van kleur, ziedaar de verschijnselen der gevaarlijke ziekte, die men ketterij noemde.

In onze oogen, wij herhalen het, is die kwakerij geene verdienste; wij veroordeelen het niet volstrekt, dat de schoot der Kerk ruim genoeg was, om eenigen levenslust bij hare troetelingen te dulden; maar wij halen dit aan, om den regel vast te stellen: afwijking in het zedelijke, in het oog vallende buitensporigheden, waren in dien tijd geene bewijzen van afwijking van het leerstelsel der Kerk; bekrompene vroomheid, overdrevene naauwgezetheid, plotseling zich terugtrekken van de wereld en hare begeerlijkheden, waren dikwijls veelbeslissende teekenen. Wij hebben die stelling noodig, om tot eene andere te komen. Wanneer wij de huishouding van Breda van dag tot dag vrolijker, en Anna van Saxen van oogenblik tot oogenblik darteler zien worden, volgt er geenszins uit, dat de Katholijke Godsdienst daar ter plaatse in verval zou gekomen zijn, of de dochter van Maurits hare Luthersche huisgoden op de haardstede zou geplaatst hebben. Veeleer — maar geene tegenbeschuldigingen!

Wat weten wij van Breda? — Een' Lutherschen Huisgeestelijke, die Anna van Saxen in het geloof harer Vaderen opgebouwd en daarbij gehouden zou hebben, kennen wij niet. In tegendeel: — wij

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/117

volgen van Goor in zijne beschijving van Breda [1]. Eenmaal had daar de bekende Inquisiteur, Ruard Tapper, zijn' regtstoel opgeslagen; zekere Jan de Scheerder, anders gezegd Jan de Lezer, was er om het geloof gevangen geworden, en had vele lieden bedragen, die van dezelfde gezindheid waren. Maar dit alles had vóór of omstreeks 1556 plaats gehad, en dus lang voordat de dochter van Saxen daar als Vrouw verscheen. Voor 't overige weet dezelfde geschiedschrijver van niets dan van heimelijke vergaderingen tot in Mei of Junij, 1566. De lijst der Predikanten binnen Breda, geeft hij dus op:

Adriaan de Kuyper, 1559.
Hermannus Stricker, 1560.
Franciscus Junius, 1565.
Lodewijk de Vogel 〃
Franciscus Adriani, 1567.

Zoo wij ons wel herinneren, hangt dezelfde opgave op het kerkbord in de hoofdkerk van Breda. Menschelijke zwakheid is zich ten allen tijde gelijk gebleven. Die Protestanten, welke met critische geleerdheid de regten aller Katholijke kerken, als metropolitaan-kerken plagten te betwisten, zwichtten voor de verzoeking om hunne eigene kerken als metropolitaan-kerken der Hervorming te doen beschouwen, of om ten minste aan beroemde Predikers uit het tijdvak der Hervorming de eer van het gevaderschap huns ondanks op te dringen. Op de lijst, boven opgegeven, vinden wij twee zeer gevierde namen: Hermannus Stricker is de bekende Modet; waarom zouden wij ons om zijne latere onverdraagzaamheid en om eene politieke bemoeizucht, die zijnen tijd, zijner vorming, ja zijn stelsel eigen was, hem den lof onthouden, die hem toekomt, dat geen der Evangeliepredikers van die dagen, volhardender in tegenspoed, stoutmoediger in het wagen zijns levens, magtiger om de menigte te beheerschen, en zelfs in het uiterste gevaar door de kracht zijns woords staande te houden, geweest is dan hij? Junius —; maar ieder kent den man, wien Scaliger den grootsten aller Godgeleerden na den tijd der Apostelen genoemd heeft. Van beiden bezitten wij door hen zelve opgestelde levensberigten; maar ongelukkiglijk voor de vorderingen der Bredasche gemeente, Modet heeft van zijne prediking te Breda, in 1560, geen woord gerept, en Junius is, volgens zijn eigen verhaal, eerst in de laatste helft van 1565 in de Nederlanden gekomen, en heeft toen doorgaans de Antwerpsche gemeente onder het kruis bediend. Er is daarmede niet gezegd, dat niet beiden of een van beiden in die dagen eene enkele zeer verborgene oefening gehouden mag hebben [2]; maar, dat de Hervorming van Breda in

---

[1] Bladz. 66.

[2] "De Evangelischen," schrijft van Goor, t. a. p., "hielden groote gemeenschap met

haren oorsprong en opkomst aan het zaad door hen gestrooid zij dank te weten, dit meenen wij, om het stilzwijgen van beide mannen, te mogen loochenen. Eindelijk Franciscus Adriani is niemand anders dan meester Frans van Etten, gezegd de Molenaar, die nergens als Predikant voorkomt, maar wiens vonnis luidt, dat hij *diaken* geweest is in 1566, en eenmaal een' Predikant naar het dorp Etten gebragt en daar heeft laten prediken [1]. Ziehier omtrent de Hervorming van Breda stelliger berigten.

In 1556 vinden wij het eerst melding van Hervormden te Breda: de Inquisiteurs hadden hen opgestooten; maar ik weet niet te zeggen met welk gevolg. Inquisitie was er niet in Braband, en uit het korte berigt van van Goor ziet men, dat de zaak voor de gewone regtbank, alzoo naar de plakkaten, behandeld is. Jan de Scheerder, anders Jan de Lezer gezegd, was toen om het geloof gevangen: werd hij er ook martelaar voor? was hij Luthersch of Doopsgezind? wij weten het niet. Op den toenaam *Lezer* af, zouden wij hem eer voor een' Calvinist houden. Hij zou, zegt men, vele lieden te Breda hebben betigt als met hem eensdenkend. Wat is hun lot geworden? Ook deze vraag blijve onbeantwoord. Van dien tijd af tot op 1566 gaping in de geschiedenis. Eens, ik moet het zeggen, loopt mij de Prins in het oog. Ik verdenk hem sterk met Guido de Bres te hebben gesproken, en alzoo die hooge personaadje te zijn, van wie deze in een' brief, waarover later, gewaagt. Stelliger kan ik omtrent het opgegeven jaar spreken: wij vinden er eene kleine, en door het aanzien harer leden sterke Calvinistische gemeente. Wij willen er een paar noemen; aan Filips van Marnix, Heer van St. Aldegonde, komt de eerste plaats met regt toe. Hij woonde te Breda, hij hield Godgeleerde zamenkomsten in zijn huis; hij verdedigde er den beeldenstorm; hij bleef er als Penningmeester der verbondene Hervormde Consistoriën gevestigd; hij bereidde zich, om van daar naar Antwerpen te gaan, ten einde zijnen broeder Tholouze bij diens rampspoedigen togt naar Austruweel te ondersteunen. Intusschen Marnix genoemd te hebben, ontslaat ons van verdere uitweiding over zijn bedrijf. Slechts dit zij ter loops aangemerkt. Zoo hetgeen wordt beweerd waar is, dat de betrekking tusschen Willem van Oranje en Aldegonde eerst van latere dagteekening is, dan blijkt uit het verblijf van Marnix te Breda, dat de oorzaak dier aanvankelijke vreemdheid niet in wederzijdsche onbekendheid moet

---

"hunne geloofsverwanten binnen Antwerpen," en uit dit berigt verklaart zich ligtelijk, hoe men te Breda aan die patriarchen der Kerk zij gekomen.

[1] Het geslacht der van Ettens behoorde tot de aanzienlijkste uit den omtrek van Breda. Zijn vader, Adriaan van Etten, was, zoo het schijnt, gehuwd met Honorine van den Heetvelde. Ten gevolge van een vroeger huwelijk van deze, waren op de van Etten's de heerlijkheden van Zeelst, Sonderwyck en Velthoven verstorven.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/119

worden gezocht, maar veelmeer daarin, dat de geleerde, die later zooveel handelbaarder bleek, voor den toenmaals handelbaren Vorst te fel Calvinist was. De tweede is Jean de Bonnot, Heer van Cormaillon. Hij staat nergens op de lijsten der Verbondene Edelen, door te Water met zooveel vlijt bijeengezameld; het vonnis echter over hem geveld, wijst hem daar eene plaats aan. Hij had het compromis geteekend, de beeldstormers aangemoedigd, geldelijke bijdragen beloofd voor het tot stand brengen van de Hervormde Eerdienst. Hervormde zeggen wij, en wij bedoelen Calvinistische; deels om den inhoud van dat vonnis, deels omdat wij hem nog eenmaal in de geschiedenis terugvinden, en wel in het jaar 1568, na den ongelukkigen veldtogt over de Maas, door den Prins van Oranje tegen Alva ondernomen. Hij was toen des Prinsen Afgezant bij de Duitsche Vorsten, ten einde de overblijfselen van diens leger met dat te vereenigen, waarmede Hertog Wolfgang van Tweebruggen eenen inval in Frankrijk ten voordeele der Hugenoten voor had. Bijzonderlijk was hij afgevaardigd naar den Keurvorst van den Paltz, den ijverigen en tevens verlichten Calvinist, den beschermer van Marnix en Dathenus, den eenigen belangeloozen vriend, dien de verdrukte Nederlanders ooit hebben gehad [1]. Wat Cormaillon's verder wedervaren zij geweest, weten wij niet; zijne afkomst leert ons zijn vonnis. Waarschijnlijk was hij een Henegouwsch Edelman. Zijn vader, die denzelfden naam droeg, was tot op het jaar 1557 Baljuw van Hal (thans Zuid-Braband, toen Henegouwen) geweest. Belangrijker dan zijn vader was echter misschien zijne echtgenoote, Helena des Barres, weleens kortweg op zijn Hollandsch Helena Baers genoemd. Zij schijnt — want wij hebben haar ook elders dan in dit vonnis aangetroffen — tot die vrouwen te hebben behoord, waaraan de Hervorming in ons Land hare krachtigste ondersteuning dank weet. — Ter loops, *pro memoria*, om op haar de aandacht te vestigen, mogen er nog een paar hier genoemd worden: Catharina van Boetzelaer, weduwe des Heeren van Praet, uit Vlaanderen; Maria van Ghoir, weduwe van Adriaan van Blois, Heer van Warelles, en sedert echtgenoot van Jacob van Oijenbrugge, Heer van Bethon, uit het Hertogdom Gelder. — Helena des Barres, om tot haar terug te keeren, was vroeger de echtgenoote van Steven van Zuylen van de Haer geweest. Te Water heeft, Dl. III, bl. 421, te regt aangewezen, dat deze onderscheiden was van dien Steven van Zuylen, welke onder de Utrechtsche Edelen het verbondschrift teekende. Waarschijnlijk was hij reeds overleden, vóór dat verbondschrift tot stand kwam; zeker stond hij nooit op de ballinglijsten. Immers in 1569 trad zijn broeder Adriaan voor zijne nagelatene dochter op en eischte, uit de verbeurdverklaarde goederen der moeder, het vaderlijk erf-

---

[1] Zie Groen van Prinsterer, T. III, p. 311.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/120

deel op. Zoo Steven van Zuylen het verbondschrift hadde geteekend, of de dwalingen zijner echtgenoote ware nagewandeld, zijn broeder zou zulk eenen eisch, althans in die dagen, niet hebben durven stellen. Zij dan ook Steven van Zuylen vóór dien tijd gestorven, toch heeft zijn huwelijk met Helena des Barres eenige beteekenis. Het weinige, dat wij van Steven van Zuylen buiten zijne afkomst [1] weten, is, dat hij in 1551 Hofmeester van den Graaf van Egmont 's Prinsen eersten schoonvader, was. Het gevolg diens magtigen Edelmans — van Wiltpergk hebben wij reeds gesproken, en over Baptiste Vogelsanck straks nader — was na zijnen dood in de dienst zijner dochter en alzoo in die des Prinsen van Oranje overgegaan. Er volgt uit, dat Helena des Barres, om zoo te spreken, wortelvast in Breda was geworden, en waarschijnlijk tot het Hof des Prinsen of tot de naaste omgeving daarvan heeft behoord.

Nu leert ons het vonnis, dat wij in Bijlage D mededeelen, vee meer omtrent haar in verband met de Hervorming van Breda, dan oppervlakkig zou schijnen. "La vefve de Suuil," die tot tweemaal toe in dat vonnis voorkomt, is niemand anders dan zij; ofschoon haar naam anders dan in den aanhef geschreven is, ofschoon in den loop van dat vonnis misdaden van haar worden gemeld, die in de hoofdbeschuldigingen evenmin als in de gronden van veroordeeling zijn opgenomen. De steller van het vonnis wist misschien niet eens of merkte niet, dat de Vrouwe van Cormaillon en de weduwe van Suuil [2] eene en dezelfde persoon waren. Het is niet nutteloos te zeggen, hoe dat bijkwam.

Na het dempen der onlusten en tegen de komst van Alva hier te Lande, had Margaretha voor de onderscheidene gewesten, nu en dan voor de onderscheidene steden, die zich in haar nadeel hadden onderscheiden, twee Commissarissen, veelal uit de leden der gewestelijke Hoven benoemd, die, volgens een bij hun berigtschrift gevoegd formulier, ter plaatse zelve moesten onderzoeken, wat er tijdens de onlusten van 1566 en 1567 was voorgevallen: b. v., wanneer de predikatiën begonnen waren; of er beeldstorm had plaats gegrepen, en door wie? of er Consistoriën waren geweest, en onder welke hoofden? of de plaatselijke Regering zich wel gedragen had in het te keer gaan der nieuwigheden, enz. Aan de laatste vraag zouden wij die belangrijke memoriën, door de Overheid der steden te hare verdediging ingeleverd, te danken hebben, waren zij niet òf geheel verloren gegaan, òf ten minste buiten ons naast bereik in de Belgische Rijks-Archiven. Voor 't overige hoorden die Commissarissen

---

[1] Hij was een zoon van Gijsbert van Zuylen van de Haer tot Vleuten en van Aleid Wtenham.

[2] Elders — zoover gaat de verbastering der namen in de vonnissen van den bloedraad — vonden wij haar zelfs Mle. Zoïle genoemd.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/121

elk, die beschuldigen wilde en elk, dien zij, ambtshalve of om andere redenen, tot beschuldigen in staat achtten. Nog eer hun werk afgedaan was, kwam Alva en zijn gevloekte Raad van Beroerten. De Commissarissen werden naar goeddunken òf teruggeroepen, òf door andere vervangen; allen werd ten minste verslag van hunne verrigtingen afgevorderd. De verhooren, de bijlagen, de magistraatsverdedigingen vulden boekdeelen, te lang, om door Regters doorlezen te worden, wier zending het medebragt, duizenden en nogmaals duizenden te veroordeelen, en die misschien vaak hun geweten verruimd gevoelden door de gedachte, dat zij jegens afwezigen bij verstek hunne gestrengheid ten toon spreidden. Uit die lijvige *dossiers* werd een korte inhoud zaamgetrokken, en van dien korten inhoud werd nog ten gevalle van Vargas en Alva een Spaansch uittreksel gemaakt: "lo que resulte del breve Summario de los Comissarios de...." en dan volgde de veroordeeling volgens de orde, waarnaar de namen der slagtoffers in de randteekeningen waren aangewezen. Dat zulk eene regtspleging uit den aard der zake, noch volledig, noch grondig, noch regelmatig zijn kon, zal geen betoog behoeven. Vandaar de vele misslagen, die wij in de uitgegevene Sententiën van Alva ontdekken. De Commissarissen hielden zich in hunne verbalen aan de orde, waarin zij de getuigen hadden gehoord: de getuigen uit Breda opgeroepen kenden van oudsher de vrouw en later de weduwe van Zuylen, of, zoo als zij zeiden, van Suyl: Mevrouwe Cormaillon met dien nieuwen Waalschen naam was hen vreemd en nieuwbakken: de eerste kenden zij beter bij het afleggen der getuigenissen; maar wat wist daarvan de verspaanschte Fiskaal te Brussel? Hij nam op, wat hem tot het vullen zijner lijst van aangeklaagden dienstig dacht, en had noch tijd, noch roeping, om zich met de critiek van dat register van rampzaligen te bemoeijen.

De weduwe van Zuylen dan wordt ons in het vonnis van den bloedraad aangewezen als degene, te welker huize de geheime predikatiën werden gehouden en het Avondmaal bediend was. Wij staan midden op Calvinistischen bodem. Ware er in het Hof des Prinsen Luthersche Godsdienstoefening gehouden geworden, dan zouden wij daar waarschijnlijk het allereerst de vrouw van Zuylen verwachten. De geheime preek te haren huize, kan geene andere dan eene Calvinistische zijn geweest. Dit volgt ook uit hetgene wij in het vonnis omtrent Andries Gorisz lezen. Hij was, zegt dit stuk, voorlezer onder de Sektarissen, die de absolutie ontvingen, na hunne algemeene belijdenis van zonden in het openbaar te hebben afgelegd. Door de laatste is duidelijk die schuldbelijdenis bedoeld, welke nog heden ten dage een sieraad is der Waalsche liturgie: de *voorlezer* is eigenaardig aan de Calvinistische eerdienst en een plaatsvervanger des Predikants, die er òf nog niet, òf slechts bij afwisseling de

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/122

dienst waarneemt. Want bij de Doopsgezinden of Wederdoopers was een ieder, die met water en geest gedoopt was en tot prediken zich geroepen gevoelde, tot prediken geregtigd; de Luthersche Prediker ontleende zijne aanstelling of zending van de Overheid: de Calvinistische van zijne gemeente. Het martelaarsboek van Jean Crespin is vol van de bewijzen, hoe strikt zich de Hervormden aan die onderscheiding hielden [1]. Vandaar de dienst dier voorlezers, die de herderlooze gemeenten, door de lezing der H. Schrift, of der aangenomene formulieren en gebeden stichtten [2].

Bij Groen van Prinsterer, Dl. II, p. 472, is een hoogstbelangrijke brief medegedeeld over den toestand der Bredasche gemeente; die brief is door zekeren Baptiste Vogelsanck aan Graaf Lodewijk gerigt. Ook Vogelsanck was een erfstuk uit de nalatenschap van den ouden Graaf van Buren; op de lijst van Mammeranus Catal. Aulae Caesareae, staat hij als diens Secretaris vermeld. Vogelsanck had van Graaf Lodewijk in last te Breda hetzelfde te bewerken, waartoe in November, 1566, te Antwerpen ernstige pogingen werden aangewend: eene vereeniging van Hervormden en Lutherschen tot stand te brengen. De Graaf zoowel als de Prins, zijn broeder, waren er, ook uit staatkunde, op uit, het ergerlijk schouwspel te doen ophouden van twee gemeenten onder het Kruis, die elkander wederkeerig haatten en verdoemden. Het blijkt uit Vogelsanck's brief, dat de Lutherschen te Breda de minderheid hadden; dat de Hervormden, ten gevolge van den beeldstorm [3], aan Graaf Lodewijk eene vergaderplaats voor hunne bijeenkomsten hadden afgedwongen; maar dat diezelfde Hervormden thans onedelmoedig genoeg waren, den Lutherschen het gebruik dier vergaderplaats voor hunne Godsdienstoefening te betwisten. De laatsten gaven er echter grootelijks aanleiding toe: zij waren onverdraagzaam, zoo als elke minderheid, en, misschien verwaand op de groote Hoftheologen met namen in *us*, die juist thans te Antwerpen het Lutherdom, zoo men hoopte, eens vooral in de Nederlanden zouden komen vestigen, vorderden zij voor hen eene afzonderlijke kerk, zoo als de Hervormden hadden. Vandaar het tooneel, dat Vogelsanck beschrijft. Hij wist hoe Graaf Lodewijk met hart en ziel aan de Luthersche belijdenis was toegedaan; zoo hij in zijn schrijven aan de aanhangers van deze ongelijk gaf, het moet geweest zijn, omdat inderdaad de voorgangers der andere partij — Marnix mag onder hen wel genoemd worden — hunne mededingers vooruit waren in aantal, in talent, in inschikkelijkheid. Maar bewijst ditzelfde niet, dat men tot op dat oogenblik niets of zeer weinig van

---

[1] Men zie b. v. aldaar de verhooren van Francois Varlut en Alexandre d'Ayken, folio 602 en 610 verso.

[2] Zie Kist, Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis, Dl. VIII, bl. 257 volg.

[3] Zie daarover ook bij Groen den brief des Prinsen aan zijn' broeder, t. a. p., p. 273.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/123

Lutherschen geweten had, dat zij ingesmolten waren onder de Hervormden, en dat de fabel van eene Luthersche eerdienst in het Hof der Prinses, van eene Luthersche Hofkapel en een' Lutherschen Hofkapellaan, daarmede ten eenemale in duigen valt [1]?

Eene bedenking is er tegen de eerlijkheid van Willem's Katholicisme gemaakt, welke wij op te lossen hebben juist hier, waar wij onderzoeken, welke Godsdienst er aan het Hof van Breda in zwang was. Op het einde van December, 1564, beviel de Prinses van een' zoon. Strada schrijft er van, dat, volgens schrijven van Margaretha aan den Koning, dat kind te Breda, overeenkomstig Katholijk gebruik, gedoopt was; dat de Keurvorst August en de Landgraaf van Hessen zich daarbij als gevaders hadden doen vertegenwoordigen door twee Edelen, die ketters waren, even als zij; en dat Margaretha haar leedwezen betuigde, dat het alzoo met de hoofdzaak niet rigtig zij geweest. Volgens Strada stond dit te lezen in een' brief van den 15^{den} Februarij, 1565, waarin de Landvoogdes tevens meldde, dat omstreeks dien tijd de Prins Brussel voor Breda verlaten had, waar de doopplegtigheid moest plaats hebben.

Ik hecht doorgaans een bijna onbepaald geloof aan Strada, als hij verzekert uit zijne oorkonden iets te hebben geput; hier echter ware het mij welkom, die oorkonden zelve te kunnen zien. Gachard heeft uittreksels uit een' Italiaanschen brief van de Landvoogdes medegedeeld, benevens eene ontcijfering van enkele punten, betreffende het gezantschap van Egmont. Een en ander is van 15 Februarij gedagteekend. Het is opmerkelijk, dat Gachard in zijne uitvoerige analyse van dien brief wel den doop des jongen Prinsen verhaalt, en het gevaderschap bij vertegenwoordiging der beide Rijksvorsten; maar niets vermeldt van het leedwezen, dat Margaretha over die omstandigheid betuigde. Ik geloof bijna, dat hij het niet in dien brief las: aan zijne bekende naauwkeurigheid, aan de buitengemeene zorg, waarmede hij alles boekt, wat den Prins van Oranje raakt, zou die bijzonderheid niet ontsnapt zijn; zonderling is het verder,

---

[1] Ten einde bij deze gelegenheid nog een' persoon uit het Bredasche drama van die dagen op zijne plaats te brengen, zullen wij ons eene kleine aanmerking veroorloven op het voorkomende bij Groen van Prinsterer, T. III, p. 225. Wij lezen daar eenen brief van "G. de Barchon au Seigneur Ciclis", of, zoo als op het adres staat, "Ciclis Epaerde". Wie Barchon was, had de Heer Groen in eene aanteekening voor het IVde Deel reeds juist aangewezen. Het was mij ontgaan, toen ik daaromtrent eenige teregtwijzingen waagde in de Gids. Thans kan ik er bijvoegen, dat de "Seigneur Ciclis" is Gillis van Exaerde, insgelijks een Bredanaar. In eene rekening der verbeurdverklaringen van Breda, vond ik hem dus opgegeven: "Argentier (d. i. Rent-"meester of Kashouder) van den Prince van Oraengien, welcke Gielis van Exaerde "gestorven is in den dienste van den voorscr. Prince ende is nyet geproclameert "noch by — vonnisse gecondemneert ofte gebannen." Dit is intusschen alles, wat ik van hem weet, maar uit den toon te oordeelen, welken zijn correspondent Barchon met hem aanslaat, mag men vermoeden, dat hij tot de heethoofden van 1568 hebbe behoord.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/124

dat de Landvoogdes in dien Italiaanschen brief ophaalt, hetgeen er tusschen Wammesius, Hoogleeraar te Leuven, en den Prins is voorgevallen, en voor het nader verslag van den twist tusschen Brederode en den Aartsbisschop van Kamerijk, naar hare brieven in het Fransch verwijst. Nu hebben wij Fransche brieven van den laatsten Februarij diens jaars: niet minder dan vier liggen er voor ons [1], maar geen enkelen Franschen brief van den vijftienden. Er komt bij, dat in die brieven, Margaretha zich op dien van 17 Januarij als den jongstvoorafgeganen beroept, dat zij daarin het voorgevallene met Wammesius vermeldt, en in het breede ophaalt de ergerlijke oneenigheid, die er tusschen Brederode en den Aartsbisschop aan een drinkgelag was ontstaan.

Voor dit verschijnsel weet ik geene verklaring, welke mij in alle opzigten bevredigt, of het moest deze zijn: De verzending van den brief van den 15^{den} Februarij is vertraagd geworden tot op het vertrek van den Heer van Thieulloye (François de Bernimicourt) naar Spanje, die dezen, zoowel als de brieven van den laatsten Februarij, medenam en aan den Koning overbragt. Een Fransch schrijven van den Koning aan de Landvoogdes, van 3 April, wettigt die onderstelling [2]. In dat geval heeft men die brieven (15, 28 Febr.), hoe verschillend in dagteekening, als eene en dezelfde zending te beschouwen, waarbij de eene ter aanvulling des anderen strekt. Hoe langer hoe meer wordt dan het berigt van Strada, omtrent den toon van den inhoud, onwaarschijnlijk, en zal hij naar zijne vooroordeelen de bewoordingen van Margaretha hebben gekleurd. Laat het echter daarmede zijn zoo het wil, zijn verhaal heeft tot beschuldigingen tegen Willem's Godsdienstige eerlijkheid aanleiding gegeven, die wij achtervolgens zullen ontleden.

Die beschuldigingen laten zich in deze enkele zamenvatten: Willem van Oranje heeft zijn kind *niet* Katholijk laten doopen; maar daaromtrent der Landvoogdes volstrekte onwaarheid gezegd of geschreven: deze is daardoor misleid geworden, en zoo is Strada's verhaal in de wereld gekomen. De gronden dier bewering zijn drie in getal: ten eerste, Willem had schriftelijk beloofd, zijne kinderen in de Augsburgsche geloofsbelijdenis op te brengen; ten tweede, Lutheranen als de Vorsten van Hessen en Saxen, konden geen peters zijn, omdat de Kerk geen *twee* peters tegelijk, geen kettersche

---

[1] Gachard maakt op dezelfde moeijelijkheid opmerkzaam in zijne noot, Correspondance de Philippe, II, p. 347.

[2] "Madame ma bonne Soeur. Cependant que j'estois entendant au despesche de mon "cousin le Prince de Gavre, que vous verrez par la lettre cy joincte, est arrivé le Sr. "de la Thieuloye avec quelques vostres, et entre aultres une du dernier de Febvrier en "matière d'estat." Gachard meent t. a. p., dat een brief van 2 Maart, door den Koning vermeld, maar van welken hij geen spoor vond, door La Thieulloye zij medegenomen. Mij is een brief voorgekomen van 3 Maart, doch daarin was de brief van den laatsten Februarij als "précédente" vermeld.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/125

peters duldde, en deze wederkeerig voor hun petekind der Katholijke Kerk trouw en gehoorzaamheid noch zouden hebben willen, noch zouden hebben kunnen beloven; ten derde, ware Willem goed Katholijk geweest, hij zou den jonggeborene niet twee maanden lang op den doop hebben laten wachten. Den eersten grond van bewering behoeven wij niet op te lossen; wij hebben betoogd, dat eene belofte, als waarvan hier gesproken wordt, nooit, hetzij schriftelijk, hetzij mondeling, door den Prins is afgelegd; voor wie echter staande houdt, dat de Prins plegtig gegevene betuigingen verbrak, is het hoogstgewaagd een besluit te gronden op deze gevolgtrekking: zóó deed hij, omdat hij zóó had beloofd. Tot bestrijding der overige bewijsgronden, vergunne men ons met den laatsten te beginnen: de Prins was geen goed Katholijk, omdat hij zijn' jonggeborene twee maanden ongedoopt liet.

Over die twee maanden, veertien dagen meer of min, willen wij niet kibbelen. Anders zou de omstandigheid, dat de Landvoogdes de geschiedenis van den doop des zuigelings in een' brief van den 15^{den} Februarij vermeldt, alleenlijk bewijzen, dat die plegtigheid na den 17^{den} Januarij, toen zij voor het laatst den Koning schreef, hadde plaats gehad. Vervolgens, indien wij wel hebben, hechtte het oude Lutherdom wel niet dezelfde begrippen als de Katholijke Kerk aan den doop; maar het beval evenwel de spoedige toediening daarvan aan, en stond daarom zelfs den huisdoop toe.

Van meer belang is het volgende: De Graaf van Hoogstraten is nooit van ongeloovigheid op het punt van Godsdienst beschuldigd geworden, en de meest Katholijke Schrijvers hebben zijne gehechtheid aan de oude Godsdienst des te meer gehuldigd, omdat hij in het Geuzenleger van 1568 der Kerk getrouw bleef, en in hare armen stierf. Deze Hoogstraten dan had twee jaren vroeger een kind overgewonnen. Toen zich herinnerende, dat in vroegere dagen de Hertog van Cleve hem beloofd had over zijn' zoon als gevader te willen staan, ging hij van Mechelen derwaarts, om hem de vervulling zijner belofte te verzoeken. De Hertog van Cleve voldeed daaraan; na met haren Raad gehouden overleg, werd Barlaymont door de Landvoogdes naar Diest gezonden, om hem plegtig te ontvangen; de Groote Heeren van het Hof maakten hem van alle kanten goede sier en kwamen den doop van zijn petekind bijwonen: en Margaretha verklaarde, dat het volk zeer gesticht was door de bewijzen van uiterlijke vroomheid, die de altoos min of meer verdachte Hertog bij die gelegenheid had geleverd. Wij geven dit verhaal, om de vraag te doen: hoeveel tijds men zich moet voorstellen, dat de doop van den jongen Graaf van Hoogstraten na zijne geboorte zal hebben plaats gehad? Of meent men, dat Hoogstraten op stel en sprong van de sponde zijner kraamvrouw naar Cleve getrokken, dat de Hertog daar ijlings tot de reis vaardig zij geweest? dat de raadplegingen over het ceremoniëel,

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/126

waarmede hem te ontvangen, bijna gelijkloopend met al het gebeurde geweest zijn, alsof een telegraaf de berigten over en weder had voortgebliksemd, en de reis van Cleve naar Mechelen toen zoo gemakkelijk als in onze dagen ware afgelegd? Ik weet niet naauwkeurig het tijdsverloop, dat daartoe gevorderd is geworden, te bepalen: over eene halve week korter of langer worde niet gekniesd; maar dit durf ik verzekeren, dat er, naar de onderstelling van den bestrijder van Willem I, zeker genoeg dagen verloopen zijn, om een' vromen Katholijk over de zaligheid van het wicht bezorgd te maken.

Het verhaalde, dat wij uit een' brief van Margaretha van 21 Februarij, 1563, ontleend hebben, leert ons, hoe het met de doopplegtigheid bij de Groote Heeren van dien tijd toeging: de aanzienlijke peter of meter werd eerst na de geboorte des kinds plegtig uitgenoodigd, omdat de keuze van den gevader zich dikwijls naar de sekse der vrucht regelde. Een gevolg daarvan was, dat het korter of langer uitstellen der plegtigheid afhing van den afstand van plaats tusschen den jonggeborene en den uit te noodigen gevader. Te weten, het kind van Hoogstraten kon uit den aard der zaak spoediger gedoopt worden, waar de doopgetuige van Cleve, dan het kind van den Prins van Oranje, waar de petevader van Dresden moest gehaald worden. Was nu de tusschenruimte tusschen geboorte en plegtigen doop korter of langer, naarmate de ouders meer of minder regtzinnig waren? Neen; maar naarmate de gevaders meer of minder verwijderd waren. Gaf het kind blijken, dat het slechts even de oogen had opengedaan over deze wereld, om ze voor eeuwig te sluiten, benaauwden andere bedenkingen voor het heil des kinds het geweten der Ouders, dan gaf de huisdoop en de huisgeestelijke der aanzienlijke Heeren het gewenschte hulpmiddel aan de hand. De Kerkelijke wetten stonden dien toe, maar schreven tevens voor, dat de plegtigheden van dien doop, indien het wicht in het leven bleef, later openlijk in alle behoorlijke vormen moesten gevierd worden. Iets dergelijks had met Anna van Saxen's eerstgeborene plaats gehad. Wij mogen niet uit het oog verliezen, dat de uitnoodiging der aanzienlijke doopgetuigen, meer tot den luister der *doopplegtigheid* dan tot de volbrenging der heilige handeling als zoodanig noodzakelijk geacht werd.

Twee peters! het is er één te veel, te meer als geene meter er bij komt. Wij zeggen den Heer van der Horst volmondig na, dat de Kerkelijke wetten zulks verbieden. Maar verboden zij het te allen tijde? verboden zij het algemeen? In November 1563, in de vier en twintigste zitting van het Concilie van Trente, niet bij het hoofdstuk van den doop, maar ter gelegenheid van het hoofdstuk der geoorloofde of ongeoorloofde huwelijken, bepaalden de Vaders, dat er slechts een peter, of op zijn hoogst een peter en ééne meter zijn kon. Die bepaling werd gemaakt, niet omdat het Sakrament

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/127

des doops anders van onwaarde zijn zou; maar ten gevalle der aangenomene verwantschap tusschen den doopeling, zijne ouders, den dooper: zij strekte, om het huwen gemakkelijker te maken; want hoe meer doopheffers, des te meer geestelijke verwantschappen, des te minder kansen voor eene geoorloofde echtvereeniging. Daar wij geen' Godgeleerden twist kunnen of willen voeren, komen wij niet tegen het besluit der Kerkvergadering op; wij gelooven zelfs, dat die beslissing in eenige oudere bepalingen van het kanoniek regt, b. v. in de bepaling van Paus Leo den Grooten [1], zijn' grond had. Maar de vorm van het besluit der Kerkvergadering bewijst, dat die wetten in onbruik of vergetelheid geraakt waren; evenzeer als nog heden andere bepalingen omtrent peter- en meterschap, bij oogluiking of door onwetendheid, worden overtreden. Immers reeds latere provinciale Kerkvergaderingen, zoo als die van Trier (1227), van Maintz (1261), van Exeter (1287) en van Bayeux (1300), veroorloofden dat drie of vier peters tot den doop werden toegelaten. Nog is hetzelfde in sommige Katholijke Landen in gebruik, waarbij wel meerdere peters als zoodanig worden erkend, maar slechts één hunner als hoofddoopheffer (susceptor principalis) wordt toegelaten. Thans werden de vroegere bepalingen hernieuwd en bekrachtigd; maar het misbruik was zoo algemeen, dat de Lutherschen zich geener afwijking van de leer der Kerk bewust waren, toen zij de vraag opwierpen, hoeveel peters men mogt toelaten? Zou een besluit der Kerkvergadering de heerschende dwaling uitroeijen, dan moest dat besluit de heiligheid eener Kerkelijke wet hebben. Nog eens: eerst in Junij 1565 werden de Nederlandsche Bisschoppen bijeengeroepen, om over de geldigheid dier besluiten te oordeelen en die te bekrachtigen. Wij nemen het noch voor Willem, noch voor de Luthersche Vorsten op, die zich aan de kanonieke instellingen, zonder het te willen of te weten, vergrepen, maar voor den Katholijken Pastoor van Breda, die buiten magte was, de onkerkelijke doopplegtigheid te keer te gaan, zoo lang hem geene wettige besluiten het regt gaven, om er zich tegen te verzetten.

Dezelfde gronden moeten ons helpen bij de nog overblijvende bedenking. Wat Filips van Hessen, wat August van Saxen gedaan hebben, gaat ons slechts in zooverre aan, als uit hun getuigenschap het karakter van den doop zou kunnen worden afgeleid. De vraag is niet: wat is regtens, wat is redelijk, wat is overeenkomstig het leerbegrip der Protestanten? maar zij is deze: wat was feitelijk en wat had in den tijd, waarover wij schrijven, plaats? De beroemde Baudouin — ik ontken het niet, een man van den middelweg, meer Katholijk dan Protestant; — dat geloof toch had hij afgezworen, — maar des te meer ingewijd in al hetgeen destijds óf regt was, óf met den schijn van regt zich kon bekleeden — Baudouin hield het er

---

[1] Can. 101 non plures, de Consecratione, D. 4.

voor, dat Protestanten, bij de bediening dier plegtigheid in den schoot der Katholijke Kerk, naar Katholijk Kerkgebruik doopgetuigen konden zijn. Volgens hem werd slechts eene openbare verklaring vereischt, dat zij alléén als getuigen van den doop aanwezig waren, maar met de leer der Kerk voor 't overige niets te maken hadden. Het lag intusschen in den aard der zaak, dat zulk een protest alleenlijk vrijwillig van de zijde der doopgetuigen kon uitgebragt worden. Zwegen deze, wie had regt zulk eene verklaring te vorderen? De priester, die den doop bediende, zoo als nog heden ten dage. Ja! het is waar, de Kerk had uit den aard der zaak ketters van het regt der tendoopheffing buitengesloten; maar de wettige sanctie van het beginsel ontbrak. Eerst in 1583 schreef het provinciaal Concilie van Rheims eene dergelijke bepaling voor; ten einde het gevaar, van ketters tot het gevaderschap toe te laten, voor te komen, werd (Hoofdst. VIII, § 6) bevolen, dat de Priester met luider stem aan alle doopgetuigen, en bijzonderlijk aan peter en meter, zou afvragen: of zij in de Roomsch-Katholijke Kerk voornemens waren te leven en te sterven? Sedert is die bepaling op onderscheidene wijzen bekrachtigd. Intusschen — men vergeve het ons, Protestanten — die bepaling, van hoevele waarde ook in Kerkelijken zin, schijnt ons geen noodzakelijk gevolg te zijn van de verpligting, welke volgens Kerkelijke wetten aan de gevaders werd opgelegd. Immers, volgens dezelfde Kerkvergadering (t. a. p., § 3), werd den priester niets meer dan dit voorgeschreven: dat hij den doopheffers hunne verpligting zou onder het oog brengen, de kinderen, wanneer zij opgewassen waren, en indien die taak door de ouders niet kon worden vervuld, met de beginselen des Christelijken geloofs bekend te maken, of hen de apostolische belijdenis te onderwijzen in dier voege, dat zij deze ten minste uit het hoofd konden opzeggen. Men ziet, dat tot op dien tijd toe het net van St. Pieter zoo wijd van mazen was, dat op de Doopsgezinden na, alle Protestanten er binnen konden glippen, zonder het te scheuren.

Wij gevoelen het; bij dit betoog hebben wij niet zoo zeer noch Prins Willem, noch de vorsten van Hessen of Saxen verdedigd; maar met teedere zorg zijn wij de zaakwaarnemers geweest van Mr. Hieronymus du Blioul, Deken van O. L. V. kerk van Breda, opdat niet op hem de beschuldiging blijve kleven van nalatigheid in het uitoefenen zijner bediening. Inderdaad, welke magt had die man tegen Duitsche Edelen, welke zich als doopheffers aanboden, en die, hoe Protestantsch zij ook waren, en hoe Protestantsch zij ook mogten gehouden worden, door zich als gevaders op te doen, ditmaal niet eene *protestatio actui contraria*, maar een *actus protestationi contrarius* konden gerekend worden te hebben begaan. Waar zelfs, zoo als in de gastvrije Nederlanden, het gezag van Inquisiteurs magteloos was tegenover de heilige regten der vreemdelingen, hoe kon zich een

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/129

Pastoor veroorloven naar het geloof en den wandel van vertegenwoordigers van Vorsten te vragen, al wees ook de openbare roep, die eerste beweegreden van een inquisitoriaal proces, hen aan als schuldig aan ketterij?[1]

Onze Verhandeling zou onvolledig zijn, indien wij slechts op de uiterlijke handelingen van de hoofdpersonen der Bredasche Hofhouding het oog sloegen; wij moeten, ook op hun inwendig leven, de geschiedenis van hun gemoed en van hunne Godsdienstige overtuiging onzen blik vestigen. Van eenen bijzonderen aard zijn echter hier de moeijelijkheden. Wie in Willem in latere jaren een' geloofsheld willen zien, verlangen ook al te vaak, dat de orde des heils, zoo als hun Kerkelijk leerstelsel die regelt, in hem bewaarheid zij, en vorderen, dat het oogenblik zijner wedergeboorte uit de verschijnselen van boetkamp, enz. worde aangewezen. Had niet de verhevene Leeraar, in wiens naam zij spreken, zelf gezegd: "de wint blaest "waarhene hij wil, ende gij hoort sijn geluyt, maer gij en weet niet "van waer hij komt en waer hij hene gaet; alsoo is een yegelick, die "uit den Geest geboren is;" en had niet de dagelijksche ondervinding die uitspraak, zal ik zeggen, of profetie der verhevenste menschenkennis, bewaarheid?

Wij voor ons gelooven vader Willem, in de laatste jaren, geenszins ontbloot van eene vaste overtuiging in het Godsdienstige; wij gelooven, dat hij de waarheid sprak, toen hij den gezanten der Zuidelijke Nederlanden, met eene woordspeling, die in het Spaansch beter klonk dan in onze vertaling, onder het opligten van zijn kalotje toevoegde: "zoo kaluw als ik van hoofd ben, zoo Calvijnsch "ben ik van harte." Des ondanks erkennen wij volgaarne, dat wij in de gelukkige vereeniging van de reden van Staat, met zijne gemoedelijke verpligting, eene der hoofdoorzaken zien, waarom 's Prinsen optreden in de geschiedenis in latere jaren zoo veelbeteekenend, zoo beslissend is geweest. Bij de, nu en dan zelfs gekunstelde, eenstemmigheid van beiden, is het moeijelijk in zijne

---

[1] Bij al de hevigheid, welke de Inquisitie in de Nederlanden aan den dag gelegd heeft, hetzij openlijk als Inquisitie, hetzij gemaskerd in den vorm van plakkaten, weet ik slechts drie buitenlanders als slagtoffers daarvan aan te wijzen. — Uitgewekene Joden uit Spanje en Portugal werden eeniglijk als onderdanen des Konings vervolgd, of liever, ten gevolge van het in de Nederlanden geldige regt, niet vervolgd en bij oogluiking over de grenzen geholpen. De drie buitenlanders, die ik bedoel, zijn Willem van Swolle, de kamerdienaar van Christiern in 1529, de bekende Engelschman William Tindal en Pierre Brusly. — Opmerkelijk is het, dat ten jare 1564 om hetzelfde feit Christoffel de Smeth en Olivier de Bock te Antwerpen gevangen werden genomen, dat de eerste opentlijk verbrand; maar de laatste, schoon te Aalst geboren, als onderdaan van den Keurvorst van de Paltz opgeëischt, vrijgelaten werd.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/130

handelingen aan te wijzen: hier heeft Godsdienst, dáár het heil van den Staat den boventoon; en het mag een zeldzaam geluk voor dien Vorst heeten, dat, terwijl zelfs zijne vijanden hem uit het laatste oogpunt hulde toebrengen, de minst verdraagzame Regters over het eerste het middel gevonden hebben, hem door eene volkomene vrijspraak als echt, standvastig en Gereformeerd Christen te regtvaardigen.

Zoo als de laatste in tijdsorde, zoo was het Calvinisme de hoogste ontwikkelingsvorm van het Godsdienstig-staatkundig beginsel der zestiende eeuw. Zelfs de regtzinnige Staatkundigen dier eeuw, zagen met niet minder verachting en afschuw neder op den Geneefschen regeringsvorm en het stelsel der Protestantsche Zwitsersche Cantons, als men het in onze dagen zou kunnen doen, wanneer een Staat het socialisme tot beginsel mogt aannemen. Een hervormingskamp, die zoo laat na het ontstaan der Hervorming kwam, als dat bij ons, in Frankrijk en in Schotland plaats had, kon niet anders dan Calvinistisch en ten voordeele van het Calvinisme zijn. Hier is de plaats niet eene gedachte te ontwikkelen, welke wij te allen tijd bereide zijn te verantwoorden; maar wij brengen die hier te berde, om eens vooral ons te verklaren omtrent eene zoogenaamde Luthersgezindheid van Prins Willem, welke, ware zij bewezen, op onze tegenwoordige beschouwing niet zonder invloed zou zijn.

De zaak is uit de geschiedenis van het jaar 1566 te algemeen bekend, dan dat wij haar met voorbeelden behoeven te bevestigen: gedurende zijn bestuur te Antwerpen, toonde Willem van Oranje eene kennelijke overhelling tot de Lutherschen aldaar, en hij riep deze meer dan eens te hulp, om de onstuimigheid der Calvinisten te bedwingen; hij wenschte evenzeer als zijn broeder Lodewijk, als Brederode, eene wijziging der Nederlandsche Hervorvorming in dien geest, en het is hem tot eer, dat hij dat wenschte. Ware hij enkel staatkundig gelukzoeker geweest, hij zou geenszins de partij gekozen hebben, waardoor het gezag des Konings, middels ettelijke inwilligingen, vaster dan ooit ware gevestigd. De bemiddeling mislukt; de openbare strijd breekt uit; Willem wijkt naar Duitschland, onder Vorsten, aan het Lutheranisme met onverdraagzaamheid toegedaan, onder bloedverwanten, die er goed en bloed voor zouden hebben opgezet, en een jaar later komt Willem terug uit Duitschland met zijne ballingen en voor het minst twee Calvinische Veldpredikers, en waarlijk in het Calvinisme beroemde namen, Franciscus Junius en Andreas Saravia. Mogen wij, ten minste van dat oogenblik af en onder dien invloed, Willem beschouwen als der Calvinistische partij toegedaan, er volgen buitendien twee gevolgtrekkingen uit, de eerste is deze: de meerderheid der uitgewekene Nederlanders, dezulke althans, van wie hij zich den werkdadigsten steun beloofde, waren Calvinisten. De tweede laat zich bui-

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/131

gen naar ieders liefde of afkeer; Willem was tot het Calvinisme bekeerd of reeds vroeger bekeerd geworden, òf Willem maakte zijne persoonlijke neiging en overtuiging ondergeschikt aan het belang der partij, welke hij vertegenwoordigde. Het is ons hetzelfde, welke van die uitleggingen men kieze: het resultaat voor Willem's vroegere Luthersgezindheid blijft hetzelfde.

Kiest men het laatste, dan heeft men ook regt Willem's toenadering tot de Lutherschen uit hetzelfde oogpunt te beschouwen. Als Stadhouder des Konings moest hij hun de voorkeur geven; zij waren rustige, vreedzame burgers: te Antwerpen, en aldaar was de strijd der partijen het hevigst, waren zij bij oogluiking geduld, en hadden zij, om te bestaan, geene omwenteling noodig. Om het voorregt van hunne Godsdienst te genieten, konden zij zich aan de bestaande Oostersche of Engelsche factorijen, des noods zelfs aan de volgelingen der Garnizoenspredikers aansluiten. Hun eigen Hoofdleeraar, de Onderpastoor van het Kiel, die in het jaar 1566 een man van zooveel beteekenis werd, was steeds door de Regering der stad met kennelijke onderscheiding behandeld. Eerst de rebellie der Gereformeerden sleepte hen als Protestanten in een gelijk doemvonnis mede. De Lutherschen beloofden trouw aan den Koning, handhaving der gestelde orde, ondergeschiktheid aan de Overheid, verdraagzaamheid en alle mogelijke erkenning van de regten der heerschende Kerk. De zegepraal van hun stelsel was de voorwaarde, op welke de Prins den invloed zijner Duitsche bloedverwanten en bondgenooten kon inroepen, hetzij die door staatkundige onderhandelingen, hetzij door vertoon van magt den Koning dwingen zouden tot een ander stelsel, dan hij tot dusver had gevolgd. Hoe geheel anders de Calvinisten! zij zeiden de gehoorzaamheid aan den Koning op, wanneer die de Godsdienst vervolgde; zij wierpen tegen de Regering hunne democratische Consistoriën op, aan welke zij boven de eerste gehoor gaven; zij stelden de uitroeijing der Paapsche afgoderij tot hun doel; zij, hetgeen uit een staatkundig oogpunt het ergste van alles was, hadden hunnen oorsprong en zochten hunnen steun bij den natuurlijken vijand der Nederlanden, Frankrijk, en in Frankrijk juist bij die partij, welke den Koning van Spanje op leven en dood den oorlog had verklaard. Uit een staatkundig oogpunt mag het ons niet bevreemden, dat Willem, welke ook zijne innerlijke overtuiging zij geweest, aan de Lutherschen boven de Hervormden zijne gunst aan den dag legde; maar van achteren beschouwd, kunnen wij niet ontveinzen, dat hij eene staatkundige fout heeft begaan, door zich niet nog vroeger van die partij te scheiden, sedert zij in duizend omstandigheden magteloos gebleken was, om den storm te bezweren, welke over de Nederlanden opstak.

Wat wij hier schrijven omtrent 's Prinsen gezindheid, vindt zijne meest volkomene bevestiging in twee brieven, door Groen van Prin-

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/132

sterer in de Archives, T. II, pag. 457—464, uitgegeven. Zij zijn gewisseld tusschen den Prins van Oranje en Landgraaf Willem van Hessen, in October en November, 1566; de schrandere uitgever zal bij nadere overweging zelf inzien, dat zij in verkeerde orde geplaatst zijn, en dat N°. 237 een antwoord op N°. 238 inhoudt. Uit den brief des Prinsen blijkt intusschen hetgene, wat hier vooral in aanmerking komt: in tegenoverstelling met de Nederlandsche overlevering, beklaagt zich de Prins, dat hij, het geheele Heilige Rijk door en overal elders, beschuldigd werd der Calvinische leer te zijn toegedaan, en dat de stelligste verklaring, die hij ten voordeele der Augsburgsche belijdenis zou kunnen doen, niet zou in staat zijn hem in de oogen der wereld van die blaam te zuiveren [1]. De brief des Prinsen behelst voorts een ontwijkend antwoord op de aanmaning des Landgraven, om in den strijd der beide Protestantsche belijdenissen onderling, en met de Kerk van Rome, openlijk voor de Luthersche partij te kiezen.

Wat Willem van Hessen schreef, was den Prins voorzeker even dringend door zijne beide broeders, Lodewijk, die steeds, en Jan van Nassau, die toen nog een ijverig Lutheraan was, aangeraden. Het plan zelfs eener algemeene wapening, toen bijna tot rijpheid gekomen, stuitte op de onverdraagzaamheid des eersten op het punt van de Godsdienst [2]. Wederstond de Prins dergelijken aandrang van zijne naaste bloedverwanten en meest beproefde vrienden, en hield hij het Nicodemiseren, zoo als de Landgraaf van Hessen het noemde, ten opzigte der beide geloofsbelijdenissen vol, wij mogen er uit afleiden, dat zijne toenadering tot de Lutherschen niets meer geweest zij, dan eene staatkundige vriendschap van het oogenblik, dat zijn verstand — van zijn hart wagen wij het niet te spreken — voor de Calvinisten gestemd was en inzag, dat aan hunne partij, als het best haars doels bewust en het stoutst in hare middelen de toekomst toebehoorde.

De Prins was de eenige niet, die nu en dan het masker van het Lutherdom voorhield, om daarachter de op de Hervorming gerigte slagen te ontduiken. Het is eene stelling, welke wij ons voorbehouden te eeniger tijd uitvoerig te bewijzen, dat de eerste oorsprong van het Verbond der Edelen voornamelijk bij Calvinistisch gezinde Edelen te zoeken is; maar wat zal men zeggen, indien de man, die daarvan de hoofdaanlegger was, welke er de stoutste doordrijver van

---

[1] Zie l. c., p. 454, 455.

[2] Merkwaardig zou het zijn, indien de gissing van den Heer Groen zich bewaarheid vond, dat de minute der bekende memorie des Prinsen over den toestand der Nederlanden en de middelen tot herstel, door hem zelven ontworpen, de nadere redactie aan Graaf Lodewijk toebetrouwd geweest ware. Wij vinden in die nadere redactie, omtrent het aannemen en toelaten der Calvijnsche belijdenis, alles verzwegen, wat daaromtrent oorspronkelijk in de minute gezegd was. Zie Groen, t. a. p., bl. 441 in variet. Lect., n°. 1, verv.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/133

bleef, en die, toen hij in vrijwillige ballingschap ging, den Calvinistischen Consistoriën de broederhand reikte, de Hammes, een oogenblik had, waarop hij den even hevig Calvinistischen Marnix den raad op het hart drukte, dat men de Augsburgsche geloofsbelijdenis omhelzen moest, of dat alles op het spel stond.

Gaan wij nog een' stap verder: Prins Willem was Duitsch van afkomst en bloede, Duitsch door zijne naaste betrekkingen; maar hij was Duitscher noch in spraak, noch in opleiding, noch in karakter. Vroeg van zijne haardsteden verwijderd, in het Bourgondische Hof opgekweekt, en onder Bourgondische Edelen grootgebragt, had hij de Waalsche zeden en taal, die hij daar heerschen zag, zich eigen gemaakt. Het Duitsch schreef hij zelfs moeijelijk, en Groen heeft, meen ik, reeds opgemerkt, dat het opstel van Duitsche brieven of memoriën door hem meermalen in het Fransch werd ontworpen. Wat nog in België het geval is, had ook toen plaats: men beschouwt Frankrijk als een' gevaarlijken nabuur en een' onverzoenbaren vijand; maar Fransche taal, Fransche letterkunde, Fransche manieren, sluipen door de poorten en klimmen over de muren, waarmede men den vreemdeling tracht buiten te sluiten. Het Calvinisme nam denzelfden gang. De bespraakte, vlugge, stoutmoedige, rustelooze predikers uit Frankrijk, wonnen het van de eerlijke, zwaarmoedige, spitsburgerlijke Duitschers; de gladheid en gevatheid der eersten bragt het in de hooge kringen verder, dan de omslagtige ernst hunner mededingers. Men vergete niet, dat wij onder die Franschen ook de Waalsche Nederlanders bedoelen, wier eigenlijke school Frankrijk was. En nu is het juist met deze, met welke wij den Prins het eerst in aanraking vinden op het tijdstip, dat zijne Katholijke regtzinnigheid aanving te wankelen. Dat tijdstip is het jaar 1564. Toen had de bekende Baudouin, in het grootste geheim, met den Prins van Oranje, in het Soniënbosch, een onderhoud, dat ook ter regeling van de Godsdienstige aangelegenheden moest strekken. Baudouin had zijne vroegere belijdenis verzaakt: hij was de vijand van Calvijn geworden; hij had alleen, op voorwaarde van openbare boetdoening, de ontheffing van ballingschap en den leerstoel van Douai verworven [1]. Evenwel zoo Baudouin het Calvinisme had afgezworen, het Lutherdom was hem ten eenemale vreemd gebleven, en zijne voorslagen, zoowel als die van Cassander, stelden zich eene

---

[1] Ziehier onder andere de voorwaarde, waarop de Overheid van Douai Baudouin tot het buitengewoon Hoogleeraarsambt toeliet: "aux charges et conditions que "à sa venue seront advisées, entre aultres que au commenchement de ses oraisons et "lectures, il fera confession de la foy Catholique et Romaine, detestera et blasmera "les erreurs des sectaires, affin que les auditeurs et etudians demeurent en l'anchienne "foy et religion et les aultres, qui en soient refroidis ou aucunement alienés, estre "remis et convertis en la mesme foy et union et ne porra en sa maison faire lectures "particulières." Registre aux consaux de Douai, 1 Sept. 1563.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/134

onmogelijke vereeniging van Calvinisme en Katholicisme ten doel. Niet alleen echter Baudouin, ook andere personen oefenden op den Prins hunnen invloed, en bezochten hem in het geheim te Brussel: de beroemde Guy de Bres en de Doorniksche Leeraar Charles de Nielle.

De brief, waaruit deze onbekende bijzonderheid blijkt, is ons voor de Kerkgeschiedenis, voor de kennis van den toestand der gemeenten onder het Kruis, en als bijdrage tot het leven der voornaamste Nederlandsche Hervormers, zoo gewigtig voorgekomen, dat wij dien als Bijlage E hebben medegedeeld. Wie Guy de Bres alleen uit zekere lofredenen, op hem als martelaar gemaakt, of als den vervaardiger der Nederlandsche Geloofsbelijdenis kent, zal moeijelijk begrijpen, hoe tusschen hem en den voorzigtigen, nooit op het stuk van de Godsdienst ijverenden Prins eenige toenadering hebbe bestaan. Het is waar: de Brès verdedigde in geschriften het ketterdooden; maar hij had het voorbeeld van zijne groote meesters, Calvijn en Beza, voor zich; het is waar: hij drong met kracht op de uitroeijing van de Doopsgezinde Christenen aan; maar hij was in gewesten geboren en opgekweekt, waar zij met afschuw beschouwd werden, en de algemeene denkwijze hen voor de afstammelingen dier Publicains en Bougres hield, welke de overlevering als aartsketters had gebrandmerkt; het is waar: hij was het hoofd van den opstand te Valenciennes, en offerde aan zijne geestdrift het behoud der stad en het leven zijner medeburgers op; maar hij had naast zich een' ambtgenoot als Peregrin de la Grange, een Edelman van afkomst, vurig van bloed als een kind uit het Zuiden van Frankrijk, en die b. v. — wanneer hij zijne graspreken hield, op zijn ros gezeten, zijn pistool loste, om de geloovigen tot het gehoor te noodigen. Niets dergelijks lag er in den oorspronkelijken aanleg van de Bres. Een ijverig Katholijk, welke in die streken te huis behoorde, Floris van der Haer, of om juister te spreken, diens zegsman, de Procureur van Artois, Pontus Payen, kennen aan hem, in onderscheiding van La Grange, den lof van gematigdheid toe. Een ander Schrijver, derzelfde partij toegedaan, Simon le Boucq, doet hem voorkomen, als in den uitersten nood het volk waarschuwende tegen de ijdele hoop, welke het zich voorspiegelde, de hoop van ontzet; maar van den anderen kant de trotsche voorwaarden van overgave voorschrijvende, welke eindelijk de breuk tusschen de belegerden en het Katholijke leger, dat hen insloot, onheelbaar maakten; en hij noemt dubbelzinnigheid, hetgeen in het karakter van Guy de Bres, deels eerlijkheid, deels plooibaarheid, waarop de omstandigheden niet zonder invloed waren, had moeten genoemd worden. Het verhaal van zijnen marteldood vertoont ons den man in hetzelfde licht; zelfs vijanden, onder welke de Bisschop van Atrecht, bewezen hulde aan zijne kunde, aan zijne gematigdheid, aan zijne vermaardheid. De brief, dien wij mededeelen, is eene proeve, dat hij niet elke bemiddeling versmaadde,

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/135

dat organiseren meer dan revolutioneren in zijnen geest lag. Opvolger, om zoo te zeggen, van de vroegere Predikers Baudichon, Oguier en Jacques Delo, schijnt het vooral aan hem te danken, dat het Calvinisme, ondanks de hevigste vervolgingen, zich in de Waalsche provinciën staande hield en uitbreidde, en alles getuigt, dat Guy de Bres aan zijnen geloofsijver en onverschrokkenheid tevens eene behendigheid, eene vaardigheid en bespraaktheid paarde, die hem te midden zijner stoute onderneming jaren lang heeft beveiligd, totdat ook voor hem de laatste ure geslagen was.

Men verschoone deze uitweiding ter eere eens mans, die voor de Vaderlandsche Kerkgeschiedenis van grooten invloed, eene grondiger studie verdient, dan hem tot dusverre ten deel viel. Het gezegde moest strekken om te verklaren, hoe er tusschen Guy de Bres en Prins Willem van Oranje eenige betrekking heeft kunnen ontstaan. Voor ons doel is echter het feit genoegzaam. Over een stelsel van Staatkundig-Godsdienstige verdraagzaamheid, onderhandelde de Prins van Oranje met een' Roomschgezinde, die afvallig Calvinist was, en met eenen ijverigen Calvinist, die zelfs voor zijne leer later den dood stierf. Waar is de Lutherschman? Lodewijk van Nassau misschien? Maar Lodewijk zelf was waarschijnlijk toen niet zoo stug op het stuk van geloofsbelijdenis, als hij in het jaar 1566 bleek. Wij willen hieruit geene gevolgtrekking ten voordeele der ééne of der andere geloofsbelijdenis ontleenen. Wij loopen niet zoo hoog met 's Prinsen vroomheid, op dat tijdstip; wij vinden weinig sporen, dat zijn hart voor die leer klopte; enkele, dat zijn verstand hare redelijkheid doorzag; vele, dat hij haar noodzakelijk beschouwde voor de nieuwe rigting, welke de Staatkunde, volgens hem, nemen moest. Hoe het ook zij, wij moeten de vraag herhalen: waar is de Luthersche raadsman, in gezag en bekwaamheid aan Baudouin of de Brès gelijk? Wij vinden hem nergens, en toch hadden wij regt hem te verwachten, ware de onderstelling, die wij bestrijden, waar, dat er eene Luthersche Hofkapel te Breda had bestaan, of dat de Prinses door haar voorbeeld en ingeving, of het gevolg der Prinses door zijnen invloed, den Prins van het oude regtzinnige Kerkgeloof had afkeerig gemaakt.

Om alles uit te putten. Granvelle, die na zijn vertrek op alles, wat in de Nederlanden omging, een wakend oog hield, had den Koning gewaarschuwd, dat Breda en het Hof aldaar drok door allerlei Duitschers bezocht werden, die, zelve ketters, niet zouden nalaten hunne ketterij voort te planten. De Koning verwittigde de Landvoogdes van dit berigt, en deze schreef op het laatst van Augustus, 1564, terug, dat inderdaad twee maanden geleden, 's Prinsen moeder, in gezelschap harer zoons en dochters, een bezoek te Breda had afgelegd; dat de Prins, destijds te Brussel, een verlof van acht dagen had verlangd en verkregen, om zijne moeder vóór

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/136

haar vertrek vaarwel te zeggen, en dat er gedurende dat bezoek, voor zoover zij had vernomen, niets ten nadeele van de Godsdienst of in strijd met de plakkaten was gepleegd geworden. Welk denkbeeld vormt men zich toch van Margaretha, indien men des ondanks aan geheime Luthersche Godsdienstoefeningen blijft gelooven? Wij zeggen dit in 't voorbijgaan: de zaak is te klaarblijkelijk, om er bij stil te staan; — doch, waar wij op aandringen is: zoo men bij den Prins eene geheime geloofsverandering onderstellen wil, laat men die toch liever aan den invloed zijns broeders, zijner moeder, zijner bloedverwanten toeschrijven, die hem niet onbezocht zouden gelaten hebben, al ware hij met eene andere dan met Anna van Saxen gehuwd; zijn deze magteloos gebleken, om hem voor die Godsdienstige partij te winnen, welke zij zelve met ijver beleden, laat men des te minder zijne geloofsverandering toeschrijven aan dat booze wijf, aan wie een ongelukkig oogenblik hem had gekoppeld, al ware zij ook Luthersch uit Lutherschen.

Wij hebben over Anna van Saxen een hard woord uitgesproken; maar, dat de geschiedenis ten volle regtvaardigt. De wegen eener overspelige vrouw na te sporen, achten wij even onnut voor de geschiedenis als onstichtelijk voor onze lezers. Er zijn echter enkele punten, welke wij niet mogen uit het oog verliezen, en de eerste vraag, die zich opdoet, is wel: heeft Anna van Saxen ooit gehechtheid aan hare vaderlijke Godsdienst betoond, en heeft haar echtgenoot haar met geweld of list op een' anderen weg gebragt? De geschiedenis zwijgt hier. Als bruid van Willem zagen wij haar dezen de woorden napraten, welke zij als zijne echtgenoote daarna ter misleiding haars eigen' grootvaders herhaalde. Wij hebben het verwijt van Granvelle gehoord, dat Willem, staande zijn huwelijk, zijne echtgenoote in de leer der ware, dat wil zeggen der Katholijke, Kerk verzuimde op te leiden. Wij mogen daaruit het besluit trekken, dat het althans niet door zijn toedoen was, indien Anna de belijdenis haars vaders en grootvaders verzaakte. Zoo zij het toch deed, wat bewijst het anders, dan dat Anna eene groote deugd harer sekse miste, teederheid op het punt van Godsdienst? Toen in latere jaren Anna als verlorene en verstootene overspeelster voor het oog der wereld gebrandmerkt daar stond, toen zochten welwillende bloedverwanten hare feilen met den mantel der liefde te dekken, of liever te verdonkeren onder de schaduw, die de zonden haars echtgenoots en harer omgeving afwierpen. Wij kunnen een paar getuigenissen aanhalen. Willem van Hessen, zeker een van hare meest welmeenende bloedverwanten, schreef in eene instructie van 26 Februarij, 1572, het volgende:

"Wanneer men God den Heer vergeet, wanneer men in alles het "vleesch naleeft, en aan den Duivel zooveel magt over zich toestaat, dan "kan en mag het niet anders afloopen, zoo als de geschiedenissen des

"Ouden en Nieuwen Testaments, zoowel als die der Heidenen, en "de dagelijksche ondervinding dat bevestigen; daarom, mijne nicht "weet, hoe wij haar niet alleen als een neef, maar als een vader "meermalen vermaand en gebeden hebben, van God den Heer niet "met zooveel minachting te spreken, vlijtig aan te houden in het "gebed en het lezen der Heilige Schrift; ook haren heer en ge- "maal, die haar niet opgedrongen is, maar dien zij naar willekeur, "ja zelfs tegen den wil en het verbod onzes vaders, hoogloffelijker "gedachtenisse, genomen heeft, den behoorlijken eerbied en achting te "bewijzen, en zich voor 't overige eerlijk en onbesproken te gedra- "gen, zoo als het eener eerbare Vorstin naar oud Duitsch gebruik "past; de ligtvaardige zeden der Walen, hunnen ijdelen pronk, en "de gansche Waalsche omgeving vaarwel te zeggen en de loffelijke "Duitsche manieren te volgen, door slechts zeldzaam, of liever in "het geheel niet, vreemde manspersonen tot haar onderhoud en in "hare kamer toe te laten. Had zij dien raad opgevolgd, zij zou "thans niet onder eene zoo zware schuld gebukt gaan." —

Eene andere getuigenis kennen wij slechts uit de tegenbedenkingen, van 's Prinsen wege gemaakt. De Keurvorst van Saxen was niet blind gebleven voor de oneenigheid, waarin het echtpaar leefde, noch voor de buitensporigheden zijner pleegdochter. Hij zette daarvan de schuld op 's Prinsen rekening; hij herinnerde hem zijne ligtzinnige woorden, voor de Keurvorstin geuit, en zeide, dat dit het gevolg was, wanneer men zijne vrouw liever bij Amadis de Gaules dan bij den Bijbel opbragt; hij voegde er bij, dat de beleedigde echtgenoot zijne vrouw veel te veel had toegelaten haren zin en lust te volgen, en dat alles ware voorgekomen, indien hij bijtijds haar den moedwilligen kop gebroken en haar in behoorlijke gehoorzaamheid en tucht hadde gehouden.

Wat de Prins tegen dergelijke verwijten had in te brengen, kunnen wij voor het grootste gedeelte zien uit het berigtschrift van 1567, dat wij in Bijlage F hebben medegedeeld. Dit berigtschrift hangt een treurig tafereel op van de weêrbarstigheid en eigenzinnigheid der Vorstin: het geeft ons voldoende proeven van al het huisselijk leed, waarmede de Prins, te midden van al zijne staatkundige beslommeringen, geplaagd was. Het was ons reeds te verdrietig die troostelooze redenering af te schrijven, dan dat wij de enkele trekken daarvan hier zouden opwerken. Wij hebben echter bovendien nog voor ons liggen een antwoord des Prinsen op de grieven, welke men van de zijde des Keurvorsten te wachten was. Enkele hoofdzaken willen wij daaruit opteekenen.

Wat hij van Amadis de Gaules aan de Keurvorstin had gezegd, was alleenlijk spotternij geweest en gesproken op een' tijd, toen hij nog niet tot kennis der waarheid was gekomen.

Het waren niet de Papisten, maar veelmeer de Evangelische ho-

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/138

velingen, die de Keurvorst haar medegegeven had, door welke de Prinses tot afval was gebragt.

Zij had booze "*mores*" onder de leden, vóór zij in de Nederlanden kwam, had die reeds onderweg naar hare woonplaats getoond, en had daarbij steeds volhard.

Dikwijls had de Prins haar daarover ernstig onderhouden en door anderen doen toepreken; had hij iets door de vingers gezien, het was om den wille harer jongheid en uit achting voor hare bloedverwanten geschied.

Dat de Landgraaf wist, dat hij haar gaarne tot het onderzoek der Schrift en het hooren der predikatie zou gebragt hebben, en dat hij haar goede boeken en predikatiën ter lezing had gegeven.

Dat zij altoos bij voorkeur ligtzinnige lieden om en bij haar gehad had, en dat de Prins dezulke zelfs nu en dan met slagen uit zijn huis had moeten jagen.

Dat bij booze vrouwen tranen en gramschap even vruchteloos zijn, en dat, waar de inborst boos is, de booze werken zich openbaren, ook op plaatsen waar de vrouw minder vrijheid dan in de Nederlanden geniet, en even streng gehouden wordt als in Duitschland. —

Wij willen niet verder afschrijven. Het aangevoerde is genoeg om te doen zien, dat er van Godsdienstigen invloed op elkander, bij het echtpaar nooit eenige zweem is geweest. Wat de Prins van de door hem aangemoedigde predikatiën en het lezen van goede boeken zegt, het is na alles wat wij betoogd hebben, wel duidelijk, dat hij latere herinneringen met vroegere gebeurtenissen dooreen hebbe geward, en, hetgeen in zijne ballingschap plaats gehad mag hebben, niet onderscheiden van hetgeen, staande zijne grootheid, was gebeurd. De Raad van beroerten verweet later de Prinses, dat men haar in 1566 met een *vive la Gueuse* begroet en zij die hulde aangenomen had. Waarom niet? zulk een kreet klonk dikwijls bij drinkgelagen, zoo als de Geuzen-Ridders die aanregtten, en die al te wel met Anna's ruwen aanleg strookten. Zoo iets bewijst niets voor hare Godsdienstige overtuiging, noch voor de partij, die zij in het staatkundige had gekozen. Nog eenmaal komt Anna in de Geschiedenis der Nederlandsche beroerten voor; wij kennen echter die bijzonderheid alleen uit de getuigenis, die Montigny voor zijne Regters in Spanje aflegde. Anna had zich in de laatste helft van het jaar 1565 met den Markies van Bergen te Spa bevonden. Nu begrijpen zeker de minste mijner lezers, wat daarin voor verdachts steekt. Ik zal dat bij eene nadere gelegenheid uitleggen. Thans zij het genoeg te melden, dat het bekende Geuzenverbond noch te Antoing op de bruiloft van Montigny, noch te Brussel ten huize van de Hammes of Culemborg is ontstaan. De ware geboorteplaats was de badplaats die wij noemden, en Bergen, Lodewijk van Nassau, de Hammes, Jan van Marnix, Gilles le Clercq, hadden die ver-

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/139

eeniging daar op het aangeduide tijdstip tot stand gebragt. Wij hebben reeds gezegd, dat het Calvinische element bij dat verbond de bovenhand had; maar Bergen was goed Katholijk en Lodewijk van Nassau behoorde evenmin tot de Calvinisten. Wij hebben de aanwezigheid der Prinses eeniglijk vermeld, om niets over te slaan; daar de geschiedenis niets van hare werkzaamheid zegt, zijn wij te minder geregtigd daaruit eenige gevolgtrekking te maken omtrent den aard harer gezindheden. Wie lust heeft in gissingen, mag zich daarmede naar wensch vermaken.

Zoo wij niets anders weten, dan dat Anna in de Nederlanden Katholijk was, wij meenen eenig regt te hebben om haar, niet zoo als haren man, voor Calvinist, maar veeleer voor Luthersch te mogen houden, gedurende den tijd harer ballingschap. Waar geen bodem van vroomheid in het hart was, kostte het weinig den vorm aan te nemen, die voorgeschreven scheen door de plaats, waar zij zich ophield. Te Keulen vond de Saxische afgevaardigde Volkmar von Berlipsch aan hare zijde een' Lutherschen Predikant, die zelfs om zijnen ijver voor die belijdenis den Paltz had moeten ruimen. Eene getuigenis van datzelfde jaar verzekert, dat tot haar Hofgezin een Christelijk Predikant behoorde, rein in de leer — dat daarmede geen Calvinist [1] bedoeld wordt is duidelijk, wanneer men bedenkt, dat die opgave insgelijks voor den Keurvorst van Saxen bestemd was [2]. Wij gelooven, dat hij voor denzelfden Doctor Morlen te houden zij, die haar zoowel als haren verleider, later in haar ongeluk trachtte te troosten en te stichten; en wien zelfs Willem van Hessen als zoodanig aanbeval, dat hij niet ligt ten behoeve eens gevlugten Hugenoots zou hebben gedaan.

Zullen wij nu Anna nog verder op hare misdadige en ongelukkige loopbaan volgen? Böttiger heeft dat in zijn meermalen aangehaald geschrift gedaan: Groen van Prinsterer heeft het genoegzaam geacht, door weinige proeven hare schuld te bewijzen, en verder hare nagedachtenis te laten rusten. Het was daarmede voldoende gebleken, dat geen ijdele gril, geen valsch voorwendsel de echtscheiding had te weeg gebragt, welke sommigen den Prins van Oranje zoo hoog hebben aangerekend. Toen Viglius aan Hopperus met onverholen genoegen gemeld had, hoe hun oude vijand eindelijk ook in de treurige rij van mishandelde echtgenooten eene plaats gevonden had, schreef de ander terug: *De Principis Auraicensis conjuge suaviter risimus.* Zij hadden zoetelijk gemeesmuild, die snoepers! Wij kunnen het niet: ons boezemt die jeugdige Vorstin, zonder zedelijkheid en zonder schoonheid, die, door wereldsche ijdelheid

---

[1] Zoo als de Heer Groen, l. c. T. III, p. 387, vermoedt, die aan den Franschen Predikant Merlin, den vriend van Coligny, denkt.

[2] Zie Böttiger, a. a. O., p. 133, 145.

verblind, voor onbevredigde eerzucht in dronkenschap en wellust verstrooijing zocht, een' diepen weêrzin in. Groot is haar ongeluk, maar nimmer verdient zij te midden van haar ongeluk medelijden. Door wrevel verwijdert zij hare trouwste vrienden, door hare weêrspannigheid verbittert zij hare beste raadgevers; zelfs voor hare dienstboden was geen loon hoog genoeg, om haar de dienst dragelijk te maken; de oploopendheid der meesteresse joeg ze ten huize uit. Nu eens spreekt zij van hare gekrenkte regten en vordert vergoeding van eer; maar op eenen toon, veel te onbescheiden voor beleedigde onschuld; dan kruipt zij met de bekentenis harer feilen als een worm in het stof; maar op eene wijze veel te gehuicheld, dan dat men die met Christelijk berouw kan verwarren. Afgesneden van de gelegenheid om te zondigen, zoo als van de gelegenheid om te schitteren, vervalt zij tot een' wrevel, die alle banden van eerbied verscheurt, tot eene wanhoop, die in pogingen van zelfmoord overslaat, tot eene ongeregeldheid, die losbreekt in de eenige uitspatting, waartoe haar de mogelijkheid overblijft, den dronk. Eene soort van zedelijke krankzinnigheid is op het laatst de toestand der vrouw van den grooten Willem, der moeder van den grooten Maurits. Hoe wilt ge, dat iemand zich zelven behage in het schetsen van zulk eenen levensloop? Wij althans achten die taak nutteloos, evenzeer als onedel. Met weêrzin wenden wij onze oogen van de buitendien onbehagelijke zondaresse af, te meer omdat op den achtergrond van dit donkere tafereel een vrouwenbeeld zich opdoet, met al de bekoorlijkheid, met al de deugden harer sekse versierd — de moeder van den onsterfelijken Pieter Paulus Rubbens.

Wie in het overspel Anna's medepligtige was, is lang onbekend gebleven, en mag nog grootendeels onbekend geacht worden. De Heer Groen van Prinsterer wees zijn' naam door voorletters J.... R..... aan, en berigtte slechts, dat die man uit Antwerpen met vrouw en kinderen naar Keulen gevlugt was en dat die vrouw Maria heette. Het komt ons voor, dat de tijd gekomen is om den naam te openbaren, zonder onbescheiden te zijn. Böttiger schreef dien in zijne Verhandeling bijna neder, en noemde den schuldige (t. a. p., p. 156) Johan Rubrus, een' persoon van geringe afkomst uit Antwerpen. Die uitdrukking zelve bewijst, dat niet de drukker schuld heeft aan de verkeerde opgave, maar dat de Schrijver den naam niet goed las. Wie de lijsten der ballingen en uitgewekenen van Antwerpen nagaat, zal nergens dien Rubrus, maar wel den Oud-Schepen Jan Rubens aantreffen, den vader van den Vorst onzer Nederlandsche Schilders.

En inderdaad, die is de man. Zoo als de Grieksche steden om de eer der geboorte van Homerus, zoo hebben Keulen en Ant-

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/141

werpen gewedijverd, welke van beiden als het Vaderland van Rubbens te beschouwen zij. Reiffenberg, Gachet en anderen, hebben in België zich in dien strijd gemengd; de scherpzinnige maar vaak paradoxe baron de Villenfagne was met eene derde aanspraak opgekomen, ten voordeele van een oud Luiksch stadje in Haspelgouwe, Curingen. De historische getuigenissen zelfs, die van aanverwanten van Rubbens, waren gunstig voor Keulen; maar wanneer het op vertoon van doopboeken aankwam, wisten noch Keulen, noch Antwerpen daar den naam van den grooten Pieter Paulus aan te wijzen. Wij hebben, voor wat wij beweren zullen, zoovele bewijzen, dat het noodeloos zou zijn, ja aan verwaandheid grenzen, die van anderen te ontzenuwen. Wij volstaan dus met een verhaal van feiten.

Jan Rubbens, of, gelijk hij zijnen naam schreef, Ruebens, was in 1530 te Antwerpen geboren uit ouders, zoo welbemiddeld, dat zij hem eene opvoeding konden geven, waardoor hij op een' hoogeren rang in de maatschappij kon aanspraak maken. Hij bezocht Italië om kennis op te zamelen, werd Doctor in de beide Regten, en zou zich reeds vroeger eene eervolle loopbaan hebben geopend gezien, ware niet zijne regtzinnigheid in twijfel getrokken geworden. Dat was in die dagen het gewone lot van bereisde lieden, en dikwijls een bewijs, dat zij hunne tijdgenooten in bekwaamheid en kunde vooruit waren. Jan Rubbens werd beschuldigd de meeningen der Wederdoopers te zijn toegedaan; hij zuiverde zich echter zoo wèl, dat in 1558 de Regering van Antwerpen eene getuigenis te zijnen voordeele afgaf. Van 1562 tot 1568, was hij zesmalen Schepen van zijne vaderstad; maar het jaar 1568 was het jaar van Alva's schrikbewind; het jaar eener terugwerking, waarvan de Raad van beroerten de uitdrukking was. Rubbens werd niet herkozen; zijne staatkundige vrienden waren gekerkerd, gevlugt en vervolgd, schoon hij op de eerste indagingslijsten niet voorkwam, hij kon een gelijk lot voorzien. Op de bekende lijst der verdachten, stond hij als Calvinist opgeteekend, eene aanwijzing, die voor 't overige geene striktere gevolgtrekkingen toelaat; want zij was opgemaakt door een' vijand, die alleenlijk allen zocht te brandmerken, welke hij als niet opregtelijk Katholijk beschouwde, zonder dat hij zich voorstelde scherp te onderscheiden, welken vorm van dwaalleer elk hunner beleed. In die omstandigheden achtte Rubbens het veiliger den storm te ontwijken. Na van de Antwerpsche Regering eene nieuwe verklaring te hebben bekomen, dat hij goed burger en goed Regent geweest was, verliet hij met vrouw en kinderen — deze waren toen vier in getal — zijne vaderstad, en sloeg zich in het gewone toevlugtsoord der Nederlandsche ballingen, te Keulen, neder.

Onder die uitgewekenen bevond zich Mr. Joan Bets, een aanzienlijk inwoner, schoonzoon van den voormaligen Voorzitter van den Grooten Raad van Mechelen, Everard Nicolai, en zelf Advocaat bij dat Lig-

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/142

chaam. Hij was een vertrouweling van den Prins van Oranje, van diens broeder Lodewijk, van den Graaf van Hoogstraten en over het geheel aan de partij der Geuzen toegedaan. Daarbij was hij een geslepen Regtsgeleerde; terwijl hij zijne ambtgenooten tot het bezoeken der openbare prediking aanmoedigde en daaraan zelf waarschijnlijk deelnam, regelde hij het verzet, dat de Advocaten en onderhoorigen van het Hof van Mechelen tegen de besluiten van dat Ligchaam inbragten, waarbij hun het bijwonen der preek verboden was. Met nog meer regtsgeleerde handigheid, bragt hij vervolgens een' strijd van voorregten aan den gang tusschen den Grooten Raad, de Stedelijke Regering van Mechelen en den Stadhouder, van Hoogstraten. Alle partijen bleken even ongezind, zeker plakkaat tegen de vreemde Predikanten af te kondigen, dat de Landvoogdes had uitgevaardigd, en zij schoven het zoo lang mogelijk op de baan. Het hoogste Regterlijk Collegie van den Lande, gaf alzoo, schoon in de meest wettige vormen en met behulp der kunstigst bestudeerde uitvlugten, het voorbeeld van weêrspannigheid tegen de besluiten der Regering, en bij dit alles was Joan Bets de raddraaijer. Mechelen keerde echter reeds vroeg onder het bedwang der Landvoogdes terug; Hoogstraten werd er uitgezet, en de Hofmeester der Hertogin, Simmeries, trok met eene magtige bezetting daarbinnen. Toen of later met de komst van Alva, verliet Bets die stad; hij begaf zich naar Meurs bij den Graaf van Nieuwenaar, en wachtte daar de indaging af, die hem dan ook reeds op het laatst van 1567, niet van wege den Bloedraad, maar van wege den Grooten Raad zelven gewerd. Daarbij echter werd hij niet voor den Grooten Raad, noch te Mechelen gedagvaard, maar te Brussel voor den Hertog van Alva, of voor Regters, door dezen te benoemen [1]. Tegen dien zonderlingen regtsvorm kwam Bets op zijne beurt met alle praktizijns scherpzinnigheid op, en het handige antwoord door hem bij die gelegenheid gesteld, bewijst wel, dat hij een man was, aan wien men zijne aangelegenheden kon betrouwen. Zoo mij mijn geheugen niet bedriegt, vinden wij, in 1568, tijdens de Prins zijn' inval in de Nederlanden ondernam, Bets met andere zijner Raadslieden te Keulen. De Prinses bevond zich insgelijks aldaar, of kwam er weinig tijds later. Bets werd toen haar Pleitbezorger en Zaakgelastigde bij de poging, welke zij aanwendde, om van de algemeene verbeurdverklaring van 's Prinsen goederen, die ontheven te krijgen, waarop haar huwelijksinkomen was gevestigd. De Keizer, naar wien Bets zelf heenreisde, de Keurvorst van Saxen en de Landgraaf van Hessen, werden in die zaak ge-

---

[1] Hoezeer men het op Bets voorzien had en wat hem te last gelegd werd, blijkt uit de volgende woorden van zijn antwoord: "istic (Morsam) nullo meo sed amico-"rum metu discesseram, comprehensis jam plerisque ob id solum quod in permissis "concionibus reperti essent: et interim constante rumore divulgatum est, subornatos "mihi percussores et in caput meum proposita esse praemia."

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/143

mengd, welke gedurende de jaren 1569 en 1570 hangende bleef en zonder vrucht afliep [1].

Niet minder dan Bets schijnt Mr. Joan Rubbens om zijne regtskennis in aanzien te zijn geweest; gedurende de afwezigheid des eersten werd hij tot de Prinses geroepen, ten einde de aangelegenheid van haar huwelijksgoed voort te zetten; hij werd tot hare tafel genoodigd, en schijnt haar zelfs op hare uitstappen naar Hessen, Frankfort en elders te hebben vergezeld [2]. Eerlang werd hij haar verleider. Het woord is minder juist; want met treffende naïveteit verzekert Rubbens in zijne bekentenis: "de dire qui fut le premier, "il fault bien présumer, que je n'auroie jamais eu la hardiesse d'ap- "procher, si j'eusse eu crainte d'estre refusé." De misdaad bleef echter niet lang verborgen: de zwangerschap van Anna verried haar waarschijnlijk. In de meest kommerlijke omstandigheden, van al hare bloedverwanten verlaten, verloste de Prinses ontijdig, omstreeks Augustus, 1571, van eene zwakkelijke vrucht dier verbodene min. Althans, ondanks hare betuigingen, weigerden de Prins en zijne nabestaanden het kind als het zijne te erkennen. Reeds vóór dien tijd boette Rubbens strengelijk voor zijn' misstap. Anna had zich omsteeks 1571, of iets vroeger, te Siegen nedergezet, en ook daar ontving zij bezoek van haren minnaar. In Maart, 1571, werd echter deze op eene reis derwaarts, op aandrang van de Prinses ondernomen, onderweg opgeligt, en, op last van Graaf Johan van Nassau en den Prins, gevankelijk naar Dillenburg gevoerd. Daar bekende Rubbens zijne misdaad, en smeekte om vergeving. Het Duitsche regt was onverbiddelijk op het punt van overspel: een doodvonnis lag voor hem gereed; althans hij verbeeldde het zich, en smeekte, in de bewegelijkste uitdrukkingen, om de genade van door het zwaard te worden geregt. Er bestond echter bij de Nassau's groote vrees, om aan het gebeurde noodelooze ruchtbaarheid te geven; men aarzelde zelfs, of men den misstap van Anna wel aan den Keurvorst van Saxen zou durven blootleggen, en noch Johan van Nassau, noch de Prins waren de lieden, om door eene geheime teregtstelling aan hunnen beleediger hunnen moed te koelen; toch had eene opwelling van toorn over zijn leven kunnen beslissen, en de wereld voor altijd van den grooten Pieter Paulus Rubbens beroofd; maar als eene tweede voorzienigheid waakte over hem de beleedigde echtgenoote, de edele Maria Pepeling.

---

[1] Böttiger, a. a. O., p. 140: "Dr. Betz hatte die 500 Thler, mit denen er auch nach "Spanien gehen sollte (— zoo hij dat ooit beloofd heeft, heeft hij zeker nooit het voornemen gehad die belofte te volbrengen —) "und bei Gelegenheiten der Heim- "führung der Kaiserlichen Prinzessin Anna 1570 bei Philipp II (?) zu Gunsten Wil- "helms und seiner Gemahlin suppliciren sollte in Wien verbraucht, und entschuldigt "sich 15tes Jun, 1570, von Heidelberg aus, sich diesem Auftrage nicht unterziehen "zu können."

[2] Zie over die reizen der Prinses: Groen, Archives, T. III, p. 355, 380.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/144

Haar toestand was inderdaad beklagenswaardig. Meer dan drie weken had zij naar tijding van haren verreisden man gewacht. Brief op brief had zij der Prinses gezonden, en twee boden op weg gestuurd, om naar zijn wedervaren te vernemen; eindelijk kwam de Jobstijding, die haar haren man als op den hals gevangen en haar zelve als bedrogene vrouw, eerlang welligt weduwe, aankondigde. Moest het haar hard vallen, voor de wereld de ontrouw haars mans te belijden, nog harder viel het haar, dat het gerucht diens gevangenschap niet aan de wezenlijke oorzaak toeschreef, maar aan eene jegens den Prins en diens aanhangers gepleegde verraderij in zaken van Staat [1]. Te midden dier omstandigheden gedroeg zij zich met bewonderenswaardige kloekheid. Aan haren ongelukkigen echtgenoot schreef zij een paar brieven, zoo vol van teedere genegenheid, zoo vol van huwelijkstrouw, zoo volkomen van edelmoedige vergiffenis, dat wij die te harer eere in Bijlage G hebben doen afdrukken. Jegens de wereld betoonde zij de meest mogelijke gerustheid omtrent het lot van haren man, en, terwijl zij de geruchten wederlegde, die omtrent zijne burgertrouw in omloop waren, smoorde zij in het diepst van haar gemoed, wat zij door zijn gebrek aan huwelijkstrouw leed. Aan Graaf Jan van Nassau echter zond zij smeekschrift op smeekschrift voor den gevangene: eerst, alsof zij zelve de aangetijgde misdaad voor boozen laster hield, dan, als overtuigd van 's Graven barmhartigheid, die één van geloof met haar, nimmer den dood des zondaars, veel minder het ongeluk eener uitlandige weduwe, met vier onnoozele kinderen bezwaard, zou willen. Het waren misschien hare beden, die er in slaagden, Graaf Jan tot eene zachtmoedigheid te stemmen, die hem zelfs door zijne nabestaanden, en wel door de vrouwen in de eerste plaats, ten kwade werd geduid. Wij zonderen 's Prinsen moeder, Juliana, van deze uit, tot welke Maria Rubbens insgelijks hare klagten rigtte. Weldra vervoegde zij zich in persoon te Dillenburg; Graaf Johan ontving haar vriendelijk, maar zonder bepaalde hoop op het ontslag haars gevangenen te geven; haren echtgenoot zelven zag zij niet. Kort daarna herhaalde zij dezelfde reis, en niet alleen bij die gelegenheden, maar herhaaldelijk bestormde zij uit Keulen Graaf Johan, zoowel als den Prins, met de dringendste en roerendste beden, om de vergiffenis haars mans, dermate, dat men haar verderen aandrang verbieden moest: want nu en dan paarde zij zelfs aan die beden de bedreiging, dat zij, indien men haar aan hare wanhoop

---

[1] Jan Rubbens is, zoo als men weet, niet op de lijsten van den Raad van beroerten geplaatst geworden, ofschoon hij in 1574 van de algemeene vergiffenis werd uitgesloten. Er was intusschen spraak geweest, in 1571, van hem in te dagen en bij verstek te veroordeelen. De Bloedraad echter eerbiedigde te zijnen opzigte de vormen van regt. Op eene verklaring van drie getuigen werd de apostille gegeven: "dat "men de proclamatie soude in surseance houden, totdat de ged. gerelaxeerd ware."

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/145

overliet, het geheim zou openbaren, dat den Vorsten van Nassau zoo na aan het harte lag. Hare eigene regtmatige gevoeligheid wist zij te onderdrukken en huichelde de naauwste vertrouwelijkheid met de boosaardige overspeelster, om het gerucht, dat slechts al te juist geraden had, te kunnen logenstraffen. Wij kunnen niet alle brieven van Maria Rubbens, die voor ons liggen, zelfs niet bij uittreksel, mededeelen; maar wij kunnen verzekeren, dat daarin hare huwelijksliefde met hare schranderheid, hare hartelijkheid met hare bespraaktheid om den prijs dingen.

Vroeger ware zij misschien naar haren wensch geslaagd, had de onstuimigheid der Prinses de gezindheid van Graaf Johan niet ten eenemale bedorven. De trotschheid van deze had, zoo het schijnt, de bovenhand bekomen: zij loochende de reeds erkende misdaad, en beschuldigde den Prins en Graaf Johan van jegens haar een stelsel van laster en wraakgierigheid te volgen, waaraan Rubbens als een ongelukkig slagtoffer zou worden opgeofferd. De verlatene vrouw schijnt — wat zou zij niet gedaan hebben, om haren man weder te bezitten? — zich voor een oogenblik in die intrigue te hebben laten medeslepen; maar weldra zag zij het verkeerde van den ingeslagen' weg in, en de wrevel der ondragelijke Anna barstte op haar, zoo als op de geheele wereld los. Eindelijk, na nieuwe smeekschriften, na aanbod van een' borgtogt van zes duizend daalders, gelukte het haar haren man uit zijn' engen kerker te verlossen. In het begin van 1573, verkreeg zij vergunning om hem op nieuws te bezoeken, en met hem op eene veilige plaats in het Nassausche zamen te wonen. Dadelijk brak zij hare huishouding te Keulen op, en bragt die naar de stad Siegen over; met goedvinden van Graaf Johan, betrokken de beide echtgenooten daar eene woning, en zoo huisselijk heil en huwelijkstrouw de wenschen van Jan Rubbens hadden kunnen bevredigen, zij zouden er gelukkig geweest zijn.

Jan Brandt, schoonvader van Pieter Paulus en de levensbeschrijver van Philippus Ruebens, meldde reeds in 1615, dat deze te Keulen in 1574 was geboren, waar zijn vader uit de Nederlanden was heen gevlugt. Philippus Rubbens, de zoon van den laatsten, meldde insgelijks in de levensbeschrijving van zijnen oom, Pieter Paulus [1], dat deze in 1577 te Keulen het leven aanschouwde. Beiden wisten waarschijnlijk niets van de treurige omstandigheden, waarin de familie Rubbens zich sedert 1571 had bevonden. De beroemde Schilder zelf schijnt echter in strijd met de gewone overlevering, niet onduidelijk te kennen te geven, dat Keulen zijne geboorteplaats niet was. Hij spreekt namelijk in een' brief aan Geldorp over zijne beroemde schilderij: de Kruisiging van Petrus, en hetzij dat hij dit stuk reeds toen voor die

---

[1] Zie die levensbeschrijving bij Reiffenberg, Nouv. Mém. de l'Académie de Bruxelles, T. X.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/146

stad bestemde, hetzij om eene andere reden; want de Hollandsche stijl des Schilders is zeer onzamenhangend, hij voegt er bij: "ick "ben seer geaffectioneerdt voor de stadt Ceulen, omdat ick aldaer "ben *opgevoedt* tot het thienste jaer mijns levens." Nu kan ik mij, ondanks het te dezer plaatse door mijnen vriend Gachet [1] aangevoerde, niet begrijpen, waarom hij als reden zijner genegenheid voor Keulen, niet in de eerste plaats zou hebben opgegeven, dat die stad zijne geboorteplaats was geweest, wanneer hij haar werkelijk er voor gehouden had. Hoe het zij: zoo Philippus Rubbens de eerste vrucht is geweest van de hereeniging der beide echtgenooten, dan kan deze kwalijk elders dan te Siegen zijn geboren. Daar leefden zijne beide ouders, en ofschoon in het genot van meerdere vrijheid dan vroeger, zijn vader had zich bij eede verbonden, die stad niet te verlaten, dan tot het doen eener wandeling in de omstreken, ten gevalle zijner gezondheid. Dezelfde verbindtenis was nog van kracht in het jaar 1577, en wij aarzelen dus niet aan Siegen de eer toe te kennen, dat de groote Pieter Paulus Rubbens aldaar het leven zag. Is het toch geene ongerijmdheid te onderstellen, dat de teedere Maria Rubbens op het hagchelijkst oogenblik van hare zwangerschap, bij herhaling haren man zou hebben verlaten, om in omstandigheden, die elke harer schreden tot het voorwerp van argwaan en opspraak maakten, elders in eene plaats, waar zij hare huishouding had opgebroken, aan hare kinderen het leven te schenken? [2]

Ondanks den herstelden huisselijken vrede, ondanks zijn ontslag uit den engen kerker, was echter de toestand van het huisgezin alles behalve benijdenswaardig. Aan den Prins van Oranje als lijfeigene verbonden, moest Rubbens het weerloos aanzien, dat in 1574 zijn naam op de lijst dergenen gebragt werd, welke in de Nederlanden van de algemeene vergiffenis uitgesloten bleven. Zelfs toen ten gevolge van den opstand der Provinciën, na den dood van Requesens en den Gendschen vrede alle uitgewekene Nederlanders in have en goed hersteld werden, nam voor Rubbens zijne ballingschap geen einde: straf te zwaarder voor een' man van eerzucht en kunde, die anders bij de nieuwe orde van zaken eene gewigtige rol had kunnen spelen. Daarenboven werd hij te Siegen met achterdocht en minachting aangezien; zelfs van de Avondmaalstafel uitgesloten, kwijnde hij in afzondering en werkeloosheid, zonder vruchten van zijne talenten te trekken, zonder een' handel te kunnen aan-

---

[1] In zijne uitgave van dien Brief, in de Lettres inédites de Pierre-Paul Rubens, Bruxelles, 1840, p. 267, 268.

[2] De HoogEd. Gestr. Heer J. Z. Mazel, Secretaris-Generaal bij het Ministerie van Buitenlandsche Zaken, heeft, ten mijnen gevalle, door tusschenkomst zijner Excellentie, Z. M. gezant te Frankfort, Jhr. F. H. W. van Scherff, naar de doopboeken te Siegen onderzoek laten doen. Blijkens verklaring echter van den Superintendent aldaar, klimmen die boeken niet hooger op dan het jaar 1621. Ik betuig dien Heeren voor hunne belangstellende goedheid mijnen opregten dank.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/147

vangen, om de middelen van zijn huisgezin te verbeteren. In dezen toestand waagde Maria Rubbens andermaal eene poging bij den Prins van Oranje, om herroeping van het over haren man gevelde vonnis, en volkomene vergiffenis en vrijheid te verwerven. Zij liet door den bekenden Jean Taffin aan den Prins een smeekschrift aanbieden, ver verwijderd van dien eenvoudigen en gemoedelijken toon, waardoor zij vroeger het hart van Graaf Johan had vermurwd. Het is een breedsprakig stuk werks, vol mythologischen zwier, vol Latijnsche en Grieksche wijsheid, vol bedrevenheid in kerkelijk en wereldlijk regt, waaruit ons de olie van het studeervertrek haars geleerden mans op de onbehagelijkste wijze tegenwalmt.

In den aanhef spreekt de vrouw in de meest opgesmukte bewoordingen den held aan, wien zij vroeger om den wille van de Godsdienst, met man en kinderen, in ballingschap gevolgd was, maar wien, thans op het toppunt van eer gezeteld, het vergeten van beleedigingen te schooner zou staan. Met voorbeelden uit het Oude en Nieuwe Testament bewijst zij, dat God zelf niet altoos den dood des echtbrekers heeft gewild, dat ook de Kerk daarom het overspel voor hare regtbank had betrokken, omdat zij hierin de leer en het voorbeeld van Christus wilde handhaven, die de overspelige vrouw vrij had laten heengaan. Zij dringt er voorts op aan, dat de wetten in de meeste Europesche Staten, jegens die misdaad, veel rekkelijker zijn dan het Saxische regt, en — dit is het beste gedeelte van het geheele stuk — zoekt, door zich te beroepen op de vergiffenis, welke zij zelve haren man geschonken heeft, den Vorst, wiens titel in het openbare leven redder en verlosser is, te bewegen, dit ook te zijn voor dezulken, die wegens beleedigingen, hem persoonlijk aangedaan, in gevangenis en doodschuld zuchten. Na deze inderdaad treffende toespraak, komt echter ongelukkiglijk de genius van haren gevangen' man de smeekster *bij het oor trekken* — het is niet het eenige voorbeeld, van wansmaak waartoe het pedante navolgen van Latijnsche Schrijvers verleid heeft — en die onuitstaanbare genius fluistert haar, ten voordeele van haren beschermeling, nog een allervervelendst vertoog in.

Eerst worden alle groote mannen uit de Romeinsche geschiedenis ten tooneele gevoerd, welke zich jegens de overspelers genadig hebben betoond, om den Vorst te bewijzen, dat hem een gelijk gedrag niet misstaan zou; dan volgt eene Godgeleerde verhandeling over de vraag, of het Mozaïsche regt onvoorwaardelijk den dood des overspelers eischte; natuurlijk is het antwoord ontkennend; daarna wordt het Romeinsche regt met de latere uitleggers daarop uitgeplozen, ten einde een gelijk resultaat vast te stellen; eindelijk onderzocht wat de Hervormde Kerkleeraars omtrent dat punt hebben bepaald. Nadat nog eens de Romeinsche en Grieksche Staten, zelfs de Turksche instellingen, daarenboven Lucullus, Pompejus, Augustus, Domitianus,

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/148

M. Aurelius, Constantijn, Justinianus, Philips de Schoone, Hendrik de Achtste, voor den lezer in vrij verwarden optogt zijn voorbijgegaan, volgt de opmerking, dat het langdurig verschuiven van de straf regt geeft op hare opheffing en — waarom het ons 't meest bij ons verslag tè doen is — eene optelling van de verdiensten des gevangenen Doctors.

"Daarbij voegt de genius dat in dergelijke gevallen de straf ligter "wordt, naar mate de misdadigers aanzienlijker zijn. Bepaaldelijk "werden, wanneer bij anderen overspel met den dood werd gestraft, de "*Decuriones* slechts met ballingschap gestraft. En hier" — dus gaat de "genius voort — mag ik den ongelukkige de getuigenis niet onthouden, "die hij verdient. Ik wil mij hierbij, o edelmoedigste Vorst! van alle "grootspraak onthouden, en soberlijk de uitstekende verdiensten van den "man opgeven. Altoos en bij allen heeft hij te goeder faam gestaan, en "zich altoos braaf en vlekkeloos gedragen. Hoe berispelijk hij zich "ook te uwen opzigte hebbe vergrepen, hij is daarom niet in alles "en jegens allen even slecht. Al te dikwijls toch worden de mans "door hunne ongeregelde hartstogten tot allerlei euveldaden vervoerd. "Jaren lang heeft hij in zijn Vaderland, in de wijdberoemde stad "Antwerpen, met lof en eer het ambt van Schepen bekleed; hij is "niet daaruit gezet, maar is vrijwillig, toen de onlusten, waardoor "de Nederlandsche gewesten beroerd waren geworden, reeds eenigermate tot bedaren kwamen, uitgeweken, en dat om den wille zijner "belijdenis. Sedert opgeroepen om zich van het vermoeden, dat "op hem rustte, en zijne aanhankelijkheid aan U te zuiveren, is hij "niet verschenen; maar heeft zich, om de aan U bewezene trouw, "met verbeurte van Vaderland, goederen en eerambten, gestraft gezien. "Overigens is hij van deftige ouders en afkomst, in de fraaije kunsten "en regtswetenschap zoo bedreven, dat hij met eere zijne waardigheid "kan ophouden. Dat hij als Doctor in de beide regten, ook om den "wille der privilegiën, tegen alle strenge regtspleging gewaarborgd zij, "daarop willen wij niet drukken. Die eertitel wordt roekeloos aan "geleerden en ongeleerden, vromen en onvromen, verspild; maar wij "willen daarmede slechts dit zeggen, dat hij niet onder het getal der "gemeene lieden mag gerekend worden, tegen welke de wetten te straf"fer zijn; want men beweert zelfs, dat een Doctor in slechts één der "regten aanspraak kan maken op de hand eener Gravin, zonder dat "deze zich daardoor vernedert."

Maar genoeg! Wij hebben bij voorkeur deze plaats aangehaald, om allen te overtuigen, dat de Rubbens, wiens wederwaardigheden wij hebben verhaald, niet anders dan de vader des Schilders kan zijn. Gaat het den lezer als ons, en wil hij in den stijl den mensch herkennen; hij zal zich den ouden Rubbens voorstellen, als een' man, behebt met het zwak van zijn' tijd: ijdelheid op klassieke geleerdheid, en vertoon daarvan te pas en te onpas; eerzuchtig, en

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/149

ontevreden met het werkeloos leven, waartoe hem zijn misdrijf gedoemd had; maar te overdreven en te gekunsteld in al wat hij schrijft en spreekt, dan dat hij ooit groot vertrouwen op zijn hart en karakter zou inboezemen.

Het smeekschrift miste ditmaal zijn doel niet. De magt des Prinsen van Oranje was, meer dan ooit, in de Nederlanden gevestigd; sedert een paar jaren leefde hij gelukkig in een' derden echt; eindelijk was, op het einde des jaars 1577, de zondares zelve, die de bron van al het lijden was geweest, Anna van Saxen, ten grave gedaald. Redenen om den Prins tot meerdere toegeeflijkheid te stemmen. Hij liet met Rubbens over de voorwaarden van zijn ontslag onderhandelen, en deze ontving eindelijk verlof, Siegen te verlaten, en zich elders neder te slaan, mits hij zich slechts nimmer binnen het gebied des Prinsen, of ergens in zijne erflanden, in de Nederlanden, met der woon vestigde, en waar hij was, steeds den Prins uit de oogen en uit diens nabijheid bleef [1]. Getrouwelijk is Rubbens die verpligting nagekomen; daaruit verklaart zich de zwarigheid, die ieder, welke zich met de geboorteplaats van den grooten Schilder bezig hield, in de oogen moest zijn gesprongen, de vraag namelijk: waarom kwam de oude Rubbens niet naar de Nederlanden terug, op den tijd, dat al de overige ballingen daar hunne haardsteden wedervonden?

Van toen af sloeg Rubbens zich te Keulen neder, en het schijnt, dat hij sedert van partij en van Godsdienst veranderd is. Reiffenberg heeft twee brieven van Karel van Croy, Prins van Chimay aan Rubbens medegedeeld. In den eersten noodigt hij hem op zijne bruiloft met de (Protestantsche) Gravinne van Megen; in den anderen van Maart, 1583, wijst dezelfde Chimay een aanzoek van de hand, aan hem door Rubbens gedaan, ten einde de verzoening van al de (Zuidelijke) Nederlanden met den Koning van Spanje te beproeven. Het laat zich volgens den brief aanzien, dat Rubbens te dien tijde zich onder de hand als onderhandelaar liet gebruiken. Al het verhaalde bewijst, dat hij te Keulen weldra het oude aanzien had herwonnen, en de plaats was, voor een' Staatkundige en Regtsgeleerde als hij, goed gelegen. Het was toch het middelpunt der langwijlige, maar vruchtelooze onderhandelingen, ter bevrediging der Nederlanden; en zoo, na al zijne betuigingen, zijne geloofs- en partijverandering ons nog minder van hem dan van zijne voortreffelijke echtgenoote bevreemden moet, wij moeten niet vergeten, dat de dwaasheden van Bisschop Truchses de Katholijke terugwerking te Keulen krachtiger en voorspoediger gemaakt hadden.

Jan Rubbens overleed in Maart, 1587. Zijne weduwe keerde toen naar hare vaderstad en in het midden harer betrekkingen terug, om zich aan de opvoeding harer uitstekende knapen, Philips en Pieter

---

[1] Het daaromtrent gesloten contract; zie Bijlage H.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/150

Paulus, toe te wijden. Zij verliet echter Keulen niet zonder eene laatste hulde aan de nagedachtenis van haren beminden echtgenoot. Boven zijne zerk liet zij een grafschrift beitelen, waarin zij de deugden des overledenen vermeldde, en daaronder, dat hij, omdat hem de rust lief was, zijn Vaderland in het begin der burgeroorlogen verlaten, en gedurende *negentien jaren* onafgebroken te Keulen had gewoond: zij sprak er in van haar zelve, hoe zij zes en twintig jaren met haren geliefden man in eendragt, zonder het minste ongenoegen (*concorditer sine ulla querela*) had geleefd. Het is een bewijs, zoo er meer noodig waren, hoe weinig vertrouwen grafschriften verdienen; zeldzamer is misschien de liefde eener vrouw, die uit eerbied voor de gedachtenis haars overledenen, zoo stellig, zoo onbeschroomd de nakomelingschap poogt te bedriegen, omtrent hetgeen zij in haren echt had geleden. Eere hebbe haar hart! De beroemde plaats van Sterne, omtrent den vloek van Oom Tobias, laat zich met alle regt op haar toepassen:

De Engel, die beschuldigt, nam den leugen en werd schaamrood, toen hij dien ter griffie des hemels inbragt; en de Engel, die de misdrijven te boek stelt, stortte een traan op de woorden en en wischte ze uit voor eeuwig.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/151

Sächsische Landesbibliothek –
Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/152

BIJLAGEN.

BIJLAGE A.

GUNTHER VAN SCHWARTZBURG AAN KEURVORST AUGUST VAN SAXEN.

Durchleuchtiger hochgeborner Churfürst. E. Churf. Gr. seind zuvor meine underthenige und yder Zeitt gantz willige Dienste. Gnedigister Churfürst und Herre. E. Churf. G. ytzo zuvolge dem jungsten mit mir tzu Stolpenn genommenen Abschiede an mich gethanes Schreiben sambt den zweyen Landtgreffischen Schriefften habe ich entpfangen und ires inhalts underthenigliche vorstanden: und befinde doraus das E. Churf. G. an müglichen vleis zu vortsetzunge der bewusten sachen Irs theils vortzuwenden, keinen mangel erscheinenn lassen, thue mich auch dessen kegen E. Churf. G. gantz underthenigliche bedancken, untzweyfelich der Printz zu Uranien, etc. solchs umb E. Churf. G., wie Ime dan auch anderst nicht gebürt, mit allem getrewem vleis yder Zeit dinstlichen zu vordienen bereit unnd gevliessenn sein wirdt. Das nun der mangel an dem Landgraven zu Hessen, etc. des Puncts halben, die Religionn betreffende, sollte gestandenn haben, das hette Ich mich weniger dan nicht befahret, sunderlichen weil ich in newligkeit von einem beglaubten man (welchs E. Churf. G. ich hiemit uff vortrawen underthenigliche vormelde) berichtet, das der alte Landgrave in einem gesprech und colloquio under anderen sich mit volgenden wortten hat vornemen lassen: Der Printz zu Uranien, etc. wollte seiner tochter tochter haben, ehr woltte Ime aber seine eigene tochter geben, wolte ehr die nicht, solte ehr die andere auch nicht bekommen, doraus E. Churf. G. als der hochstverstendige bey sich worauff solche disputationn gehet gnedigst zuermessen. Und dieweil sich der Printz zu Uranien, etc. durch mich und den Oberstenn Georgen vonn Holle vormals von wegen dieses Puncts notturfftiglich unnd gnnugsam ercleret, so konnen sich S. L. auch noch zur Zeit mit keiner andern Resolution vornemenn lassen; S. L. seind aber des erbietens, do diese dinge iren vortgang erreichen, sich zu E. Churf. G. zu erheben und sich mit E. Churf. G. derhalben personlich, mundtlich, in geheim, dermassen das E. Churf. G. domit gantzwol zufrieden sein werden, wie dan E. Churf. G. Ich und Jorge von Holla hiebevorn bericht, zu underreden (jedoch wollensz E. Churf. G. in geheim halten); dan do das der Landgrave berichtet und solchs ausbreittenn wurde S. L. andere beschwerunge doraus ervolgen mochten. Und nachdem E. Churf. G. gnedigst begerrenn mit uff wege, was in diesem handel furtzunemen bedacht zu sein, dorauf mag E. Churf. G. Ich underthenigliche nicht bergenn, das ich und Jorge vonn Holle uns der Religion halben, auch sunsten, mit den Landgravenn in eynige disputationn eintzulassen keinen bevelich, auch dessen, wie E. Churf. G. gnedigest

zuerachtenn, bedenckens haben, derwegen wir dartzu nicht kommen mügen, Do mir aber E. Churf. G. sunsten etwas austzurichten, committiren unnd bevelenn werden, wil ich dasselbige mit underthenigsten getrewen vleis, also das E. Churf. G. doran ein gnedigst gefallen tragen sollen, ins wergk zusetzen nich lassen.

Underthenigistes vleis bittendt, E. Churf. G. wollen nochmals Irem erbieten nach, domit diese dinge Iren vortgangk gewinnen, inmassenn zu E. Churf. G. mein underthenigiste zutrowe stehet und E. Churf. G., Got Lob, wol zuthun wissenn, uf wege bedacht zusein, Ir gnedigist anliegen laszen und dieweil ich zu E. Churf. G. underthenigister gefaster zuvorsicht bin E. Churf. G. werden, wes der sachen notturft erheischt zum besten ertregenn, habe ich dem Landhoffmeister solchs an den Printzen, etc. zubringen vor ankommung E. Churf. G. anderweil uf dis mein Schreiben gnedigester beantwortung zuentdeckenn vor unnottigk geacht.

Thue E. Churf. G. derselbigen begeren nach die zwene brive himit underthenigest in originali wieder zusenden, und bin E. Churf. G. zu underthenigsten gehorsamen diensten gevliessen. Datum Arnstadt, Sonnabents den 24 Augusti a°. etc. LX

Churf. G.

Ann den Churfurstenn
Hertzogh Augusten zw
Sachssenn, etc.

Undertheniger
Gantzwilliger
GUNTHER, *Grafe zu Schwartzburgk, her zu Arnstadt unnd Sundershausen.*—

BIJLAGE B.

AUGUST KEURVORST VAN SAXEN AAN GRAAF GUNTHER VAN SCHWARTZBURG.

Von Gottes gnadenn Augustus
Hertzog zw Sachssen, Churfürst, etc.

Unsernn grusz zuvorn. Wolgeborner und Edler lieber getrewer. Unser vertrautter dienner Balthasar Wornb hat unsz ewer schreibenn denn Ein undtzweintzigstenn Augusti nechst verschinnen datirt denn funfftten disz Monats alhier zugesteltt. So hatt unns auch unser reittendter Bothe ewer antwortt auff unser neher schreibenn, so wir den siebentzehendenn desselbten Monats vonn S. Annaberg an euch gethann, dero datum stehet denn vierundtzweintzigsten Augusti, den neunundtzweintzigsten desselben gegen Schwartzenberg widerumb zubracht deren beider Innhaltt wir verlesenn.

Unnd wissenn unsz gutter massen zu erinnern was wier fur einen Abschidt nechst auffenn Stolpenn mitt euch und unserm besteltten Obristen Georgenn von Holla der bewustenn heiratshandlung halbenn genommen. Wasz wir auch solchem genommenenn abschidt zw würklicher volge ferner zubefurderung disz handels fürgenommen, und mit wasz erntstem vleisz wir unsz bemuhet habenn demselbenn bei dem Landt graffen zw Hessenn zuerhalttenn, unnd wass wir vonn beidenn Landtgraffenn für ein antwort darauff erlangtt: dasz habtt Ir ausz unserm nehernn schreiben unnd beider Irer Liebdenn uberschickttenn Schrifftenn genugsamb verstandenn.

Unnd ob wir unnsz wol, ungeachtet solcher entpfangenen widerigen antwortt seitt der zeitt unserm nehern schrifftlichen erbitten nach zum höchstenn beflissenn den altten Landgraven zu erweichenn unnd eine wilfäriger freundtlicher antwortt von Seiner Liebe zuerlangenn, so hatt unnsz doch Seiner Lieb Sohnn Landtgraf Wilhelm uff unser weitter freundtlich unnd embsig anhalttenn den Einundtzweintzigstenn Augusti mitt eignen handen widerumb beantworttet, inmassen Ir aus Inverschlossenem austzug Sr. L. schreibens, welchs wir S. L. Personn halbenn nitt weitleufftig zumachenn gnedigst gesinnen, ausdrucklich zu vernehmenn. Nun habtt Ir inn der antwortt auf unser neher schreibenn selbst gemeldet dasz Ir befindett dasz wir an muglichenn vleiss zw vortsetzung der bewustenn sachenn unsers theils furtzuwendenn keinen mangel erscheinen lassen unnd ist gewislich an dem dasz nichtt allein kein mangel an unsz gewest auch noch nichtt sein soll, sondernn dasz wir auch allen eussersten müglichenn vleisz fürgewandt habenn, damitt wir diese heirat unserm freundtlichenn wolmeinlichem erbittenn und vertröstung nach inns werck hettenn fürdernn mögenn, auch an nichtts so zu erlangung desz alttenn Landgraven bewilligung von unsz dienstlich oder fürdersamb hatt erachttet oder gedachtt werdenn mögenn mangelnn oder erwindenn lassen. Damit wir also den freundlichenn und geneigttenn willenn so wir zw dem bewusten herren tragenn im werck hettenn erweisenn unnd also Sr. L. in diesem wolmeinlichem vorschlag freundtlich wilfarenn mögenn.

Nachdem wir aber uber so vielfaltig beschehenn anregen und mügliche gethanne beförderung bei gemelttem Landgraven dessen bewilligung dann (wie wir euch anfengklich zur Lochaw vermeldet, und Ir volgendts ausz dem überschickttenn austzug der auffgerichttenn verbrieffettenn vergleichung selbst gesehenn) hirtzu vonnothenn keine andere dann diese abschlegliche antwortt erlangenn mögen, auch nachmals nitt hoffnung habenn können S. L. auff eine andere meinung zubringenn, welcks unnsz dann

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/155

zum höchsten schmertzlich unnd beschwerlich, unnd aber der bewuste herr wie Ir unnsz schreibet itzo Sr. L. vertrauttenn diener bei euch hatt unnd entlich zuwissenn begert wesz S. L. sich in dieser sach zugetröstenn, darumb wir dann Sr. L. gar nichtt verdencken, so will die notturfftt erfordernn dasz S. L. aller dieser ding genugsamblich berichttet werde, damitt S. L. ire gelegenheitt darnach auch antzustellen.

Gesinnen unnd begerenn demnach gnedigst an euch Ir wollett Sr. L. durch gedachttenn irenn vertrauttenn dienner aller umbstende der eingefallenenn verhinderung unnd wasz wir zu abwendung derselbenn mitt beschickung unnd inn schrifttenn gethann, wie wir euch disz zum theil durch unsern Cammerrath Hansenn vonn Pouckaw zw Grimme unnd hernach selbst mundtlich auch jungst inn schrifttten zw erkennenn gebenn ausfürlich unnd mitt vleiss berichtenn, Sonderlich aber das wir noch der freundtlichenn zuneigung gegen S. L. sein, wie wir idertzeitt vom anfang dieser handlung gewest, do auch die ding bei unnsz allein stundenn oder wir desz alttenn Landtgravenn, wie wir wol verhofftt mechtig gewest, so soltte der gethanne vorschlag albereitt vortgesetzt und inns werck gerichttet sein. Dann wir stellenn inn kein zweiffell S. L. würde sich der beider artickell halbenn, die Religionn unnd gegenvormachung belangendt, wann es zur handlung kommen were, dermassenn zuerkleren und zuertzeigenn gewust habenn, dasz mann damitt zufridenn unnd unnsz derhalbenn nichts verweiszlichs aufflegenn hette können. Weil unnsz aber die volge an dem obgemelttem ortt uber alle unsere zuvorsichtt, vermuttung unnd embsigenn angewantten vleisz entstanden, als werenn wir desz freundtlichenn vertrauens S. L. wurde aus dieser gantzenn handlung unsernn freundtlichenn gutten willen unnd ungespartten vleisz zu befürderung derselben wolfartt freundtlich vermerckenn, erkennen unnd befindenn, unsz auch inn dem dasz wir die ding bei dem alttenn Landtgraffenn uber alle billiche zuvorsicht nichtt habenn erhebenn konnen freundlich unnd genugsamb entschuldigett nehmen, do unnsz auch S. L. nachmals uber die vonn unnsz bishero fürgenommene mittel andere wege wüstenn fürtzuschlagenn, die Sr. L. zu erlangung desz alttenn Landtgraffenn bewilligung, darann dismals die verhinderung allein haffte, dienstlich unnd fürtreglich erachtteten, alsz dasz sich etwann S. L. wegenn der Artickell so den Landtgraff wie euch bewust difficultirt fernnere erklerung thun, oder es sonnst inn andere wege nach derselbenn gelegenheitt wolttenn suchenn lassenn, so wollenn wir, wann wir dessen verstendigtt unnsz nichtt weniger dann bisher geschehenn S. L. zw freundlichem gefallenn also bemuhenn unnd befleissenn, dasz zuspuren dasz es an unserm eusserstem müglichenn vleisz unnd guttem willenn nichtt soll mangelnn.

Unnd domitt gedachtter herr nichtt etwo die gedancken fassenn möchtte alsz were unnsz die sach nichtt dermassen angelegenn wie es billich sein soltte, oder dasz wir unseren geschehen erbitten nichtt nachsetzenn wolttenn sondernn viel mehr zubefindenn, dasz es unnsz wie im anfang also nachmals ein rechter ernst sey S. L. zw dieser heiratt unnd freundtschafftt soviel es immer müglich zubefördernn, unnd dasz zuthun so inn unserer eusserstenn machtt hirinnenn stehet, so seindt wir fernner desz hohenn freundtlichenn erbittenns, weil wir je itziger zeitt ausz verhinderung desz alttenn Landtgraffenn ohne verletzung unserer Verpflichtung, domitt wir unnsz gegenn demselben für dieser handlung eingelassenn, diszmals die heirat nichtt inns werck bringenn können, dasz auff denn fall, do der herr sich gegenn unnsz genugsamb erklerenn würde, dasz S. L. auff diesem unserm vorschlag, dasz bewuste Frälein belangendt auch zubeharrenn unnd der gelegenheitt dasz die obgemeltte verhinderung abgewendet, zugewarttenn unnd alsdann der Sachenn folge zu thun bedachtt, dasz wir hinwider das Frälein, unangesehenn wasz Ir für heirattenn vorfallenn würdenn, niemandt andernn mitt unserm wissenn unnd willenn versprechenn noch gebenn wol-

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/156

lenn, bisz solche verhinderung aus dem weg gereumbt aufhörtt, unnd also diese ding vermittelst Göttlicher hülff in ire würcklIche gebürliche volzihung kommen mochttenn, unnd stellenn inn kein zweiffel, weil wir je hirinnenn so viel thun, alsz unnsz menschlich unnd müglich, der bewuste herr werde solchs anders nichtt dann freundtlich verstehenn unnd unsz derer eingefallennenn hinderung, die inn unser macht nicht stehett abtzuwendenn, nicht allein entschuldigtt haltten, sonder auch unser trew gutthertzig gemutt gegenn S. L. befindenn, unnsz auch darfür freundtlich danckbar unnd allenthalbenn wol zufridenn sein.

Nochmals gnediglich begerende Ir wollett S. L. diese unsere freundliche richttige antwortt durch Irenn geheimen dienner vertreulich zuerkennen gebenn unnd wasz euch vonn derselben darauf fernner einkomptt unnsz widerumb zw eigenn handenn uberschickenn. Daran thutt Ir unnsz besonder gefallenn unnd habenn es euch zw gebethener anttwort inn dieser sach gnediger meinung nitt verhalttenn mögenn, Datum Dresden, denn Siebendenn Septembris, anno LX.

AUGUSTUS CHURFÜRST.

Dem Wolgebornnenn Edlenn unserm lieben getrewen
Herren Gunthernn Gravenn tzw Schwartzburg, hernn tzw
Arnstadt unnd Sundershausen,

Zw eignen handen.

Sächsische Landesbibliothek –
Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/157

BIJLAGE C.

INSTRUCTION WESZ VON WEGEN UNSER WILHELMS PRINTZEN ZW URANIEN, GRAFFEN ZW NASSAW CATZENELNBOGEN, ETC. DER WOLGEBOREN UNSER FREUNDTLICHER LIEBER BROEDER, GRAFF LUDWIG ZW NASSAW CATZENELNBOGEN BEY DEM HERRN CHURFÜRSTEN ZW SACHSSEN WERBEN UNDT ANBRINGEN SOLL, ETC.

Erstlich sollen seine Lieb, nach erpiettung unser alltzeit guttwilligen gevlissenen dhiensten, dem hern Churfürsten underthenig vermelden, das wir uns Ires genedigen gemuedts auch aller erzeigten gutthaten, ehren und freundtschafften gegen S. Churf. G. zum vleissigsten thun bedancken, und verhoffen es soll sich etwan die gelegenheit zutragen solchs umb S. Churf. G. in allen willigen trewen zuverdhienen.

Und ferner underthenig ertzelen, das wir uns den weg der versamblung, so der bewusten sachen halben durch die Sachssische und Hessische Rethe zw Franckfurdt oder Wurmbs innerthalb zweyr monathen gehalten werden soll, nicht endtgegen sein liessen, sondern weren denselben durch die unsere zubesuchen und uns in allem dem freundtlich zuerzeigen guttwillig, wir trugen aber die vorsorge, dieweill uns der Landtgraff in dieser sachen endtgegen, es wurden S. L. gesandten uff gemeltem tag anders nichts als allerhandt verhinderunge mit protestieren oder prorogiren einfuhren und suchen, sehen derowegen fur radsamer ahn, jedoch des hern Churfürsten hochem Verstandt vorbehalten, das diesse Sach S. Churf. G. und meinen Rethen, durch welche dan auch die Sach von anfang verhandlet, allein zuverrichten bevohlen wurde; so wolten wir die unsere abtzufertigen guttwillig sein, wohien S. Churf. G. derselben begeren und uns dermassen ertzeigen das S. Churf. G. unser geneigten gemuedt in allen sachen vernemen sollen.

Wir wolten uns auch mit der Morgengab, wiedderlegung und widdumbs Versicherung, etc. auch allen andern zw diesser Sachen gehorigen pffuncten, so zw Dresden begriffen und verglichen worden, sonder ainigen mangel gemesz halten, daran Ir S. Churf. G. kheinen zweiffel machen dorffen.

Dagegen verhoffen wir aber, wir sollen uber die zw Dresden ubergebene Articull darin begriffen ist was wir fuir güter, renthen und gefällen in der *heuradtz notell* und widdumbs verschreibungen vorsichern mügen, nicht beschwerdt und weitter angelangt werden. Da aber solchs durch den Landtgraffen geschehen wurde und S. L. dieselbige Articull nicht willigen wolte, so versehen wir uns doch zw S. Churf. G., wolten auch dhienstlich darumb gebetten haben, die werden uns gleichwoll bey den gemelten ubergebenen undt abgeredten Articuln genediglich pleiben lassen, syntemall die versicherung jhe genugsamb ist, darin unsers vermügens gelegenheit und was wir thun kunden erkleret haben.

Und ob wir uns woll kheiner weittern irrungen oder weittleuffigkeit in der Sachen versehen und des dhienstlichen und gentzlichen vertrawens zw Iren Churf. G. seindt, da schon der Landtgraff in einem oder andern pffuncten weitterung oder newerung suchen wurde, das S. Churf. G. solchem nit beifallen sonder uns gentzlich bey voriger Abrede und vergleichung bleiben lassen werde: so bitten wir das Ir Churf. G. in sonderheit, da jhe sache were das die Hessischen uff dem bemelten tag undt bey diesser handlung sein sollen, das sie den bewüsten pffuncten nicht fürlauffen noch weitter disputiren lassen, sonder mit unser erklerung so zw Dresden geschehen ge-

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/158

nediglich zufrieden sein wollen, und die andere Articull als nemblich die heiradtz noteln, wieddumbs verschreibung, wiedderlegung und was dergleichen pffuncten sein würden, für die handt nemen und vollenden lassen.

So nuhn diessem also bey Iren Churf. G. volge geschehen, wie wir uns dan kheinen zweiffell machen und etwan der tag der versamblung etwas zeitlicher angesetzt were, also das wir die unsere schwerlich dartzw abfertigen mochten, so wehr unser dhienstlich bitten: Es wollen S. Churf. G. den tag der versamblung ungeverlich ein monatt oder was die gelegenheit erleiden würdet, lenger hinausz erstrecken, so wolten wir als dan mit den unsern ohn mangell erschienen undt vermittelst gottlicher hülff alle sachen zum endt verhandlen helffen.

Wesz diesses alles wolgemelter unser Brueder Graff Ludwigen bey hochstgedachten hern Churfürsten in unsern nahmen anbringen und verrichten wurden, das wollen wir stedt, vest und angenem halten und das auch umb S. L. wieder zuverdhienen guttwillig sein. Geben zw Bruessell under unserm underschribenenen nahmen den 23sten Martii a°. etc. 61.

GUILLE DE NASSAU.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/159

BIJLAGE D.

Veu par Monseigneur, le duc d'Alve, marquis de Coria, etc. lieutenant gouverneur et capitaine général pour le Roy nostre Sire des pays de pardeça les deffaultz obtenuz par le procureur général de sa Ma^té^. impétrant de mandement criminel et demandeur d'une part contre Jehan Seigneur de Cormaillon, fils de feu le Seigneur de Cormaillon, en son vivant bailly de la ville de Hault et damoiselle surnommée de Barres, sa femme, auparavant vefve de feu de Zuylen, Arnoult de Landas, Seigneur de Peronne et Hermes de Landas, frères de Tournay, naguères venus résider à Breda, Albrecht le consturier, Philippe de Marnicx, Seigneur de S^te^. Aldegonde, frère de Jehan de Marnicx, S^r^. de Tholouse, Aerdt Hendricxz Sonderkamp, porteur de sacq, Anna van Lobbeeck, vefve de Anthoine Wiltens, fils de Anthoine le chappellier près de l'hospital, Adam Brugman, escrignier, Anthoine Backeleer et sa femme, Clara van Hersbeke, Felten de Ghentere, Alleman, boutelier de feu le Prince d'Orange, Frans Tisseran, Flameng, Gooris Hunge, brasseur, Gooris Andriesz, merchier, Hubert van Baerle, orfebvre, et sa femme, Henry Jacobszoon de Houninge, barbier, Hans Putte, alias Jehan Machielsz van den Putte, Jehan de Pas, porteur de sacq, Jehan Calin de Gand, verrier, Jehan Ghileyns, M^e^. Josse, maistre d'escole, M^e^. Jehan Lippius, prédicant, Herman le prédicant, M^e^. Jehan van den Corput le vieil, jadis sécrétaire et après burghmaistre et sa femme, Laurens Voz, Flameng, M^e^. Pierre, maistre d'escole, Pierre Mieren, Pierre van Buyten, Pierre Marimont, Pol van Eeckloo, corduanier demourant à la Kerstrate derrière la Lion rouge, Pierre Hanssen, cuvelier et depuis porteur à sacq, Pierre, tisseran de drap, Flameng, Robert Janssone, Estienne, tisseran de toilles, Flameng, ayant demeuré in den Zandtberghe près des moulins à l'éaue, Jacques Theunisz, brasseur, Coenraad, alias, Coen ou Coenram Eeuwoutsz de la longuestraate, Pierre van den Bogaerde, escoutette de Heyden, Arnoult Pelgrem, Jehan Pelgrem, Bertholomieu de Momboir, sergeant, Henry Corput, Adrienne van Aerts, sa femme, Hilken Hendricx, femme de Peeter Peeters de Coloinne, Cornille Cornelisse de Teteringe, cousturier, et Guillaume Jaspars, brasseur, tous de ladicte ville de Breda, avec m^re^. Franchois van Etten, dict Meulenaere, qui signe Franciscus Adriani de la paroiche de Etten, adjournez à comparoir en personne pardevant son Excellence, pour eulx venir purger de leur fuyte, absence ou latitation à cause des troubles passez, deuement contumacez et déboutez de toutes exceptions et deffences, d'aultre, chargez asscavoir: tous les dessus nommez avoir hanté les nouvelles presches des sectaires, et oultre ce: ledict Cormaillon esté du nombre des gentilshommes confédérez, ayant signe le séditieulx compromis, cause de tous les maulx et troubles passez, et luy et sa femme esté grands fauteurs desdicts sectaires, ayans tenu en leurs maison diverses conventicles desdicts sectaires et y faict ou laissé prescher tant dehors que dedans ladicte ville, et ladicte damoiselle esté la première entre les femmes, qui ait tenue la cène calvinisticque, et famez tous deux que en leur maison y avoit chambre de consistoire et qu'ilz ont contribué pour les briseurs d'imaiges, mesmes signé la requeste de trois millions d'or pour obtenir liberté de conscience et promis d'y contribuer: Arnoult et Hermes de Landas, estimez pour principaulx entre lesdicts sectaires et d'avoir aussy tenu conventicles en leur maison: Albert le cousturier comparu avecq pluisieurs aultres sectaires pardevant le magistrat d'icelle ville, et soustenu que le briz des ymaiges y encommenché ne se debvoit empescher ny divertir, disant unanimement qu'il ne

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/160

failloit avoir que une réligion, dénotant la leur réprouvée; porté trois ou quatre jours avant la deffaicte des rebelles à Austruweel une espée, pour ce que lors se disoit par ladicte ville de Breda que l'on devoit tuer tous les gens de l'esglise; faict aussy pluisseurs messaiges pour lesdicts sectaires et esté ung des principaulx entre iceulx et signé ladicte requeste de trois millions et promis d'y contribuer: Philippe de Marnicx esté ung des principaulx entre lesdicts sectaires et comme tel se treuvé avecq pluisseurs aultres ses complices vers ledict magistrat, y soustenu le faict dudict briz d'imaiges et qu'il se debvoit continuer et achever, esté du nombre des douze premiers autheurs de la séditieuse ligue des gentilzhommes confédérez, qu'ilz appellent *compromis* et le signé et comme tel se treuvé à la présentation de la requeste desdictz confédérez et mesmes à l'assamblée tenue en la ville de S^{t}. Trou, ou il a esté du conseil et ou ont esté traicté pluisseurs choses contre le service de sa Majesté, sicomme: de prendre les marchans sectaires et consistoriaulx en leur sauvegarde et protection, mesmes de prendre les armes contre icelle sa Majesté et, à ceste fin, tenir quatre mille chevaulx et quarante enseignes de gens de pied estrangiers en waertgelt, et après estre choisy et dénommé par le Seigneur de Brederode trésorier desdictz confédérez et de ce eu de luy commission soubz sa signature et cachet en date du XVIe. de Febvrier XV^{c}LXVI pour recevoir et distribuer les deniers, que lesdicts sectaires et consistoriaulx debvoient contribuer pour soustenir ladicte ligue et suyvant ce receu et déboursé grandes sommes de deniers: Aerdt Hendricxz brisé ymaiges et prins la custode de la saincte huyle et la repandu à terre, rompant à deux le petit vasseau et torchant ses solliers à tout icelle et marchié sur les sainctes hosties: Anna van Lubeecke, grande sectairesse: Jehan Wilten avoir enterré son père sur le latre sans y avoir appellé son curé, ny luy faict administrer les sainets sacraments de l'église: Anthonne le chappelier famé que en sa maison on y a presché et tenu conventicles et qu'il s'est trouvé à la conclusion prinse par la commune desdicts sectaires d'annichiler les répositoires du saint sacrament et brisé les ymaiges, affin que chascun vecquist en une foy, aussy réputé anchien entre lesdicts sectaires: Adam Brugman esté ung des principaulx faulteurs desdicts sectaires, comparu devant le magistrat pour la continuation dudict briz, aussy se trouvé présent à la susdicte conclusion du briz d'ymaiges: Anthoine Backeler et sa femme esté des principaulx promoteurs et fauteurs desdicts sectaires et tenu assamblée des briseurs en leur maison et que le soir devant le bris y sont venuz pluisseurs d'Anvers en armes, et y tenu aussy divers conventicles affin de contribuer argent pour les trois millions susdicts et signé sur la requeste desdicts trois millions pour mil florins et contribué pour le sallaire et despens desdicts briseurs, aussy que en leur maison ont esté menez pluisseurs harnaz, harcquebouses et pistoletz, à l'assistance desdicts sectaires, et que les lettres venans des aultres consistoires s'adressoient à luy: Clara van Hersbeke, delaissant en Anvers son mary, a demouré en la maison dudict Anthoine Backeler et se meslé des conventicles y tenuz et promis de contribuer grand sommes pour lesdicts trois millions: Felten de Ghentere, grand fauteur desdicts sectaires, esté du consistoire en office d'aulmoisnier et d'anchien, collecté argent pour le nouveau temple et comparu pardevant ledict magistrat pour la continuation du bris susdict, signé et promis de contribuer pour les trois millions d'or: Gooris Huyghe, grand fauteur desdicts sectaires, aussy comparu vers le magistrat à la fin susdicte: esté pluisseurs fois à cheval vers les consistoires d'Anvers, Bois-leduc, Turnhoudt et ailleurs: collecté deniers pour furner ausdicts trois millions d'or et les porté audict Anvers à Marcos Perez, Espagnol, ung des chiefz du consistoire des Calvinistes d'illecq et mesmes signé et promis d'y contribuer, aussy porté argent d'Anvers pour l'envoyer aux rebelles de Vianen: Gooris Andriesz aussy grand fauteur desdicts sectaires se trouvé en la presche secrète tenue en la maison de la vefve

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/161

Suuil et reputé lecteur entre iceulx sectaires, qui recepvoient l'absolution, ayans faict leur confession général en publicque, contribué pour les briseurs et esté présent à la susdicte conclusion de ruyner les repositoires du saint sacrament et brisé les ymaiges: Hubert de Baerle esté des principaulx autheurs et fauteurs desdicts sectaires et mesmes anchien du consistoire et aulmoisnier ou diacre, collecté argent pour leur temple et souvent allé à cheval vers lesdicts consistoires d'Anvers, Boisleduc, Turnhoudt et allieurs, signé et promis de contribuer pour lesdicts trois millions d'or: Henry Jacobssone, aussy grand faulteur desdicts sectaires, se trouvé vers le magistrat avecq aultres à la fin que dessus et dict lors pour son opinion que le tout debvoit estre osté comme une maison de peste et eu commandement le jour du brisement des imaiges sur les briseurs, ordonnant de abatre le docsal, appellé vulgairement *de hanckcamer* et aultres édifices en l'église, porté la parolle vers le Conte Loys de Nassau pour avoir désignation de lieu pour leur temple et esté margliseur d'icelle: Sa femme, surnommé Lays Princesse (pour la conversation qu'elle avoit en avecq feu le Prince d'Oraignes) esté des principalles aux assamblées desd. sectaires, mesmes à la presche sécrète tenue en la maison de la vefve Suuil: Hans Putte, esté ung des principaulx briseurs des monastères et comparu pardevant ledict magistrat pour soustenir ledict briz et aultrement très mauvais garçon: Frans, tisseran de drap, et Jehan de Pas brisé imaiges et ledict de Pas esté coustre entre lesd. sectaires et fouillé aux piedz des saintes hosties: Jehan Calin, esté présent à la conclusion prinse de briser les ymaiges et partout se trouvé avecq iceulx sectaires et que sans luy riens ne se faisoit: Jehan Gheleyns contribué pour payer lesdicts briseurs et promis de payer pour lesdicts trois millions d'or trois cent florins: M^re. Josse maistre d'escolle, conseillé le brisement, foullé aux piedt lesdictes sainctes hosties et esté anchien du vieu consistoire: M^e. Jehan Lippius et Herman esté ministres et prédicans [1]: M^e. Jehan van den Corput fort favorisé les sectaires et principalement les prédicans qui hantoient fort familliarement en sa maison: Laurent Voz, marchié à piedz lesdictes sainctes hosties: M^e. Pierre, maistre d'escole tenu en sa maison conventicles tant de briseurs que d'aultres, mené ses disciples aux presches des sectaires et leur enseigné Cathechismum de Calvin, tenu la cène en la nouvelle église ou temple et contribué pour payer les briseurs, esté anchien du consistoire et lecteur au temple, signé et promis de contribuer pour les trois millions d'or, aussy comparu devant ledict magistrat à la fin susdicte et esté présent à la conclusion de briser les imaiges et promis comme dessus: Pierre van Buyten et Pierre Marimont, principaulx entre lesdicts sectaires, signé et promis de contribuer ausdicts trois millions d'or et comparuz pardevant le Magistrat à la fin que dessus et oultre ce, ledict Pierre Buyten esté diacre du consistoire et souvent allé à cheval vers les consistoires d'Anvers, Boisleduc, Turnhout et aillieurs: Pol van Eeclo se trouvé en la secrète presche en la maison de ladicte vefve de Suuil, brisé ymaiges et marchié à pied le jour dudict brisement les sainctes hosties: Pierre Hanssen, grand briseur des ymaiges, mesmes rompu la custode des sainctes hosties et jecté lesdictes en terre et marchié dessus et empeché ceulx qui les vouloient relever et dict au soubzcuré veuillant saulver le ciborre desdictes sainctes hosties: *Ghy paepken, gheeft my dat hier*, et la luy ostant la donna à ses complices, qui respandoient les sainctes hosties par terre et les marchirent à piedz; aussy dict au sergeant cuydant saulver la saincte huyle: soit, repande cela ou nous le ferons, et oynt ses soliers à tout icelle:

[1] Herman is ongetwijfeld Modet. De verwantschap tusschen de Bredasche en Antwerpsche gemeente bragt mede, dat hij zich in het jaar 1566 ook bij de eerste vertoond hebbe; slechts dat hij er vroeger geregelde dienst hebbe waargenomen, blijven wij ontkennen. Bovendien is er bijna geen vonnis van den bloedraad tegen eene Vlaamsche gemeente of Herman, welke zich in het ongeloofelijke schijnt vermenigvuldigd te hebben, komt er als Predikant voor.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/162

Pierre, tisseran de drap, esté en la compaignie de ceulx qui marchirent sur lesdictes sainctes hosties: Robbert Janssone, eu charge de pourveoir les briseurs de viande et de boire et à ce contribué et conseillé le brisement des ymaiges et (esté) le principal qui les paya et esté présent quant ledict brisement fut conclud; aussy esté anchien dudict consistoire et lecteur: Estienne, tisseran de toilles, brisé ymaiges: Jacques Stenius, diacre d'icelluy consistoire et comparu devant le magistrat pour soustenir ledict brisement: Sicomme aussy faict Coenraed Eeuwouts, et collecté l'argent au temple, et sa femme tenu la cène et seduict la femme dudict Cormaillon et porté les enffans vers les ministres pour les baptiser: Pierre van den Bogaerde faict baptiser son enffant par ung ministre à la Calvinisticque et logé les ministres et esté ung des principaulx entre lesd. sectaires et promis de contribuer pour les trois millions d'or et abjuré l'église Romaine: Aernoult et Jehan Pelgrem frères, furny comptant bonne somme d'argent pour les trois millions d'or: Bartholemieu de Momboir, ung des principaulx faulteurs desdicts sectaires et mené à Hochstrate ung prescheur pour y prescher. tenu la cène Calvinisticque ou nouveau temple, contribué pour pàyer les briseurs, conseillé ledict brisement et esté ordonné par le consistoire pour collecter ses deniers, qui se contribuerent pour les trois millions d'or, aussy collecté l'argent pour ledict nouveau temple, et abjuré avecq les aultres ladicte eglise Romaine et esté présent à la conclusion de briser les ymaiges: Henry Corput, esté ung des principaulx entre lesdicts sectaires et lecteur tant ès presches que en tenant la cène, mesme anchien du consistoire, signé et promis de contribuer pour lesdicts trois millions: Heylkin Henricx tenu conventicles en sa maison: Corneille Cornelis esté aux secrètes presches et annoncé aux aultres lesdictes presches et conseillé ledict brisement: Willem Jaspaerts, principal autheur et fauteur desdicts sectaires, ayant couru beaucoup ça et la pour leurs affaires, esté diacre du consistoire et ung des comparans devant le magistrat, conseillant et soustenant la continuation dudict brisement, signé et promis de contribuer pour les trois millions d'or, et collecté l'argent qui pour ce se donnoit: Et M^re^. Franchois van Etten aussy esté des principaulx fauteurs, auteurs et promoteurs desdicts sectaires et diacre, ayant mené une fois ung prescheur à Etten et y faict prescher. Veues aussy etc. *

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/163

BIJLAGE E.

GUY DE BRÈS AU CONSISTOIRE D'(ANVERS?)

Messrs et chers frères. Monseigneur le Ducq m'a communiqué ung certain escript, venant de la part des Allemans, au moings estant envoyé par le frère de ce grand personnaige, que nous fusmes voire à Bruxelles, il y a ung an, les frère Charles et moy; entende celuy que je vous diray. Or cedict escript est intitulé: *Concordia inter Doctores Vitembergenses et Doctores civitatum in Germania superiori.* Mondict Seigneur m'a commandé de vous escripre, que vous pensiez diligemment à cecy, car on vous vouldroit bien accorder avec les Allemans en une mesme confession de la chose principalle, affin de rompre entièrement la force du Pape; car nous estantz tous uniz en doctrine, on ne nous pourroit toucher sans offence, quant et quant toute l'Allemaigne: qui seroit ung bien inestimable pour nous, entant que cela nous serviroit aussy pour fermer la bouche de ceulx qui disent, que nous ne sommes pas uniz, et aussy nostre povre pays seroit grandement soulaigé par ce moyen: quant ilz demandent à quelle règle ou à quelle reformation de doctrine on les veult amener, il seroit lors plus facile à leur respondre. Il est vray qne ledict concordat est ung peu dur de prime face; mais on peult entendre le tout sainement, si on veult. Mondict Sr. nous a envoyé à Metz pour communicquer cest affaire avecq noz frères, les ministres de Metz, ce que nous avons faict. De prime face ilz trouvoient la chose bien dure, aussy bien que nous; mais après avoir le tout bien considéré ilz sont tombez avec nous en ceste opinion qu'on peult accorder de signer avec eulx le poinct de la cène, suyvant la déclaration qu'en donne Monsieur Bucer à la fin, qui sera desia un grand poinct pour nous; car nous ne sommes pas separez d'eulx que pour ce poinct. Voicy leurs parolles audict concordat: Audivimus Dn̄m Bucerum explicantem suam et aliorum, qui una adfuerunt, sententiam de sacramento corporis et sanguinis Christi hoc modo etc. Ilz disent sur le IIme article: Et quamquam negant fieri transubstantiationem nec sentiunt fieri localem inclusionem in pane aut durabilem aliquam conjunctionem extra usum sacramenti, tamen concedunt sacramentali unione panem esse corpus Christi: hoc est, sentiunt porrecto pane simul adesse et vere exhiberi corpus Christi. Nam extra usum cum asservatur in pixide aut ostenditur in processionibus, ut fit a Papistis, sentiunt non adesse corpus Christi. La plus grande difficulté est icy l'article IIIme: Deinde hanc institutionem sacramenti sentiunt valere in ecclesia nec pendere ex dignitate ministri aut sumentis, quare, sicut Paulus ait, etiam indignos manducare, ita sentiunt porrigi vere corpus Christi et sanguinem domini indignis et indignos sumere, ubi servantur verba ad institutionem Christi; sed tales sumunt ad judicium, ut Paulus ait, quia abutuntur sacramento cum sine poenitentia et sine fide eo utuntur. Voilà ce qui estoit trouvé fort dur, que les indignes recevroient le corps du Seigneur à leur jugement: toutesfois ilz exposent leur intention par les parolles de Bucère à la fin dudict concordat: hoc ab eis impositum est propter verba Pauli I^a^. Cor. XI° qui scribit, indigne sumentes reos fieri corporis et sanguinis Domini, et loquitur illic de iis, qui in Ecclesia sunt et fidem sacramenti habent nec tamen corpus Dn̄i dijudicant, hoc est: Christi non indigne estimant. En ce sens nous accordons très bien avec eulx; car Bucer mect puys après encores une plus claire déclaration. Il dict qu'il y a trois sortes de communians à la cène: les ungs contemnent et se mocquent de ce sacrament et sont du

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/164

tout meschans et n'ont point de foy à Dieu; ceulx icy ne recognoissent aultre chose que du pain et du vin et ne sentent aultre chose et pourtant ilz ne recoipvent riens davantage, car ilz pervertissent les paroles et l'institution du Sr. Puys il mect une IIme sorte de communians: qui ont quelque foy et néantmoins ilz participent indignement, à leur jugement temporel, en ce qu'ilz ne decernent pas ceste viande comme il appertient et cependant recoipvent le sacrament et la vérité d'icelluy. Et aultres sont ceulx qui participent dignement et je pense qu'il n'y a personne qui n'accorde facillement à ceste doctrine. Pourtant nous vous prions d'y penser diligemment. Quant au baptesme et l'abolition, ilz en sentent là tout aultrement que nous, mais nous ne sommes pas en débat contre eulx pour ce. Nous avons néantmoins accordé d'approuver simplement le poinct de la cène et le signer. Et quant au baptesme et l'absolution, messieurs de Metz en feront quelque confession, telle qu'il n'y aura matière de contradiction, sinon aux gens contentieulx: ce qu'ilz ont desia faict et envoyé à Genève pour avoir leur advis et puys toutes les églises la signeront. Il (ne) sera que bon si nous y mections aussy noz signes pour toutes les églises du Pays-bas tant de nostre langue que des Flamens: pensez y. Et quant aux cérémonies, qu'il nous fauldroit observer comme surplus et aultres semblables choses indifférentes de soy, si nous povyons avoir liberté de prescher la pure doctrine, noz frères ministres nous admonestent de nous donner bien de garde de les reffuser. Parlez en aux frères Flamengz en leur communicquant le tout. Les ministres de Metz m'ont baillé la copie de la lettre de l'église de Geneve à l'église de Wesel touchant les cérémonies. J'ay importuné ceulx de Metz jusques là, que s'il estoit besoing ilz laisseront venir Monsieur Taffin faire ung voiaige jusques au pays. Il me prioit d'y faire ung voiaige ensemble pour deviser quel moyen on pourroit tenir pour parvenir à ceste liberté. Je vous prie: mandez moy si vous scavez ce qu'on traicte aux Estatz et quoy, affin que j'en puisse advertir Monsieur Taffin. Si vous sembloit, que nous y pourions faire quelque chose, escripvez à l'église de Metz et à Monsieur le Duc, qu'ilz nous laissent venir faire ung voiaige et j'espère que ne serez reffusé, voire je diz, si vous jugez qu'on pouroit faire quelque chose à ces estatz. I'ay esté fort contristé de ce qu'on m'a dict que les Anabaptistes gastent plusieurs de noz gens: je vous prie, mes treschiers frères de surveiller diligemment sur ce mal, affin de rapporter voz mains nectes du sang de ceulx qui vous sont commis en charge. Certes mon cueur me désire là quant j'entens cela pour vous ayder en ce peu que je puis. Car je vous porte tous en mon cueur et ne puys que je n'ay soing de vous, tant que le Seigneur me laisse en ceste povre vye, ce que vous experimenterez, si la nécessité le requiert, et ne vous puys oblyer, que je ne face continuelle mémoire de vous en mes oraisons, priant nre bon Dieu qu'il achève en vous ce qu'il a commenché par sa grace. Au reste, je vous prie m'escripre de l'estat et disposition de l'église et du pays: que sera l'endroict ou je feray fin, après m'estre recommandé de bien bon cueur à voz sainctes prières et de celles de toute l'église, à laquelle je porte telle affection et amour qu'il m'est du tout impossible de l'escripre, estant triste jusques au bout de ce que par la malice des hommes je suys empeché de vous rendre le debvoir que je vous doy. Nostre bon Dieu nous face la grace que nous puyssions bien tost retourner pour besoingner en *sa vigne*, comme nous besoingnons icy. J'ay esté fort contristé de l'emprisonnement de nostre frère Chrestien: je prie le bon dieu qu'il luy assiste, comme il scait et cognoist qu'il en a besoing. Je salue affectueusement le frère Charles de Mons. Waleri et en général tous les freres du consistoire. Bien vous soit: en fort grand haste. De Sédan ce xe Juillet 1565. Vre frere et bon amy, Guy de Brès.

Je vous prie de me supporter si je ne vous ay escript plus souvent; car, oultre ce que j'ay esté dehors quelque temps, je suys occupé à beaucop d'affaires, néant-

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/165

moins je ne fauldray vous escripre quant j'auray matière digne de vous escripre. Je vous prie de faire le mesmes vers moy. Quant est des deniers dont je vous ay escript, je suys marry que vous ne poisé pas la chose aultrement; car je craings fort qu'il n'en retourne ung grand mal et ung grand deshonneur à l'église, et ne fault pas que vous pensiez que cela doibve demeurer ainsi. Le frère Charles m'a respondu; mais cela n'est point réponse, car je scay bien mieulx comment la chose en va. Il me mande qu'iceluy R. ne le veult pas rendre, sinon ès mains de Robertot; mais je diz qu'il n'a pas fallu avoir Robertot pour en bailler deux mil au gentilhomme que scavez. Quoy qu'il en soit, je voy ung grand mal et ung extrême deshonneur qui tombera sur l'église, ce que me cause une grande tristesse et marrissement de ce qu'on n'entend pas aultrement à cela pour en faire fin. Vous scavez que l'on l'a faict soubz le nom et auctorité du prince y estant présent son secretaire. Et mesmes ceulx qui ont presté audict Seigneur demandent d'eulx rembourser là dessus, ce qui dénote assez à qui les deniers doibvent estre renduz. Que ne paye on donc les marchands! Ilz ont presté deux mil, ilz en ont donné l'ung et redemandent l'aultre. Que ne renvoy on deux mil audict Seigneur et puys le reste sort employé ou on doibt et puys ce qui resteroit soit à l'église. Je vous prie d'y penser de rechief; car Monseigneur me sollicite sans fin et je vous prie, quon ne s'excuse point sur Robertot; car il n'y a non plus que cognoistre que le moindre de vous tous. Vous scavez que vous l'avez envoyé vers le Prince pour scavoir sa volunté. Il vous en a escript et maintenant le Seigneur me mande sa volunté non seullement par lettre mais aussy me l'a dict de bouche; que reste il sinon que vous faciés selon icelle? Si vous doubtés de mes parolles, bien: au nom de Dieu envoyez y quelcun et vous scaurez ce qui en est. Vouz avez bien moyen de faire payer celuy qui ne le veult rendre qu'à Robertot: que l'église use de son auctorité envers luy pour le constraindre. Il scait bien à qui les deniers appartiennent et qu'il soit aussy payé de ce qu'il dict luy estre deu. Je vous prie d'y adviser; car Monseigneur le Prince veult que je luy nomme ceulx qui ont l'argent, ou quelques ungs de ceulx qui l'ont eu. Pourtant advisez y et pensez que je n'en parle point tant sans cause.

A Messieurs et frères du consistoire de Capernum [1].

---

[1] Vroeger meende ik Capernaüm voor Doornik te moeten houden; thans heb ik de overtuiging, dat Antwerpen bedoeld is. *Le frère Charles* is Charles de Niëlle, die reeds bij de Antwerpsche gemeente was, toen Junius daar kwam. *Le Ducq* is de Hertog van Bourbon-Montpensier, Prins van Sedan, de beschermheer van Guy de Brès.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/166

BIJLAGE F.

INSTRUCTION UND VERTZEICHNUS WESZ BEY DEME DURCHLEUCHTIGEN UND HOCHGEBORNEN FÜRSTEN HERN WILHELMEN LANDTGRAVEN ZU HESSENN, GRAVEN ZU CATZENELNBOGEN, DIETSZ, ZIEGENHEIM UND NYDA, ETC. UNSERM FREUNDLICHEN LIEBEN HERNN VETTERM SCHWAGER UND BRÜDERN, VON WEGEN UNSER WILHELMEN VON GOTTES GNADEN PRINTZEN ZU URANIEN, GRAVEN ZU NASSAW CATZENELNBOGEN, UNSERE ABGESANDTEN UND LIEBE GETREWE, VOLPRECHT RIEDESELL UND JOHAN MEIXNER DER RECHTEN DOCTOR ANBRINGEN UND VERRICHTENN SOLLENN.

Erstlich sollen gedachte unsere beyde Abgesandten hochermeltem unserm freundtlichem liebenn Hernn Vetternn, Schwager unnd Brudernn unser freundtliche unnd gantzs guttwillige dienst unnd was wir liebs und guts vermögenn, antzaigenn und darneben in underthenigkeyt vermelden. Nachdeme wir verschiener Zeitt, durch denn hochgelarten unsernn liebenn besondernn Doctor Jacob Schwartzen underthenigklich weren berichtet wordenn, wölchergestaltt weilandt der auch durchleuchtig hochgebornn Fürst, Herr Philips Lanttgrave zu Hessenn, etc. S. L. Herr Vatter, hochlöblicher gedechtnus inn irer L. Todtbeth gantzs vatterlich und freundtlich an sein Landtgrave Wilhelms Liebden begertt hette, das sie Ihnenn die hochgeborene unsere freundtliche liebe Gemahelinn vetterlich unnd nicht anderst, als ob sie S. L. selbst aigene Schwesterr were, bevolhen wolite sein lassenn, wie wir dann dasselbige auch im werckh bisz anhero anderest nicht gespurett, als hetten demnach wir ausz sonderm freundtlichem vertrawenn unnd gutter Zuvorsicht nicht underlaszen könden, S. L. freundtlich zuberichten: das hochermelte unsere freundtliche liebe Gemahell vor guter Zeitt gantsz hefftig unnd unauffhörlich bey unns angehaltten unnd gebettenn: das wir Iren L. freundtlich gestatten wolttenn sich ausz denn Niederlanden wieder umb hierauff zubegebenn, mit vorwendung das nich allein irer L. unmüglich were, die lufft der orth, ohne höchste gefhaar ires Lebenns, lenger zu geduldenn, sondernn das auch ire L. ohne das inn denselbenn Landen unnd bey dem selbigenn unchristlichenn, gottlosem unnd untrewen Volckh (wie sie es genännt) nicht köndten oder wüsten lenger zu bleybenn.

Wiewol nhun unns gantztbedencklich und hochbeschwairlich gewesenn were I. L. hierinn zu wilfharen, so hettenn wir doch letzlich uff irer L. vielfaltig beschehenn anhaltten unnd bittenn, sonderlich aber damit man je spüren mocht, das wier Irer L. in allen möglichen gepürlichen dingen iren willen gern erstatten wolten, unns mit höchster unserere ungelegenhaytt dahin resolvirt unnd enthschlossenn, das wir Ire L. zum bäldistenn heruffer schickhenn, und wir vor unsere Person, dieweyl uns damals unserer obligender geschefft und bevolhenenn governaments unnd verwaltung halben nicht möglich gewesen wir von danen abzureysen, alleyn danieden bleibenn wolttenn. Es hettenn aber mittler weyl die Sachen in denn Niederlanden sich dermaszenn zugetragenn, das wir unserer gelegenhait nach ausz vielenn hochwichtigen uhrsachen, deren Ire L. herbevor weren berichtet wordenn, vor rhatsamb erwogenn und bedacht, unns nebenn Irer L. selbst persönlich hieher zubegebenn, wie auch geschehenn were.

Nhun hetter wir ye verhofft demnach hochermelte unsere freundtliche liebe Gemahlin so grosz verlangen hierauff zutziehen gehabtt, auch so unauffhörlich unnd

hefftig deszhalben bey unns angehaltten, Ire L. solten nunmher allerdings content unnd zufrieden gewesenn sein, wie wir auch in der erst, nach deme wir zu Siegenn ankommen, ein zeittlang anderst nicht hettenn spüren noch abnemen könden.

So were esz doch ann deme: das Ire L. nhun ein zeitthero (wie wir unns deszenn zu anfang nicht allein besorgett sondern auch Ire L. desselben notturfftiglich erynnert und ermanet hatten) ebenn so hefftig wiederumb inn die Niederlandt zutziehenn anhieltten, als sie auch zuvornn, wie sie da gewesenn, heruff zukommen sonderlich ohne untherlasz begerett, wie dann Ire L. noch heutigs tags gantzs hefftig deszhalb bey unsz angehaltenn, sich auch darnebenn hette vernehmen laszen, wo fernn wir sie nicht als baldt, unnd ohne ainig lenger uffhalten wiederumb hienab schickhen wurden, so soltte mann sich gewiszer nichts, dann ires tödlichenn abgangs oder sonsten eines beschwerlichen vurfalls, so sie ausz groszen Zornn unnd unwillenn nicht allein ir selbst sondern auch der Frucht (nachdem ir L. der gepurt vast nahe) veruhrsachen möchte, in kurtzem zuversehenn habenn.

Ob nhun wol wir hochermeltter unserer liebenn Gemahelin (ongeachttet das ire L. kein billiche uhrsachenn solches ires vorhabenden wegreysens vortzuwenden hetten) auch mitt hochsten unserm unstattenn unnd ungelegenhaitt hierinnenn gernn wilfharen woltten, so fielenn doch unsz hergegenn allerhanndt wichtiger unnd erhelicher bedencken vor: derhalbenn wir ohne vorwiszenn unnd Rhatt S. L. als des bluttsverwandten hierinnen etwas vortzunemen oder zu willigen nicht geringe beschwerung trugen.

Dann erstlich hettenn wir bey unns erwogen, demnach hochermelte unsere liebe Gemahelin (wye obgemelt) nhunmher so nahe bey der geburtt, das mann in gar kurtzer Zeitt, irer L. glücklicher endtbundtnus gewertig) das sichs mitt nichten schickenn auch uns in keinen weg verantwortlich sein wöltte, wann wir Ire L. yetziger Zeitt mit gefhaar irer selbst aigener Person, auch der tragenden fruchtt, würdenn abreysen laszen, inn sonderlicher betrachtung, da es sich nach schickhung desz Almechtigen begebenn soltte, das ir L. irgendt under wegenn in einem Dorff oder anderstwohe niderkhommen soltten, das sie uff diesem fall aller gebürlicher und nothwendiger warttung, auch aller hülff unnd rhatt der irenn gentzlich würde beraubtt sein muszenn, daher dann leichtlich ein groszer unnd hochbekümmerlicher unrhatt auch unns selbst nicht geringer verweysz bey meniglich möchte ervolgenn.

Zum andernn hettenn wir auch ferner bey unns bedacht, da vielgemelte unsere Gemahlinn, irem anhaltten unnd begeren nach, yetziger Zeitt vonn unns abreysenn soltte, das nicht allein unns unnd unsernn Gebruedernn ein grosz gerücht, als ob wir ire L. der gebuer unnd billigkeit nach nicht gehalten hetten, sonndern auch unserer Gemahlin selbst leichtlich durch unsere miszgünstige ein böses geschreyh und allerhandt beswerlicher nachreden enttstehenn unnd erregtt werden möchtenn.

Nebenn deme trugen wir auch nicht geringe vorsorge, da ire L. sich yetziger Zeitt in die Niederlande begeben wurden, dasz sie bey dieszen geschwinden leufften unnd unchristlichen verfolgungen der reynen lehr desz Evangelii, enthwider mit gefhar leibs unnd Gutts iren Christlichen Glauben bekennen, oder aber als ein Weibsperson durch forcht nnnd schreckhen sich zu der Abgöttischen Religion unnd Papistischem Irthum würde ereleren müszen, inn welchem letztenn Puncten wir unns soviel desto mher bedenckkens machen, dieweyl wir nhun ein gute Zeitt hero nicht ohne sondere hohe beschwerung unnd anfechtung bey Irer L. ein nicht geringe sicherheitt in Religions Sachen, unnd das sie nach denn Predigten unnd Lehrern desz Evangelii wenig fragenn, auch biszweylen vonn Gottes wortt $\frac{\text{etwasz}}{\text{vast}}$ schimpfflich reden thett befunden hetten, derhalben zubesorgen, dasz ire L. auch soviel esto leichter von deme rechten erkantnus Christi, gleichwol darzu ire L. hiebevor

eine sondere neigung gehabt, uff die Papistische grewell oder andere Irthumb abgewandt unnd beredt möchten werdenn, welches dann nicht allein irer L. ahn dero Seelen seligkeitt hochschedlich, sondern auch unns selbst die Zeitt unnsers lebenns bekümmerlich, hochermeltem Hernn Lantgraven, als deme blutsverwandten beschwerlich unnd bey vielen Leuthenn ein vast ergerlich Exempel sein würde.

Zum vierdten, were auch disz nicht ein geringe beschwerung, so ausz irer L. abreysenn ervolgen würde, das nach enthbundener irer weiblicher bürde das kindt nach Abgöttischem herbrachtem Gebrauch der Papistischen Kirchen würde müszen getäufft werden, wölches dann uns die Zeitt unsers lebens zu nicht geringer beschwerung unsers gewiszens würde gereichen. Uber das alles hettenn ire L. (welches doch wir bey unns vor die geringste beschwerung hieltten) bey sich selbst vernunfftiglich und freundtlich zuerachtten, wie beschwerlich esz unnsz yetziger Zeitt sein wölte, zwo underschiedliche Hauszhaltungen antzustellen.

Wiewol nhun diese hieoben ertzellte bedennckken unsers erachtenns in sich selbst wichtig und erheblich so fielenn doch hergegen auch allerhandt motiven und uhrsachen fuur, derhalbenn gantzs bedencklich sein soltt I. L. wider iren willenn hie uffzuhaltenn.

Sonderlich aber were, unsers erachtens, nicht wenig zubesorgenn, da sie wider irenn willen alhie verbleiben soltt, das leichtlich allerhanndt gefhaar unnd unrath, so woll an irer L. selbst Person, als auch an der verborgenen fruchtt sich zutragen unnd begeben möchte, wie dann Ire L. selbst sich ettlich mhaal mit vielen unbescheidenen unnd hochgefharlichen reden hett vernehmen laszen.

Dieweil wir nhun diesze obertzelte beyderlay bedennckhenn bey unns vast wichtig und dermassen geschaffen befunden, das wir uns darin nicht resolviren noch ettwas gewiszes bey unns schlieszen möchten, auch ohne das unsere auch irer L. höchste Notturfft (allenn künfftigen verweysen unnd andere beschwerden zuverhueten) erfordern und sich in allerwege gebüren wölte unsere gelegenheitt zeitlich zubedencken unnd gutes rhatts hierunder zupflegenn.

So were demnach an I. L. als zu wölcher wir uns sönderlicher freundtschafft unnd alles guten willens unnd vetterlicher zuneigung vertrösten, unsere gantsz freuntliche bitt, sie wöllen unbeschwert sein, unns ires getrewen rhats und wolmeinenden bedenckens in dieszer sachenn vertreulich und wa müglich in schrifften, auch durch sonder dartzu verordente Personen, zuverstendigen, wesz I. L. vermeinen das uns uff die obangeregte beide motiven und bedencken zuthun oder zulaszen sein möchte, wie wir dann diesze sachen an den durchleuchtigen hochgebornen u. gn. hernn den Churfürsten zu Sachssen gleychergestalt zugelangen unnd irer G. rhattsamb guttachten zubegeren gemeintt weren.

Solches irer L. getrewen raths wollen wir unns zu derselbenn ohntzweyffelich vertröstenn, unnd diesze unnd alle andere unsz biszanhero ertzeigte vetterliche freundtschafft unnd gutthaten die Zeitt unsers lebenns, unserm eusserstenn vermögen nahe gernn und williglich verdhienen.

— Unnd wyewol wier als der jenige so ohne dasz yetziger Zeitt mit vielen anndern fest wichtigen unnd hohanligenden Sachen beladenn weren, Ire L. hiermit gern unbemuehet gelassen, wye wier dann derselben bisz anhero auch sovil möglich verschonet hetten, so wolten wir doch verhoffenn S. L. würden unns dieses unnsres freundtlichen ansuchens sovil esto weniger in ungutem verdenckhen, dyeweyl nicht allein unserer Gemahelin und unsz, sondern auch S. L. unnd andern unser Gemahelin blutsverwandten mercklich unnd viel hierann gelegen were, wye wier dann in solcher ansuchung auch sovil esto mehr bewegt weren worden, dyeweyl wier nicht allein verhoffenn das durch mittheyling S. L. getrewen wolmeynenden vatterlichen rathe, diese unsere anligende Bekhumernus und Schwermut ettlicher massen gelindert

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/169

mochte werden, sondern dasz wier auch kunfftiglich uns sovil esto besser in die Sach zuschicken und die gepür allenthalben vorzunemen wussten möchten. — NB. *Deze alinea is later in de minute ingelascht.*

Was nhun hochermelter unser freundtlicher lieber Herr Vetter, Schwager unnd Brüder hierauff so schrifftlich so mundtlich antwortten und vor rhatsamb ansehen wirdt, deszenn alles sollenn gedachte unsere Abgesandten unns zum furderlichsten verstendigen und sich zum beldesten wiederumb zu unns verfuegen.

Desz zu Urkhunt haben wir diesze Instruction nebenn aufftreuckung unsers gewönlichen Secrets mit aigner hanndt underschrieben. Geschehenn zu Dillenburgk den lezten tag Augusti Anno, etc. 67.

Ex concepto D.....

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/170

BIJLAGE G.

1.

Lieve ende seer beminde man. Ick hebbe U. l. brief ontfanghen den 1 April ende verstae dat Ghy groot verlanghen hebt nae tijdinghe van my, dwelck ick wel gedacht hebbe ende hebbe daeromme denselven dach den 28sten Meert dat u. l. brief gheschreven was U eenen grooten brief gesonden met eenen sekeren bode die met Reymont daer heeft gheweest, denwelcken ick hope ghy sult ontfanghen hebben ende daer mede aengaende de vergiffenisse die ghy van my begeert hebt te vreden ende voldaen sijn, dewelcke ick u. l. nu noch gheve ende altoos als hyt van my sal begeeren, op conditie nochtans dat ghy my sult lief hebben alsoe ghy pleecht ende en begeere gheen andere satisfactie van u dan die selfde liefde wederomme, want als Ick die hebbe alle de reste sal my wel volghen. Oock soe was ick seer verblijdt dat ick eenighe tijdinghe creech van u. l. want op dese maniere soe verre van den anderen verscheyden te sijne causeert my een eewighe onrust van herten en gestadich verlanghen. Ick hadde een suplicatie gheschreven die ick wel hadde ghewilt, dat Reymont hadde willen terstont daer brenghen, maer hy meynde twas beter te beyden nae onsen bode oft eenighe tijdinghe, waeromme, nu wy eenighe tijdinghe hebben ende hooren u. l. saken noch alleleens staen, sal ick hem bidden dat hy die terstont wille in mijnen naem gaen presenteeren, dwelck ick hope hy doen sal. Den Heere wil geven dat sy mach tprofijt doen dat ick begeere; maer, eylacen, daer en is geen cunst oft wetenschap inne ghebruyckt; ick hebber alleenelijck mijn begeerten ten besten in wtgeseyt dat ick ghecunnen hebbe; want ick en hebbe geenen mensch die leeft van u saken gelegentheyt gheseyt noch oock onsen vrient niet, om dat van onser sijden ommers secreet soude ghehouden worden, waeromme ick geen hulpe daer toe en hebbe ghenomen, maer heb my beholpen soe ick ghecunnen hebbe. Tis lichtelijck ghenoech gheseyt, als den heere sijn gratie gheven wil ende de heeren met bermhertigheyt tonswaerts beweghen, dwelck wy hem moeten bidden ende hopen dat hyt doen sal: de kinderkens die bidden alle daghe twee oft drymael voer u. l. dat den heere u volcken thuys brenghen wil by ons. Ick hope dat hun ende ons gebet tsamen sullen verhoirt worden. Voorts tgene u. l. schrijft van u absencie te excuseeren dat is al te spade; want het niet alleen hier maer tAntwerpen en over al ghenoech verbreyt is waer u. l. is, maer den waerom en weeten sy niet, en elck raetter nae, en wy segghen tgene daer met Reymont besloten is gheweest te segghen en gheven al goeden moet, seggende dat ghy volcken thuys sult sijn, waer mede den clap hier seer ghestilt is. Soe hebbe ick oock soe propelijck als my muegelijck is aen onse ouders gheschreven, die welcke te voren met alle de vrienden duer tschrijven van andere in een onsprekelijcke droefheyt hebben gheweest, ende noch niet al gherust en sullen sijn, voor sy tijdinghe hebben dat ghy thuys sijt. U. l. seyt oock in sijnen brief dat ick geen droefheyt oft verbaestheyt thoonen en soude, dwelck my niet wel mueghelijck en waer; want ick niet eenen ooghenblick sonder en ben, en tis soe men seyt groote pijne met droeven herten blijde te schijnen; nochtans doen ick daer mijn best omme, maer ick en gaen niet wten huyse en soe en worde ick niet veel ghesien, en die tonsent comen my spreken, daer excuseere ickt al op desen clap ende roep die hier van u. l. gegaen heeft, dat my dat soe verdriet. U. l. seyt noch dat ickt ommers alle dinghen secreet houden soude; daer en dorfdy niet voer besorcht sijn. Ick en salt wel doen, ende oock seer wel cunnen alsoe langhe alst u

wel gaet, maer ginckt niet wel met u. l. dwelck Godt verhoede, soe en soude ickx niet moghen verswijghen, want men soude anders meynen dat om verraderye waer, alsoe men te Fridenborch heeft wtgegeven, ghy daerom ghevanghen waert, en dat waer veel meerder schande voor u, my ende ons kinderen ende vrienden dan ditte. Want, Godt betert, de weerelt is soe verre comen, al is de sonde even groot, dat ment voer de mans voer geen schande en rekent, maer dat ickt nu ende alst wel met u. l. gaet ende thuys waert yemant ter weerelt segghen soude, dat sal ick my wel wachten ende meught daer wel in gherust sijn. Voort dat u. l. schrijft dat ick aen h. g. soude vernemen van thuys te verlaten, dat en mach ick nu niet doen. Want Jaques Charlier die my u. l. brief brocht, die heeft my een instructie, die hy van h. g. heeft, gelezen, daer my h. g. ontbiedt, dat ick in thuys blijven soude, totdat ghy verlost en weder thuys sijt, dwelck haer graef Johan beloeft oft toegeseyt hadde binnen 14. daghen sijn soude, ende die Instructie was gheschreven vrijdaechs den 30sten meert; alsoe en sal Ick aengaende thuys niet innoveeren voer en al eer ghy thuys en sijt, dwelck ick op Gods ghenade ende die goede heeren groote duecht hope sijn sal soe haer f. g. daer schrijf. Aengaende tgeen u. l. schrijft van in haer ghe. saken te handelen of haer schrijvende, dat ick dat soude doen soe ick pleech sonder eenighe suspitie te geven, dat ick yevers af wist, daer en sijn sint dese tijdinghe my niet gecomen te voren eenighe occasien, alsser eenighe comen sal ick besien wat ick best doen sal. De obligatie van u. l. aen Peeter Reck om tcoffer met de cleederen die hebbe ick Jaques gepresenteert om tcoffer mede te halen, maer hy en begeert se niet; want hy en sal de cleederen van hier niet mede nae francfort nemen, daer hy merghen hennen reyst, want hy seyt dat sy te spade comen souden op de mis, en soe sal ickse bewaren. Voort soe bidde ick. U. l. vriendelijcken U te troosten in den heere, alsoe ick oock doene, ende hem de sake bevelen. Ick betrouwe hem vastelijcken dat hy my soe hert niet aentasten en sal, dat wy soe jammerlijcken souden moeten scheyden, twaer te grooten proevinghe om te cunnen pacientelijck verdraghen. Ick ben soo cranck van ghemoet, dat my dunckt dat my dat cruys te swaer soude sijn ende bidde daeromme Godt den heere dat hyt my afneme, denwelcken ick u. l. hier mede bevele ende ick ende de kinderkens gebieden ons al seer in u. l. goede gracie. Wt Cuelen den eersten April 1571.

U. L. getrouwe huysvrouwe

MARIE RUEBBENS.

2.

Lieve ende seer beminde man, nae dat ick desen anderen bygebonden brief hadde geschreven, soe is comen onsen bode die wy gesonden hadden ende heeft my ghebrocht eenen brief van. u. l. den welcken my verblijdt dat ick sie dat. u. l. nu aengaende van mijn vergevinghe te vreden is. Ick en dacht niet dat ghy meynen soudt dat ick daer soe groote swaricheyt in maken soude, alsoe ick oock niet en hebbe ghedaen. Hoe soude ick soe straf cunnen ghesijn, dat ick u soude beswaren daer ghy in soe grootenen strijdt ende bangicheyt sijt, daer ik U gaerne met mijn bloet wt helpen soude, waert mueghelijck, ende al en waert oock soe niet, daer te voren soe langhen vrientschap is geweest, soude daer nu alreede soe grooten haet sijn, dat ick

niet en soude cunnen vergeven een cleyn misdaet teghen my, te ghelijcken by soe menichfuldighe groote misdaden, daer ick alle daghe vergiffenisse van mijnen hemelschen vader moet off begeeren ende met sulcken conditie: ghelijck ick vergeve die teghen my misdoen. Tsoude alleleens sijn gelijk den quaden rentmeester die soe veel groote schulden van sijn heere waren quijt geschonden en hy woude sijnen broeder om een cleyn somme tot den wtersten penninck doen betalen. U. L. sy daer wel in gerust dat ickt hem geheelijck vergeven hebbe: godt gave dat u verlossinghe daer inne geleghen waer, wy souden haest verblijdt sijn in die saeck, alsoe my uwen brief niet dien aengaende en doet, ende en can hem niet gelesen, mijn hert en dunckt my breken, omdat u. l. soe den moet verloren gheeft ende alleleens spreeckt als oft ghy terstont soudt sterven. Ick bender soe inne geturbeert dat ick niet en weet wat ick schrijve; tschijnt alleleens oft ick u doot begeerde, want ghy begeert dat ik daer mede te vreden sal sijn. Och, wat eenen druck is my dit te hooren ende verlieser mijne patientie inne! Isser dan geen barmhertichеyt meer, waer sal ick dan gaen loopen? waer sal ickse suecken? Van den hemel sal ickse roepen met oneyndelijcke stemme ende tranen. Ick hope noch den heer sal my verhooren ende salse senden in de herten van die heeren, dat sy onser sullen ontfermen ende met my medelijden hebben; want, anders, dat is seecker dat sy my soe wel sullen dooden als u; want ick van hertsweer sterven sal ende en soude de tijdinghe niet cunnen hooren, mijn hert en soude my sluyten terstont. Nu hebbe ick noch hope op tgene ick in mijnen anderen brief schrijve, h. g. my heeft doen segghen, ende nochtans heeft my uwen brief soe bedroeft dat ick my schier blint ghecreten hebbe soe dat ick nau en sien te schrijven. Men heeft ons al goeden moet doen gheven ende segghen dat ghy volcken thuys comen soudt, alsoe wy noch heden teghen mijn vrouwe van Hoochstraten met veel andere geseyt hebben ende wat te stouter nae dat Jaques comen wes. O Heere! hoe soudense dan verwondert sijn, hoordense hoe u. l. hem in sijnen brief stelt! Een dinghen geeft my oock wat moets, dat u. l. seyt dat graef Johan hem antwoorde dat sy al doen souden wat sy nae eere vermoghen; want ick laet mij duncken, dat de eere niet beter en sal bewaert worden dan met u leeven, ende met u doot soude een yegelijck, die nu niet en weten, ondersoecken den waeromme; daeromme dunckt my dat u. l. hem daermede behoort te vertroosten. Ten can in mijn hert niet gecomen dat wy sus allendelijck en deerlijck gescheyden souden blijven; daer ick soe luttel op dacht tuwen vertreck. Och heer! ten waer niet tovercomen! mijn siele is soe verbonden ende vereenicht met u dat ghy niet en muecht lijden, ick en ghevoelt soe veel als ghy. My dunckt dat de goede heeren mijn tranen saghen diet mij cost, ten en waer niet moghelijck, al waren sy steen oft hout, sy souden moeten deernisse met my hebben ende daeromme alsser geenen hope meer en waer soude ick dat noch proeven al schrijfdy my dat ickx niet doen en soude. Och, wy begeeren geen recht maer ghenade, genade, en is die niet te vercrijghen, wat sullen wy dan beginnen! Och, ghenadighe hemelsche vader, wilt ghy ons dan bijstaen; ghy en begeert den doot van den sondaer niet, maar dat hy leve ende hem bekeere! Och, stort toch deze goede heeren, die wy soe vertoornt hebben in hunne herten uwen geest der harmhertichеyt, opdat wy volcken verlost moghen worden wt deze groote vreese ende droefheyt; want het duert soe langhe! och, heere, sterckt ons gheloove; want waer dat soo groot als een mostaertsaet wy souden de berghen versetten; hoe veele te meer eenen mensche sijn leven verbidden! Ick duchte ende hope; nochtans is mijnen hope noch stercker dan tduchten, en dat alleen op de ghenaede ende goetheyt gods ende van die goede heeren, die ick dese sake wil bevelen. U. l. schrijft my vant huys wederomme, daer af ick in den anderen brief antwoorde, schrijve vant bevel dat ick hebbe van h. f. g. waernae ick my reguleeren sal; ende en weet niet waer schicken hennen te gaen dan als ghy by my syt: dan mueghen wy yewers wt de ooghen van

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/173

dese goede heeren gaen; want waer soude ick nu met mijn kinderkens noch verder van u gaen loopen? Ick ben nae mijn hert ende verlanghen noch veel te ver. Voert soe hebbe ick hier een cleyn briefken aen mijn genadighe vrouwe geschreven, ten eynde sy aen graef Johan voer u bidden soude, my verstoutende midts dat sy my deerste blijde tijdinghe van u wedercompste geeft. Ick verstae dat men haer geen brieven en geeft; want ick hebber noch geschreven int eerste doen ick niet en wist waer ghy waert; maer sy en heeft se niet cregen: dat werde ick wel ghewaer aen haer antwoorde; daeromme en weete ick niet oft sy desen crijghen sal. Ick hebben Reymondt die mijn requeste nu brenckt aen sijn f. g. oock mede gegeven, dat hy daer inne tbeste doen soude. Het compt Reymont nu seer qualijck te pas; want hy heeft veel te doen en verlet veele; nochtans ter liefden van u ende duer mijn begeeren soe laet hyt al staen ende compt eerst daer by u met de requeste. Hy heeft een copye; ick en weet niet hoemen se behoort te maken, maer hebt ghelijck eenen brief gemaeckt: de heeren sullen mijn slechticheyt als een vrouwe lichtelijck excuseeren. Ghy muecht hem dan nae Francfort voort senden. Nochtans meyn ick dat ick aengaende van Peeteren Borgens al wel bestelt hebbe met onse oude vrienden, en Geeraert Pelgrim en van Houthem sullen tsamen beschicken. Voort dat hy daer noch van doene mach hebben, hebbe ick hem al bescheet af gegeven, soe hy u wel sal segghen, mach hij u. l. spreken. Ick hebbe hem van als onderricht, ende wilt hiermede den heere bevelen; want ick en can niet meer schrijven. Ende bidde. u. l. toch soe het quaetste niet voer hem te nemen ende maecken wat moets: tquaet compt tijdts genoech van selfs: want altoos op de doot te dencken ende te vreesen is harder dan de doot selve. Daerom stelt dat wt u hert. Ick hope ende betrouwe Godt, dat hy u genadichlijcker sal straffen, en sal ons noch tsamen blijschap geven voer alle dit verdriet, dwelck ick hem bidde wt den gront mijns herten, ende bevele u den almogendenden heere, dat hy u wilt vertroosten ende verstercken met sijnen heyligheu gheest. Ick sal alle mijn best doen den heere voor u te bidden: soe doen oock ons kinderkens, die u. l. seer doen grueten en soe seer verlanghen u te siene, alsoe ick oock doene: dat weet den heere! Geschreven den 1. April tsnachts tuschen 12 ende eenen. — en schrijft toch nu niet meer: "onweerdighen man"; want tis toch vergeven

U. L. getrouwe huysvrouwe

MARIE RUEBBENS.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden http://digital.slub-dresden.de/id401562816/174

BIJLAGE H.

Wir Clement Nymptsch, Hoffmeister, Jacob Schwartzs, Rath, und Martinus Dentatus, Rentmeister zu Siegenn, Bekennen hiemitt offentlich, Nach dem vor ungeverlich sieben Jharenn, Johann Rubeus ausz allerhandt hochwichtigen und Ihm selbst wohlbewusten ursachenn inn des wohlgebornen Herrnn Herrn Johans Graven zu Naszaw Catzenelnbogen etc. unsers gnedigen Herrnn haft kommen, auch darin wohl beharlich gehaltten hett konnen werdenn: Aber diszen unangesehenn ihm von Wolermeltten unserm gnedigen Herrnn diese milterung wiederfharen, dasz ihm erlaubtt worden ist seine heuszliche whonung alhie zu Siegen anzustellenn, sich auch in seinem haus still einzuhalttenn, wie dan er vorberürter erzeigten miltterung sich zum höchsten bedanckt, aber darneben nhun ein gereume Zeitt fast unauffhorlich angehaltten und gebetten hatt, das wolgedachter unser gnediger herr ihme gestatten wolt sich ann andere den Niederlanden neher gelegene ortter zubegebenn und dardurch mittel zuerlangenn sich und seine arme weib und kinder mitt ehren zuernherenn und darneben auch der teglichen besorgten gefhar und daraus entstehenden unauffhorlichen schwermuth ettlicher maszen enthabenn zu sein: Das darauff wolermelter unser gnediger herr uns vermöge habenden gewaltts bevelch geben hatt laszenn, uns mitt obgenantem Johan Rubeo vonn wegen seiner gnadenn in handlung einzulaszenn und inn berathschlagung zuziehen, ob und welcher gestalt solcher naher den Niederlanden begertter abzug ihme zubewilligen sein möcht: Nhun haben wir daruff allerhandt so nach gelegenheitt dieser sachen wolermeltem unserm gnedigen herrn wohl billich zubedencken mitt allem Vleisz bei uns erwogenn, und nach vilfaltiger gepflogener handlung uns nachvolgendter gestalt mitt ermeltem Rubeo endlich verglichenn.

Nemblich und zum erstenn soll gedachter Rubeus nach seinem abzug naher den Niederlanden (in allermaszen, wie er sich die Zeit seiner hauszhaltung in dieser Statt darzu verpflicht erkant,) schuldig seinn, so offt solchs die norh erforderd wirdt, sich personlich ein zu stellenn.

Zum zweitten ist austrücklich abgeredt, das ermelter Rubeus des hochgebornen fürsten und herrnn Herrn Wilhelms Printzen zu Uranien etz. Erblande in den Niederlanden meiden, und sonderlich nicht macht haben soll inn Printzischem gebiett, seine heuszliche whonung ann zu stellenn.

Zum dritten sollen auch obberurter Rubeus ausz denen ihm wohlbewusten ursachenn hochermeltt Herrn Printzen person meiden, und sich selbst hiemitt vor gefhar und fernerer erbitterung hütten.

Gegen diese itzterzeltte punctenn haben wir in crafft unsers habenden gewaltts anstatt und von wegen wol ermeltts unsers gnedigen Herrn bewilligt, das ihm erlaubt und freistehenn solle, seine biszanhero alhie gehabte hauszhaltung nhunmehr in andere Niederlendische ortter (doch die Printzische wie obgemelt auszgescheidenn) seins gefallens und gelegenheit nahe zuverrückenn und sich alsbaldt von hinnen zu begeben: darann auch ihme wider von wolermeltem unserm gnedigen Herrnn, noch seiner gnaden dhienern oder underhanenn noch jemandts anders deszen unser gnediger herr ungeverlich mechtig sein kann, einige hinderung, sondernn vielmehr zur Zeitt seines abreisens alle müegliche befürdering soll geschehenn. Doch ist austrücklich

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/175

gemelttem Rubeo eingebunden das er den ortt seiner künfftigen hauszhaltung wolermeltem unserm gnedigen Herrnn alle und jede jhar schrifftlich soll namhafftig machenn, damitt man wiszen möge, an welchen ortten er inn vorfallenden nottfellen sei anzutreffenn.

Welchem allem gedachter Rubeus vor sein Person trewlich nachzukommen mitt handgebuer trew anstatt eines geschwornen leiblichen Eidts zum hochsten hatt zugesagt und versprochenn: wie auch wir obbenente dasjenige, so inn namenn wolermelts unsers gnedigen herrn von uns lauth habenden bevelchs in irer gnaden namen bewilligt worden ist, trewlich volnziehen und handhabenn wöllenn.

Des zu Urkunth ist diese abrede zu kunfftigem beweis gleichlauttendt doppel verfertigt und von uns und gedachtem Rubeo underschriebenn, auch zu noch mehrerm beweisz mitt wolermeltts unsers gnedigen Herrn Secrett und unserm und gedachten Rubei bitschiern becrefftiget und underschrieben wordenn, deren eine wir von wegen wolgedachts unsers gnedigen herrnn zu unsern handen genommenn, die ander aber obgemeltem Johan Rubeo künfftiger nachrichtung halbenn zustellen habenn laszenn, alles trewlich und ohne gevherde. Geschehen zu Siegenn den funffzehenden Maji im Jhar Tausent fünff hundert achte und Siebenzig.

(L. S. S.)

CLEMENS NYMPTSCH.
MARTINUS DENTATUS.

NB. De zegels van Graaf Jan en van Rubbens, zoo als de naamteekeningen van Rubens en van Schwartz zijn verloren.

Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/176

H. Pax. C. 1572.

Sächsische Landesbibliothek –
Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/177

Sächsische Landesbibliothek –
Staats- und Universitätsbibliothek Dresden
http://digital.slub-dresden.de/id401562816/178